

РОКСАНДРА ПАМУКОВА-МАЙКЪЛСЪН

ИНОВАТИВЕН ПРИНОС
НА ДУНАВСКАТА
ЦИВИЛИЗАЦИЯ
КЪМ ЕВРОПЕЙСКАТА
НАУКА,
МЕДИЦИНА
И
ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ

ТОМ 1

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

РОКСАНДРА ПАМУКОВА-МАЙКЪЛСЪН

**ИНОВАТИВЕН ПРИНОС
НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
КЪМ ЕВРОПЕЙСКАТА НАУКА,
МЕДИЦИНА И ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ**

Поредица:

*В търсене на здраве, вечна младост и безсмъртие –
иновативен принос на цивилизациите
на трако-пеласгите*

ТОМ I

ROXANDRA PAMUKOFF-MICHELSON

**DANUBE CIVILISATION'S
INNOVATIVE CONTRIBUTION
TO EUROPEAN SCIENCE,
MEDICINE AND PUBLIC HEALTH**

Series:

*In Search of Health, Eternal Youth and Immortality –
Innovative Contribution
of the Thraco-Pelasgian Civilisation*

VOLUME I

Sofia • 2021

Prof. Marin Drinov Publishing House
of Bulgarian Academy of Sciences

РОКСАНДРА ПАМУКОВА-МАЙКЪЛСЪН

**ИНОВАТИВЕН ПРИНОС
НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
КЪМ ЕВРОПЕЙСКАТА НАУКА,
МЕДИЦИНА И ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ**

Поредица:

***В търсене на здраве, вечна младост и безсмъртие –
иновативен принос на цивилизациите
на трако-пеласгите***

ТОМ I

София • 2021

Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“

Рецензенти:

проф. д-р Цекомир Воденичаров, дм, дмн

проф. д-р Елена Шипковенска, дм

© Роксандра Димитрова Памукова-Майкълсън, автор, 2021

© Александрина Живкова Капитанова, художник на корицата, 2021

© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021

ISBN 978-619-245-111-0

Посвеждавам книгата на 100-годишнината от рождението
на моя баща и учител **проф. д-р Димитър Памуков, дм,**
вдъхновяващ български лекар и изобретател
с Възрожденски дух, основоположник на научната фитотерапия
в България.

Посветил колосална енергия в продължение
на близо 70 години за лечението на съвременниците си
от заболявания с висока степен на сложност
и за изследвания на лекарствените растения.

Автор на 8 билкови комплекса, признати за изобретения.

Разработил през лекарската си практика
над 250 рецепти, които се прилагат и днес.

Създател и ръководител на първата Научно-практическа база
по фитотерапия към МНЗ в България.

*С огромна благодарност
към всички мои ръководители, колеги и приятели,
които ме подкрепяха и помогнаха с прогресивните си идеи
при написването на тази книга:*

*проф. д-р Цекомир Воденичаров, дм, дмн,
проф. д-р Елена Шипковенска, дм, и инж. Дочо Шипковенски,
проф. Мая Визева, дм, и проф. д-р Красимир Визев, дмн,
Донка Танчева,
проф. Гаро Мардиросян, дтн*

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение

БЪДЕЩИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ТЕНДЕНЦИИ ПРЕД МЕДИЦИНАТА И ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ, КАКТО И НАСТОЯЩИТЕ ИМ УСПЕХИ СЕ БАЗИРАТ НА СОЛИДНИ КОРЕНИ В МИНАЛОТО	9
--	---

Глава 1

ВЪЗНИКВАНЕ НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ – НАЙ-РАННАТА ВИСОКОРАЗВИТА КУЛТУРА В ЕВРОПА: ЕКОЛОГИЧНИ ФАКТОРИ, АГРАРЕН ПАКЕТ, НАЧИН НА ХРАНЕНЕ И ОБЛЕКЛО. КОСМОГОНИЯ И ВРЪЗКА С МЕДИЦИНАТА	23
--	----

Глава 2

УПРАВЛЕНИЕ НА ВЛАДЕТЕЛИ И ВЛАДЕТЕЛКИ – МЕДИЦИ, ЕСТЕСТВОИЗПИТАТЕЛИ И ЖРЕЦИ, ИЗВЕСТНО КАТО „ДВЕТЕ ЗЛАТНИ ХИЛЯДОЛЕТИЯ“: ВЪЗНИКВАНЕ НА НАЙ-ДРЕВНИТЕ НАУКИ В ЕВРОПА	49
--	----

Глава 3

РАЗВИТИЕ НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ПРОГРЕСИРАЩА ИКОНОМИКА, ИНОВАТИВНИ ТЕХНОЛОГИИ, ПИСМЕНОСТ И СОЦИАЛНА СРЕДА, БЛАГОПРИЯТСТВАЩИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ	72
--	----

Глава 4

ЗАРАЖДАНЕ НА ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ, ХИГИЕНАТА, ГРАДОУСТРОЙСТВОТО И АРХИТЕКТУРАТА В ЕВРОПА	111
---	-----

Глава 5

КОРЕНИ НА МЕДИЦИНАТА В ЕВРОПА	152
-------------------------------------	-----

Глава 6

СТРЕМЕЖ КЪМ ЗДРАВЕ И ДЪЛГОЛЕТИЕ – НАЧАЛО НА ПРЕВАНТИВНАТА МЕДИЦИНА	177
--	-----

Глава 7

ВНЕЗАПЕН ЗАЛЕЗ НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ. МИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ, КУЛТУРЕН И МЕДИЦИНСКИ ОБМЕН С МЕСОПОТАМИЯ, ЕГИПЕТ, ЦЕНТРАЛНА И ЗАПАДНА ЕВРОПА	201
--	-----

Заклучение

ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ФЕНИКС – ЦИВИЛИЗАЦИЯТА НА ТРАКО-ПЕЛАСГИТЕ ПРОДЪЛЖАВА ВЪЗХОДЯЩОТО СИ РАЗВИТИЕ. ИНОВАТИВЕН ПРИНОС В МЕДИЦИНАТА, ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И КУЛТУРАТА НА ЕВРОПА	217
--	-----

Резюме на английски език	237
--------------------------------	-----

TABLE OF CONTENTS

Introduction

FUTURE STRATEGIC TRENDS IN MEDICINE AND PUBLIC HEALTHCARE, AND THEIR CURRENT SUCCESSES HAVE SOLID ROOTS IN THE PAST	9
---	---

Chapter 1

ORIGINS OF THE DANUBE CIVILISATION – THE EARLIEST HIGHLY DEVELOPED CULTURE IN EUROPE: ECOLOGICAL FACTORS, AGRARIAN TECHNOLOGIES, NUTRITION AND CLOTHING. COSMOGONY AND RELATIONSHIP WITH MEDICINE	23
---	----

Chapter 2

REIGN OF RULERS – MEDICS, NATURALISTS AND PRIESTS, REFERRED TO AS “THE TWO GOLDEN MILLENNIA”. ORIGINS OF THE FIRST SCIENCES IN EUROPE.....	49
--	----

Chapter 3

DANUBE CIVILISATION’S DEVELOPMENT: ADVANCING ECONOMY, INNOVATIVE TECHNOLOGIES, WRITING AND SOCIAL ENVIRONMENT, FAVOURING THE EMERGENCE OF PUBLIC HEALTHCARE	72
---	----

Chapter 4

ORIGINS OF PUBLIC HEALTHCARE, HYGIENE, URBAN PLANNING AND ARCHITECTURE IN EUROPE	111
--	-----

Chapter 5

ORIGINS OF MEDICINE IN EUROPE	152
-------------------------------------	-----

Chapter 6

SEEKING HEALTH AND LONGEVITY: ORIGINS OF PREVENTIVE MEDICINE	177
--	-----

Chapter 7

SUDDEN DECLINE OF THE DANUBE CIVILISATION. POPULATION MIGRATIONS, CULTURAL AND MEDICAL EXCHANGE WITH MESOPOTAMIA, EGYPT, CENTRAL AND WESTERN EUROPE	201
---	-----

Conclusion

PHOENIX RISING – THE THRACO-PELASGIAN CIVILISATION LIVES ON. INNOVATIVE CONTRIBUTION TO EUROPEAN MEDICINE, HEALTHCARE AND CULTURE ...	217
---	-----

Summary	237
---------------	-----

Въведение

БЪДЕЩИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ТЕНДЕНЦИИ ПРЕД МЕДИЦИНАТА И ОБЩЕСТВЕННОТО ЗДРАВЕ, КАКТО И НАСТОЯЩИТЕ ИМ УСПЕХИ СЕ БАЗИРАТ НА СОЛИДНИ КОРЕНИ В МИНАЛОТО

Всички сме пожелавали да надникнем в бъдещето. Особено в моменти на промени, свързани с рискове и несигурност. Известно е, че историята се развива спираловидно. Затова, за да предвидим бъдещето, следва да опознаем миналото.

Дунавската цивилизация е най-древната в Европа и се създава на Балканите от трако-пеласгите (траките). През тази епоха възникват редица научни направления на континента. Сред тях са медицината, хигиената и общественото здравеопазване. Поставят се основите на растениевъдството, ботаниката, животновъдството, астрономията, физиката, материалознанието, архитектурата и др., които възникват през неолита, по настоящи данни започнал през VII хил. пр.н.е. На нашата територия се откриват значими артефакти за иновативните постижения на тази култура, включително и древни надписи, които ще разгледаме в настоящия труд [18, 20, 31].

Базирано на сведенията, достигнали до нас, можем да съдим, че трако-пеласгите първи развиват европейската медицина като систематизирано достоверно знание, което и днес може да бъде експериментално проверено и доказано. Нейната хилядолетна практика допринася за най-дългогодишния опит на Стария континент за лечение и профилактика на болестите. В настоящата книга проследяваме примери как българската традиционна медицина съхранява прецизно и предава през поколенията уникални древни знания за терапии на редица заболявания с лекарствени растения. Експерименти, проведени през XX и XXI в., доказват и аргументират ефективността им. Значима част от тях са осъществени от проф. д-р Д. Памуков в Научно-практическата база по фитотерапия към МНЗ и продължени от автора на настоящата книга.

Медицината на трако-пеласгите и по-късно на българите получава мощно развитие във времена на културен и икономически подем, като този на Дунавската цивилизация. Понякога прогресът е движан от кризи като епидемии, подпомагайки оцеляването на обществата. Важна историческа роля имат харизматичните медици с мисия. Както ще видим, много лечители, родени по нашите земи, са със сериозен иновативен принос за развитието на медицината и общественото здравеопазване на европейската цивилизация.

Великите постижения на нашите лекари докосват позитивно съдбите на хората през епохите си, побеждават смъртта, възстановяват здравето на страдащите и допринасят за цивилизоваността на обществата. Техните усилия са ключови за съхраняването на най-важните дарове, притежавани от човека – живота и здравето. Парадоксално историята се интересува най-вече от военни походи, а те всъщност допринасят за унищожаването на хора и за разрухата на цивилизации. Мнозина в миналото и днес се възхищават на стратегическите умения на Александър Велики, спечелил много завоевателни битки, а за да постигне амбициите си, е допринесъл за загубата на хиляди човешки животи и така е владял над познатия за него античен свят. Но той не успял да победи смъртта и житейският му път е бил прекъснат в младостта му. Всъщност най-блестящата победа е тази над смъртта. Поклон пред лечителите и медиците, които са допринесли с усилията си за опазването и продължаването на човешкия род и на нашия живот днес.

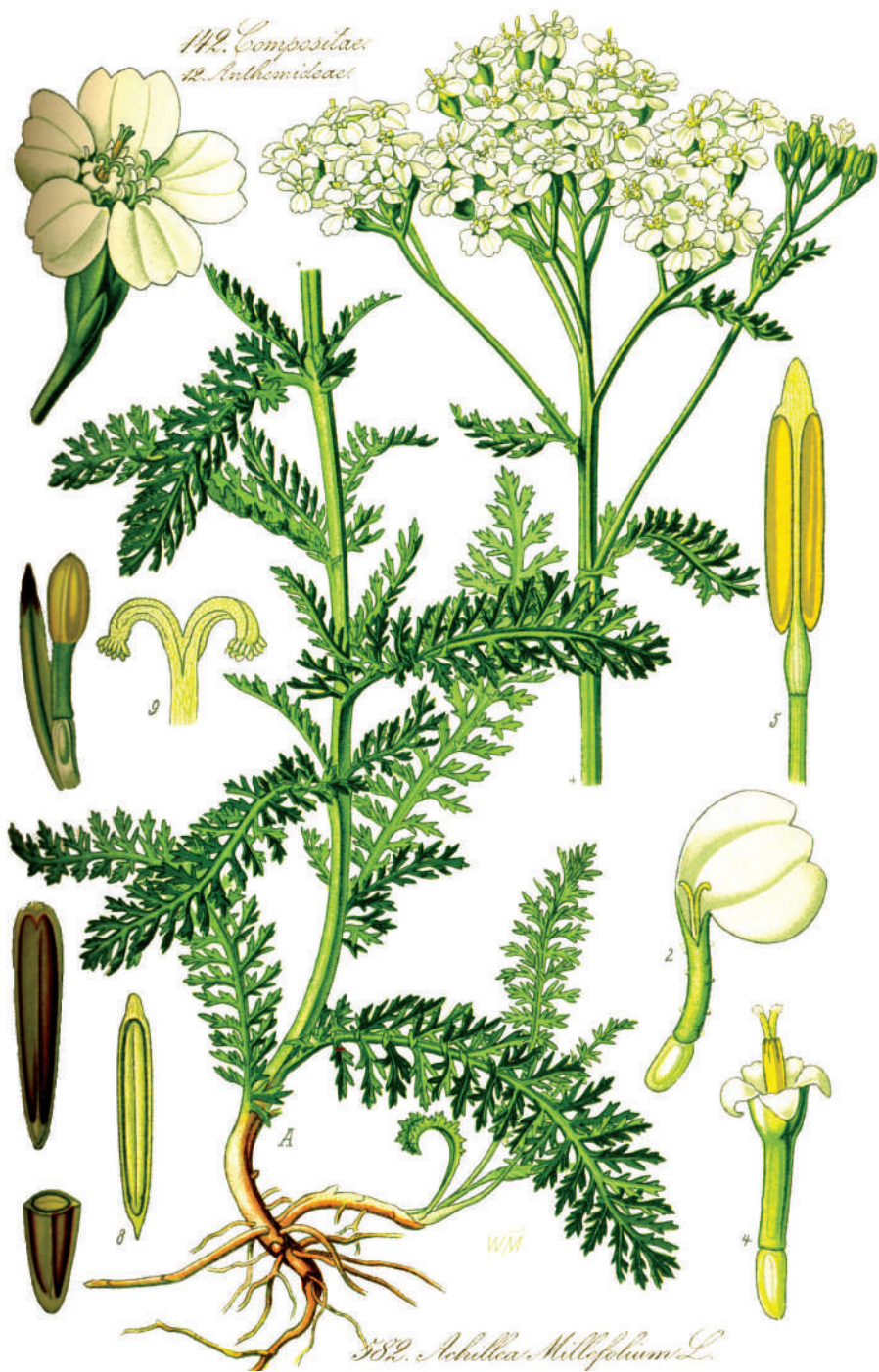
Хилядолетната традиционна медицина е неразривно свързана с противоречивата съдба на населението, живяло на Балканите – нашите предци, с техните възходи и трудни периоди. Тя се отличава с иновативност, заслужаваща да бъде проучена. Следва да се отбележи приносът на първите владетелки и владетели, религиозни лидери и медици, живели по нашите земи преди хиляди години по време на Дунавската цивилизация. Управлението им е определено от М. Гимбутас, Х. Харман и други историци като „златните две хилядолетия“, довели до подем в много направления, в това число икономиката, технологиите и науката в Европа. За да оценим иновативността на общественото здраве и медицината през епохата, ще ги анализираме в контекста на забележителната култура, която ги създава. За постиженията на Дунавската цивилизация свидетелстват редица източници и намерените при разкопки хиляди впечатляващи

артефакти. Сред тях са най-старите златни съкровища в света, глинени плочки с най-древната писменост, първите календари, следи от хирургични интервенции, иновативни зъбопротезни приспособления, най-ранните градове и хигиенни съоръжения в Европа и други. Открити са множество находки, доказващи, че още през този период възниква начинът на хранене на трако-пеласгите, известен днес като „средиземноморска диета“, включен в списъка на ЮНЕСКО за нематериално културно наследство на човечеството.

Данни за медицината и общественото здравеопазване на трако-пеласгите откриваме още от първата европейска цивилизация от праисторическия период. Например в Дуранкулак-Блатница от втората половина на VI хил. пр.н.е. археолозите са намерили най-големия праисторически некропол в света, изграден извън населеното място, допринесъл за опазването на здравето на населението от зарази. Открити са древни зъбопротезни приспособления, както и лекарствени растения, които ще разгледаме в настоящия труд. Сред тях е бял равнец (*Achillea millefolium*).

Според легендата около 4 хиляди години по-късно майката на трако-пеласгийския герой Ахил – Тетида, употребила белия равнец, за да го предпази от раняване в битките на Троянската война (ок. XIII–XII в. пр.н.е.). Оттам идва латинското наименование на билката *Achillea*. По литературни данни нашите народни лечители традиционно я прилагали за подсушаване на рани, спиране на възпалителни процеси и на кървене. През XX и XXI в. лекарственото растение продължава да се използва при лечение на кръвоизливи, като се знае, че извлеките активизират действието на фибрина. Характерно за белия равнец е, че от съвременната медицина, базирана на доказателствата, е потвърдено, че употребата му не води до образуването на тромби. Установено е и противомикробното му действие, имащо допълнителен, често животоспасяващ принос при лечението на кървящи рани. Целесъобразността на терапевтичното приложение на десетки лекарствени растения на трако-пеласгите, които са известни днес, е анализирана и доказана от редица проучвания [10, 13, 18, 19, 21].

Археологически артефакти доказват, че първата цивилизация в Европа възниква през неолита на територията около Черно море, както и по поречието на река Дунав и постепенно се разраства на континента. От около VII–VI хилядолетие преди новата ера тя се

O6p. 1. *Achillea millefolium* (Wikimedia)

Fig. 1. *Achillea millefolium* (Wikimedia)

отличава с иновативни постижения в сферата на културата, медицината, общественото здраве и други науки преди Месопотамия и Египет, както ще видим от проучванията на редица учени, изложени в настоящия труд [20].

При трако-пеласгите в продължение на хилядолетия медиците са съчетавали ролята и на духовни и политически водачи. Сакралното лекарско умение се предавало в династиите на посветените владетели през праисторията, древността и в началото на Ранната античност.

Съществуват данни, че древните трако-пеласгийски харизматични лидери са въвеждали някои превантивни мерки в областта на общественото здраве, например за подобряване на здравната грамотност, хигиената, градската среда и др. Такива например са били Орфей, Залмоксис, Траке и други. Те пазели в строга тайна своите методи и средства за лечение, за да не се профанизират свещените познания. Езотеричен химн от Орфей, написан на папируса от Девени, най-древната книга в Европа, включена през 2015 г. в списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО, е разчетен наскоро. Той започва със следните слова: „Затворете вратите, вие, непосветени“, известен и в нашето съвремие призив за съхраняване на тайната на познанията [32].

Владетелите–жреци–медици се грижели за здравето и благосъстоянието на хората, а те от своя страна ги почитали и поддържали властта им. Базирано на данните, които имаме, може да се заключи, че хилядолетният обществен договор и държавността на предците ни през тази епоха се основавали чрез акт на съгласие. „Политиката не е нищо освен медицина в грандиозен мащаб“, утвърждава мъдростта на миналото един от бащите на съвременната социална медицина, Р. Вирхов [2, 4, 7, 32].

Ранното обществено здравеопазване и медицина отразяват първите цивилизационни постижения, включващи градоустройство, облагородена жизнена среда, хигиена и начин на хранене, съчетани с познания в областите на фитотерапията (билколечението), хирургията и др. [2, 5, 8, 20, 31].

Ал. Фол потвърждава в своите проучвания, че културата на трако-пеласгите продължава иновативното си развитие през следващите хилядолетия. През Античността медицината им отново е на водеща позиция. Съществуват множество данни, които ще разгледаме в настоящата поредица, че редица лекари-иноватори от епохата като

Хипократ, Педаний Диоскурид, Гален и други са изучавали и прилагали методи на тракийските медици, разкрили пред тях част от тайните си [2, 5, 23, 29].

Както ще видим от представените анализи, в много отношения медицината на трако-пеласгите е близка до научните направления на XXI в. Някои от иновативните течения на съвременната наука всъщност ни приближават към традиционните им методи, като индивидуализираната медицина, включваща обучение на пациентите в персонализирани „разумни принципи“ за лечение и превенция на болестите. Отново придобиват актуалност природосъобразният начин на живот, фитотерапията, диетолечението, балнеолечението, музикотерапията и други медицински науки на трако-пеласгите. Те са били прилагани в комплексна система за лечение на болестите, постигаща отлични резултати по признание на съвременниците им като Сократ и Платон. Данни от Античността сочат, че двамата влиятелни философи са посветени последователи на тракийския орфизъм [8, 18, 31].

Създаденият медицински опит, който се е обогатявал през хилядолетията от началото на Дунавската цивилизация от около VII–VI хил. пр.н.е., е изключително дълъг. Ако го оценим в сравнителен контекст – това е над 6 пъти по-продължителен период от този на съществуването на нашата дълголетна 1300-годишна българска държава, която е сред най-старите в Европа. Промеждутъкът от време е и над 7 пъти по-дълъг от този, отделящ нашето съвремие от Златния век на България при цар Симеон I Велики и княз Борис I Михаил (над 1100 години).

През Златния век в България в Преслав и Охрид са били създадени две от трите най-стари средновековни медицински школи с лечебници в Европа (ок. 885–886 г.) според А. Цонков и други изследователи. През същия период възниква и медицинското училище в Салерно в Италия. В Преславската школа се пишат медицински, научни, религиозни и други текстове на българската азбука кирилица. Черноризец Храбър не скрива своята национална гордост от това, че на неговия език се създават и превеждат книги, че той се използва в църквите наред с гръцкия, еврейския и латинския във време, когато нито един европейски език не притежава такава привилегия. Наум Преславски съответно ръководи университета, както и обучението на лекарите в столицата на мощната средновековна държава. Климент Охридски е назначен от княз Борис I Михаил с

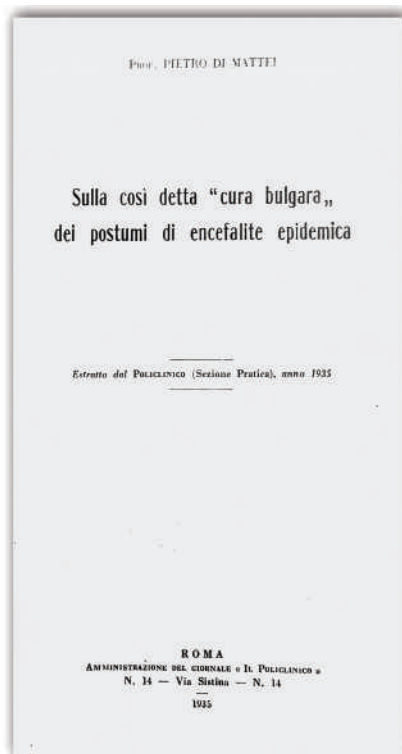
мисията да основе висша школа в Охрид в областта Кутмичевица на България, където медицината е сред фундаменталните академични дисциплини. В същото време боляринът Домета е изпратен от владетеля за неин управител със задачата да подпомага материалната база и процеса на създаването на университета. По сведенията на българския архиепископ Теофилакт и двамата са имали значима власт, а също и равнопоставеност. Харизматичните преподаватели Наум Преславски и Климент Охридски сами се занимават с лечение посредством комплексни методи, включващи употребата на лекарствени растения [2, 12, 24, 29].

В светлината на тези факти се доказва несъмнен български иновативен принос към европейската медицина и нейното академично преподаване още през Ранното средновековие. Създаването на висши школи в първите векове от съществуването на държавата ни демонстрира изконното уважение на нашата нация към образованието. Нишката на познанията на хилядолетната наука за лечението на болестите се съхранява в редица манастирски комплекси с лечебници, както и от поколения народни лечители през следващите векове.

Заболявания, които се лекуват от традиционната ни народна медицина и от лечители, изучавали опита ѝ, като Иван Раев, Петър Димков и други, са били считани за нелечими по света. Мнозина, които са се докосвали до тези харизматични личности, са се учудвали на техните постижения, като те закономерно са получавали международно признание.

Обр. 2. Prof. P. di Mattei, *Sulla così detta "cura bulgara" dei postumi di encefalite epidemica*, Roma, Il Policlinico, 1935 (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 2. Prof. P. di Mattei, *Sulla così detta "cura bulgara" dei postumi di encefalite epidemica*, Roma, Il Policlinico, 1935 (R. Pamukoff-Michelson)

През 1915–1916 г. епидемията от encephalitis lethargica се появява в Европа и САЩ, като засяга около половин милион души в Европа до 1930 г. Началото на заболяването се характеризира с грипopodobен синдром, последван от поредица от неврологични симптоми, особено сънливост, двигателни и психични разстройства. Тази остра фаза имала леталитет между 30 и 40%. Оцелелите развивали паркинсонов синдром в различно време от острата фаза. Според П. ди Матеи, П. Мазарело и др., най-ефективната терапия е изобретена от българския народен лечител Иван Раев от град Сопот до Казанлък. Той наследява дългогодишния опит на традиционната медицина от семейството си, като родното му селище е с хилядолетни корени от разцвета на тракийската цивилизация, чиито постижения разглеждаме в настоящата поредица. Терапията привлича интереса на кралица Елена Савойска (майка на българската царица Йоанна), която разпространява лекарството в Италия. Оттам иновативната комбинация от лечебни растения за кратко време придобива популярност и в другите европейски страни, ставайки известна като „българско лечение“ (*cura bulgara*). Днес се изучава от студентите по фармация. В Италия И. Раев постига още забележителни резултати, докато работи под патронажа на кралица Елена Савойска в областта на туберкулозата и други заболявания. Според нашите изследователи М. Апостолов и П. Иванова, И. Раев, П. Димков и много други лечители от традиционната ни медицина допринасят за развитието на иновативни български лекарства и методи, доказали своята ефикасност [13, 22, 25, 27, 28].

През 70-те години на XX в. лекарите в Европа, СССР и други държави считат за нелечимо животозастрашаващо заболяване на Л. И. Брежнев, ръководител на Съветския съюз, генерален секретар на ЦК на КПСС, един от водещите политици в глобален аспект през епохата. В България армейският генерал И. Михайлов от Държавния съвет организира визитата и лечението му с лекарствени растения, базирани на опита на нашата хилядолетна традиционна медицина, назначени от П. Димков и по-младия му колега д-р Д. Памуков. Терапията е с отлични резултати.

Според дипломати, като напр. Ю. П. Трушин, през този период българската фитотерапия е на водещо място в глобален мащаб заедно с китайската традиционна медицина. Затова изобретенията, създадени в Научно-практическата база по фитотерапия към

Министерството на народното здраве, основана през 1975 г. от проф. д-р Памуков и ръководена от него близо две десетилетия, предизвикват оживен интерес от Китай и СССР до Чехословакия, Австрия, Франция, Великобритания и др. Тя е единствената в света до този момент, отличена с вимпела на Държавната администрация за традиционна китайска медицина към Китайското министерство на здравеопазването. В институцията бяха проведени обширни научни изследвания на лекарствени растения от висококвалифицирани специалисти и лекари, като бяха излекувани над 560 000 пациенти до 1993 г. от заболявания с висока степен на сложност, включително животозастрашаващи и инвалидизиращи, редица от тях считани за нелечими. Базирайки се на опита си, проф. д-р Д. Памуков разработва и прилага над 250 рецепти. Автор е на 8 клинично изпитани билкови комплекса, признати за изобретения: за лечение на яйчникови разстройства с миомадозни разраствания (Дисоварио Пам), астматични бронхити при деца и възрастни (Бронхо Пам), епилептични заболявания при деца и възрастни (Епи Пам), енурезис ноктурна при деца и юноши (Енурезо Пам), за тонизиране на сърдечно-съдовата система и нормализиране на половата система (Афро Пам), за жлъчнокаменна болест и жлъчни дискинезии (Холо Пам), за язвена болест на стомаха (Гастро Пам) и за атрофични гастрити със или без язва, билипанкреатити и разстройство на чернодробната функция, придружени с намалено жлъчегонно действие, както и за възстановяване на организма след тежки заболявания (Гастро Пам „А“). Създава технологии за 4 ванни препарата: Дерма Пам, Артро Пам, Седа Пам и Седа Пам I. След проведените независими клинични изпитвания у нас, в тогавашния СССР, в Гърция и в други държави, те бяха регистрирани като лекарствени продукти и внедрени. Следва да се отбележи, че клиничните изпитвания на иновациите показаха липса на странични ефекти, допълнителен позитивен фактор за подобряване качеството на живот на пациентите [11, 26].

Интерес представлява иновативният фитотерапевтичен препарат Бронхо Пам, наложил се след 80-те години за лечение на астматични бронхити, който в комбинация с други фактори допринася DALYs (общият брой години, загубени поради болест, инвалидизация или преждевременна смърт) в резултат на астма в България да е сред най-ниските, отчетени от СЗО – 0,4 на 1000 души, при грани-

ци 0,3–2,8 на 1000 души. В това отношение страната ни е с по-добри показатели от водещи европейски държави като Германия (DALYs 0,6 на 1000 души), Франция (DALYs 0,8 на 1000 души), Великобритания (DALYs 1,2 на 1000 души) и др. по данни на СЗО [34]. Експортът на препаратите за съседни страни, както и за други държави от СИВ е много значим.

През XXI в. по време на международни форуми за иновации в Европа, Северна Америка и Азия се затвърждават тези позиции. Представените български лекарствени средства от проф. д-р Памуков и от автора на тази книга получават признание и над 30 престижни награди за иновативен принос. Основана на методите на доказателствената медицина, българската съвременна фитотерапия изследва, доказва и разширява хилядолетни знания за действието на редица лекарствени растения. Тя доразвива нашата традиционна медицина, която, както ще видим, е с най-дългогодишния практически опит в Европа. Емпиричните наблюдения за действията на лечебните растения са се предавали и обогатявали от поколения медици още от древността през хилядолетията, създавайки безценна обширна база знания за лечението на болестите и за тяхната профилактика. Международното признание на българското билколечение има своите сериозни исторически основания. Запознавайки се детайлно със забележителната история на медицината, практикувана по нашите земи, разбираме, че нейните съвременни постижения са закономерни.

През първата икономическа вълна хората са се научили да отглеждат храната си. Иновативната медицина и общественото здраве на трако-пеласгите бележат първите си успехи още по времето на Дунавската цивилизация – най-ранната в Европа, и инкрементално се обогатяват през следващите епохи. Траките стават значима част от българския етнос и редица анализи доказват, че традицията им достига до нас. Втората вълна е на индустриалната революция, характеризираща се с масовото производство на лекарствени средства и плановото здравеопазване за широки обществени слоеве. Третата вълна, в която преминаваме, е на информационната революция, базирана на компютърните технологии, автоматизацията, роботизацията и на новите екологични направления, в това число и природосъобразни терапевтични и профилактични методи. Благодарение на съвременното развитие, както и на икономически фактори,

изискващи повишена рационалност при изразходването на ресурси при растяща продължителност на живота, нараства значимостта на превантивната медицина. Индивидуализираните планове за здраве и профилактика в персонализираната медицина на XXI в. се базират на уникалните специфики на човека, определени чрез генетични изследвания и други съвременни методи [4, 6, 7, 8, 9, 16, 17].

Както ще видим в настоящата поредица, нашите medici и учени по обществено здраве бележат удивителни успехи и имат съществен иновативен принос през всички периоди на човешката цивилизация.

За съжаление в нашето съвремие познанията на хиляди блестящи лекари от различни епохи с иновативни подходи по различни причини остават недопроучени от медицината, която вечно е вперила взор в бъдещето. Забравя се безценният им опит. Постепенно той се изгубва. Същевременно през XXII в. успехите на съвременната ни медицина от XXI в. ще се считат вече за изостанали от тогавашните окрилени лекари и много от настоящите ни постижения – забравени. Така ще бъде и през XXIII в. Тогава медицината на още бъдещия за нас XXII в., както и нашата настояща наука вероятно ще бъдат отречени от някои хора като архаични. Докато в даден момент изследователите ги преоткриват отново. *Nihil novi sub sole* – нищо ново под слънцето. Следва да подходим с уважение към нашите предшественици, да почерпим знания от възхитителния им опит и да ги предадем на следващите поколения.

Историческата мъдрост помага да се преосмислят прагматично съвременните предизвикателства в контекста на уроците от миналото. В резултат се създават далновидни стратегии с повишени шансове за успех. Този подход води до отлични резултати в редица направления на бизнеса и науката, в това число и в общественото здраве и медицината.

Настоящата поредица гледа както към миналото, така и към бъдещето. Анализират се иновативният принос и забележителните постижения на най-древната цивилизация и медицинска традиция в Европа. Артефакти демонстрират, че по нашите земи през неолита преди над 7000 години се създават първите мерки за обществено здравеопазване и хигиена на континента. Ще разгледаме как комплексни подходи, състоящи се от фитотерапия, определени природосъобразни методи и позитивни фактори в стила на живот, са се

отразявали на здравето и дълголетието в различните епохи. Наблюдаваните анти-ейдж ефекти на прилаганите преди хилядолетия „подмладяващи билки“ на трако-пеласгите се обясняват от съвременни изследвания с епигенетичния контрол на регулацията на генната активност, като осъществяването става главно чрез химични промени върху молекулата на ДНК. Значима част от терапевтичните и профилактичните подходи на трако-пеласгите могат да бъдат приложени и днес за подобряване на здравето, продължителността и качеството на живот. Хилядолетна мъдрост е, че най-целесъобразната грижа е тази, която можете да направите за вас самите и за тези, които обичате. А най-добрата инвестиция на време са профилактиката и промоцията на здравето.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова, М. Съвременни тенденции в обучението на медицинските сестри. София, 2007.
2. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.
3. Байкова, Д. Да отслабнем без глад. София, Слънце, 2013, с. 15-201.
4. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
5. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
6. Визев, К. Биологичната възраст като медико-социален проблем и нейното повлияване от някои ендокринни фактори. София, А. Ангелова – Анджепа, 2009, с. 7-112.
7. Воденичаров, Ц. Десетте принципа на медика и мениджъра. София, Симелпрес, 2010.
8. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
9. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
10. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
11. Мачковска, Т. Брежнев се е лекувал с нашенски билки. Д-р Памуков поставя основите на научната фитотерапия у нас. – Седмичен труд, бр. 22, 01.06.2011.

12. Памуков, Д. Фитотерапията – перспективен метод за лечение. София, Медицина и физкултура, 1979.
13. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.
14. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991.
15. Памуков, Д. Домашна аптека. II изд. София, Гей-Либрис, 1998.
16. Памукова, Р. Как превантивните програми могат да удвоят парите за здравеопазване при демографска криза. – Медицински меридиани, 2018, бр. 2.
17. Памукова-Майкълсън, Р., М. Визева. Третата вълна и тенденции за бъдещето на общественото здраве. – Здравна политика и мениджмънт, 2019, т. 19, бр. 2, с. 270-274.
18. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносът ѝ към европейската медицина и фармация. – Асклепий, международно списание по история и философия на медицината, 2017, т. XIII (XXXII), с. 22-28.
19. Соколов, С., И. Замотаев. Справочник по лекарственным растениям. Москва, Медицина, 1984.
20. Харман, Х. Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високо-развита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
21. Шипковенска, Е., Ж. Христов, П. Димитров, М. Дякова. Под ред. на Е. Шипковенска. Модерна епидемиология с медицина и здравеопазване, базирани на доказателства. София, Филвест, 2008, с. 204-227.
22. Apostolov, M., P. Ivanova. Bulgaria-Italy Medical Relationships. Med Secoli. 1991;3(2-3), pp. 191-206.
23. Dioscoridis, P. De materia medica libri sex. Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli, 2013.
24. de Divitiis, E, Cappabianca P, de Divitiis O. The „schola medica salernitana“: the forerunner of the modern university medical schools. Neurosurgery. 2004 Oct;55(4), pp. 722-744.
25. Di Mattei, P. Sulla cosi detta „cura bulgara“ dei postumi di encefalite epidemica. Roma, Il. Policlinico, 1935.
26. Griggs, B. Green Pharmacy. A history of herbal medicine. London, Robert Hale, 1987.
27. Mazarello, P. From Bulgaria to Italy: The „Bulgarian Cure“ of Encephalitis Lethargica. Med Secoli. 2010;22(1-3), pp. 553-84.
28. Moawad, H. Encephalitis Lethargica: The Still Unexplained Sleeping Sickness. Neurology Times. February 12, 2018. <https://www.neurologytimes.com/blogs/encephalitis-lethargica-still-unexplained-sleeping-sickness>
29. Obolensky, D. Six Byzantine Portraits. Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 9-33.
30. Pamukov, D., Achardžiev. H. Prírodná lekárň (3 vyd.). Bratislava, Príroda, 1991.
31. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? Trakia Journal of Sciences, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.

32. UNESCO. The Derveni Papyrus: The oldest 'book' of Europe, 2015. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/the-derveni-papyrus-the-oldest-book-of-europe/> Retrieved: 06.04.2020
33. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
34. WHO. Country Profiles of Environmental Burden of Disease, Bulgaria, 2006. (Retrieved: 11.03.2015, 7.11.2016 and 07.09.2020).

Глава 1

ВЪЗНИКВАНЕ НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ – НАЙ-РАННАТА ВИСОКОРАЗВИТА КУЛТУРА В ЕВРОПА: ЕКОЛОГИЧНИ ФАКТОРИ, АГРАРЕН ПАКЕТ, НАЧИН НА ХРАНЕНЕ И ОБЛЕКЛО. КОСМОГОНИЯ И ВРЪЗКА С МЕДИЦИНАТА

В тази глава:

Дунавската цивилизация –
най-старата високоразвита култура в Европа

Социални процеси преди възникването
на Дунавската цивилизация. Ранна медицина

Благоприятни екологични фактори

Аграрен пакет и начин на хранене

Добив на каменна сол

Текстил и облекло за поддържане на оптимална
телесна температура, хигиена и подобро
качество на живот на древноевропейците

Космогония и духовност – връзка с медицината

Ще започнем изложението си с исторически преглед, който ще помогне да проследим развитието на нашата медицина и приноса ѝ към европейското познание за здравето и дълголетието. Първата икономическа вълна в Европа възниква с аграрната революция преди около 10 000 години, когато човекът е започнал да отглежда хра-

ната си. В резултат се появяват условия за възникване на първите цивилизации. Втората вълна води началото си от XVIII в. с индустриалната революция в Европа и САЩ. Третата вълна, в която живеем днес, се асоциира с информационната революция – настоящите икономически, социални и технологични процеси, започнали през втората половина на XX в., които ще доведат до промяна в повечето сфери на науката и живота, в това число и в медицината [27].

Медицинската наука, общественото здравеопазване и естествознанието като част от съвременната човешка култура се коренят в първата икономическа вълна. В Европа тя води началото си от Дунавската цивилизация. Тя еволюира, базирана на акумулацията на емпирични познания на древните европейци, живели в района, както ще видим.

Дунавската цивилизация – най-старата високоразвита култура в Европа

През епохата на неолита, през около VII хил. пр.н.е., възниква Дунавската цивилизация, чиято роля ще разгледаме в контекста на европейската култура. Историята ѝ се развива по времето на неолита и енеолита (халколит, медна епоха). Тя е свързана с откриването на технологиите за обработка на първите метали, познати на хората – медта, бронза и златото, до IV хил. пр.н.е. [29].

Над 3 хилядолетия преди нашествието на ахейските племена в Европа (ок. II–I хил. пр.н.е.) вече е процъфтявала високоразвита цивилизация. Според хиляди артефакти в нашите и съседни земи, анализирани от редица археолози и историци, изследвали Дунавската цивилизация, сред които и М. Гимбутас, още през „V и началото на IV хилядолетие преди Христа древните европейци са имали градове със значителна концентрация на население, многоетажни храмове, сакрална писменост, просторни къщи с четири или пет помещения, професионални златари, медникари, грънчари, тъкачи и други занаятчии, които са произвеждали широк асортимент от стоки на високо ниво“ [38].

Артефакти от Дунавската цивилизация се откриват почти всяка година през последните десетилетия, в това число при емблема-

Обр. 3. Откритието на най-големите древни халколитни златни съкровища в света, V хил. пр.н.е. Археологически музей – Варна
Fig. 3. The discovery of the biggest ancient chalcolithic gold treasure in the world, 5th millennium BC. Archaeological Museum – Varna

тичните разкопки на неолитно селище на територията на комплекс на БАН в София, което ще разгледаме по-нататък. Според Ал. Фол има достатъчно данни да се твърди, че пеласго-траките или трако-пеласгите (траките) са автохтонното население на Балканите – в Европа, както и части от Азия [28]. Те са населявали териториите основно около най-големите водоеми в Европа със сладка вода за биологични и хигиенни нужди – Черно море (по онова време, преди екологичната катастрофа – потоп, която ще разгледаме, то е дълбоко сладководно езеро) и р. Дунав.

През последните години бяха направени интересни открития за живота на древните земеделци в долината на Дунав, неговите притоци и водосборните басейни на реките. По данни на водещите изследователи лингвисти на епохата Х. Харман, М. Мерлини, Г. Лазаровичи и др. въз основа на хиляди артефакти можем да заключим, че тук вече е съществувала ранна писмена система много преди възникването на писмеността в Месопотамия, както и най-старата обработка на метали, която е била на забележително ниво [29, 42, 43, 44, 45].

Нюйоркската изложба The Lost World of Old Europe – The Danube Valley, 5000–3500 BC, организирана от Института за изследване на стария свят (Ню Йорк), която можеше да бъде видяна до април 2010 г., представи пред широка публика съвременни познания за най-старата европейска цивилизация [34].

Според анализи на историка Х. Харман представената документация за културното ниво, до което са достигнали древноевропейците, предлага известни изненади:

- Най-старите големи селища (megasettlements) с размери на градове, значително по-големи и по-ранни от най-древните градове в Месопотамия, възникват в Древна Европа – Провадия, Слатина, селищна могила Юнаците, Пловдив и др.

- Най-старите непрекъснато обитавани места в Европа не са градове като Атина или Рим, а такива като Пловдив.

- Древноевропейците познават вече еднофамилните къщи с площ над 100 м².

- Първите двуетажни, долепени в редица една до друга къщи в света са построени в някои от големите селища на Древна Европа.

- Грънчарският диск, предшественик на грънчарското колело, е разработен в Древна Европа и едва по-късно тази техническа иновация се появява в Месопотамия.

- Първите цилиндрични печати в света се употребяват в Древна Европа.

- Първите пещи за производство на висококачествени керамични изделия, при които температурата може да се контролира и регулира, са въведени в производство в Древна Европа.

- Технологиията на металолееене (метод за производство на медни изделия) се прилага за първи път в Древна Европа, а именно в края на VI хилядолетие пр.н.е., в рудниците Рудна глава край Белград и Мечи кладенец. През V хилядолетие пр.н.е. рудниците край Стара Загора се разрастват и стават най-мащабните през енеолита.

- Най-старите артефакти от злато са намерени в Древна Европа и са датирани в периода VI–V хилядолетие пр.н.е., в Хотница, Дуранкулак, Варна, Провадия, Русе и др.

- Най-ранните системи за записване с конвенционална употреба на знаци са развити в Древна Европа: това са системи за записване на числа и писмена система [21, 26, 29, 31, 32, 33, 38].

Хилядолетия преди гърците в Древна Европа са се произвеждали вино и маслинено масло. Древноевропейците са употребя-

вали за храна череши (*Cerasus*), грах (*Pisum sativum*), магданоз (*Petroselinum crispum*) и др. [26, 29].

Както ни е известно от съвременната социална медицина, начинът на хранене, климатът, околната среда и условията на живот са детерминанти на здравето. Затова те представляват ключова част от настоящия анализ [6].

Нито една наука не може да се развие в изолация. В това число са и медицината и общественото здравеопазване, които се базират на успехите на редица други дисциплини. Поради тези причини е обосновано да се представи по-широка картина на обществото и цивилизационните му постижения през периода на Дунавската цивилизация, както и явленията, които водят до тяхното възникване.

Социални процеси преди възникването на Дунавската цивилизация. Ранна медицина

Логична е хипотезата, че ранни форми на медицина е имало още от зората на човешкото общество при житейски събития като раждания, както и при травми и болести. По данни на БАН възникването и развитието на първите човешки общности стават в Източна Африка преди около 4 милиона години. Разселването на първите хора към Азия и Европа започва много по-късно. Преди около 1,6 милиона години те достигат Европа през Балканския полуостров. Най-ранното човешко обитаване в този регион е установено в днешните български земи. Находките в пещера Козарника до Белоградчик документират първоначалното заселване на Европа преди 1,6 млн. години. Открити са интересни кремъчни ансамбли – най-старите оръдия на труда на хора по нашите земи. Останките от ловната им плячка включват саблезъб тигър *Homotherium cf crenatidens* (1,3–1,6 млн. години преди наше време), пракози *Hemitragus orientalis* (1,8–1,4 млн. години) – биостратиграфски маркери за ранния плейстоцен. Данните от Козарника говорят за стабилно, непрекъснато и постепенно увеличаващо своята интензивност обитаване в продължение на поне 1 милион години (между 1,6–1,4 до около 0,4 млн. години). Подобни находки се разкриват и в други пещери около Белоградчик. Проучванията продължават и вероятно скоро

ще може да се изгради по-пълна картина на тази ранна енигматична епоха от човешката история [2, 7].

В пещерата Бачо Киро край Дряново са открити най-ранните известни до днешна дата останки от съвременни хора (*Homo sapiens*) в Европа. ДНК изследванията доказват, че находките са на възраст между 45 и 47 хиляди години. Според учените хомо сапиенс са донесли нови модели на поведение и са си взаимодействали дълго време с неандерталците. Забележително е, че те са пренасяли висококачествен кремък от находища, намиращи се на 150–180 километра от пещерата Бачо Киро, за да изработват различни сечива. Преди повече от 40 хиляди години, когато цяла Европа е заселена от палеолитните ловци, отново в източнобалканския регион започва сравнително бърз преход към производство на силно усъвършенствани кремъчни сечива, техниката за което постепенно се разпространява из останалите части на континента [2, 3, 36].

Известно е, че ранните човешки общества са се изхранвали с диви плодове, семена, ядки, диви зърнени култури, грудки, корени и др. Може да се предположи, че по време на консумацията на определени растения те са започнали да наблюдават медицинските им ефекти. Същевременно през праисторията хората са придобивали познания за ефекта на различни лекарствени растения, наблюдавайки използването им от животните. Най-вероятно през тази далечна епоха билките са подпомагали акушерството, лечението на наранявания, терапията на заболявания на храносмилателната система и др. При разкопки у нас от палеолита са открити каменни хавани, кремъчни сечива и други ранни приспособления, подходящи за ботаническа обработка като раздробяване, рязане и стриване. Билколечението е в основата на най-ранната медицина в Европа [26].

Изследванията на Y-хромозоми сочат ловците и събирачите от Древна Европа като предци на неолитните популации със земеделски начин на живот на Балканите [29, 35].

Според данни от Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей към БАН през тази епоха по нашите земи са живели хора от протоевропеиден, протомедитерански и северен антропологичен тип. През неолита започва развитието и на местните антропологични типове – медитерански и динарски. Процесът продължава и през каменномедната епоха.

Х. Тодорова и И. Вайсов провеждат дългогодишни проучвания на погребения и човешки останки в редица некрополи. Според изследванията, публикувани в труда им „Новокаменната епоха в България“, антропологичният тип на неолитното население в обсега на проучените територии е преобладаващо медитерански [26].

Горните данни кореспондират с анализи на Ал. Фол, К. Порожанов и други историци, че популацията може да се отнесе към етноса на трако-пеласгите, живели на обширни територии около р. Дунав, Черно море, Мраморно море, по северното крайбрежие на Средиземно море, както и на обитаеми острови в тези водни басейни [24].

Тракийската цивилизация е свързана с пеласгийската (според някои автори беласгийската) култура от Дунавската цивилизация. На практика става дума за една и съща етнокултурна общност със съвместни духовни и материални ценности, обогатени от познанията и опита на хилядолетията. По думите на Херодот траките са един от двата най-многолюдни етноса в тогавашния свят. „От всички хора най-голям е тракийският народ – разбира се, след индийците... Обичаите им се сходжат почти навсякъде и във всичко“ (Нер. V. 3–4). Антропологични и ДНК проучвания, както и предмети на изкуството и бита, обитанието в продължение на хилядолетия на едни и същи селища като Небет тепе (Пловдив) доказват приемственост от епохата на неолита и енеолита [5, 9, 14, 41].

Благоприятни екологични фактори

Географското положение на нашата територия, умереният климат, богатите биоресурси и други благоприятни фактори, които ще разгледаме, допринасят за заселването и трайното присъствие на най-ранните европейци още през палеолита по нашите земи.

Следва да се отбележи, че съвременни проучвания доказват, че в действителност дори по време на последния ледников период климатът е бил подходящ за живот, за разлика от други части на Европа. Изследователите считат, че през значителна част от годината температурите са били относително умерени и вероятно е имало четири сезона. Според анализите е съществувала богата флора, включително растения с документирана употреба като храна и

лекарствени средства, като проучванията са обхванали последния ледников период – 15 500–11 000 години преди наше време. Полевите анализи доказват, че растителната покривка в района през тази епоха се е състояла от храсти, дървета и богата влаголюбива флора, а не както се смяташе – от предимно обезлесена тревисто-степна растителност. Археологически, етнографски и етноисторически изследвания на над 70 растителни вида откриват полени на лекарствени растения – 13, а други 14 имат употреба както за препитание, така и за лечение. Други 20 са с документирана хилядолетна употреба като храна, например диви зърнени култури, диви плодове, ядки и др. Международният изследователски екип – Е. Модьори, Б. Гайдарска, П. Петит и Дж. Чапман, определя района като „райска градина“ и защитава предположението, че към края на късния палеолит обществата в Горнотракийската низина вероятно са се възползвали от богатия запас от хранителни и лекарствени растения [20].

Първата икономическа вълна възниква със земеделието и скотовъдството, като поставя основата на ранните човешки цивилизации през епохата на неолита. Начинът, по който древноевропейците са изобретили новите технологии, разкрива значими данни за динамиката и начина на развитие на тяхната общност. По-точно при земеделието не става дума само за една-единствена технология, а за цял пакет от отделни технологии, т.нар. аграрен пакет (англ. agrarian package), към който принадлежи не само ноу-хау за култивиране на полезни растения, а и азбуката на стопанство, трупачо запаси, както и отглеждането на добитък [29].

На Европейския континент неолитът възниква най-рано на земи на територията на днешна България и на съседни страни, поставяйки началото на Дунавската цивилизация. Това е най-ранната фаза на уседнал живот, на земеделска дейност и на развита култура при отделните човешки общества. По българските земи тя е между VII и V хил. пр.н.е., установено чрез радиовъглеродния метод на датирането на археологически обекти. Изследванията в областта на абсолютната хронология в България отбелязаха успехи благодарение на значимо количество C-14 данни, произхождащи от обекти, разположени на територията на страната и на съседните на нас земи. Въз основа на тези проучвания нашите неолитни култури днес са едни от най-добре датираните на Балканския полуостров [26]. От този

район европейските технологии по-късно постепенно се разширяват на запад.

Географското положение на територията – близостта до два значителни по мащабите си водоема с прясна вода през епохата, също създава благоприятни природни предпоставки за развитие на цивилизация.

Това са най-голямата река на Европейския континент – Дунав, и Черно море, което през онази епоха по мнение на изследователи и археолози е било сладководно езеро, като нивото му тогава е било по-ниско от сегашното.

Достъпът до прясна питейна вода създава благоприятни условия за живот и ранни аграрни дейности. На тази територия има и ниски плата с добри за земеделие и скотовъдство земи. И в наши дни Добруджа е един от ключовите земеделски райони в Европа.

Дунав и Черно море се оказват за човека не само водни басейни, но и средства за препитание през различните епохи, както и пътища за културен и търговски обмен.

Обр. 4. Река Дунав (Wikimedia)
Fig. 4. The Danube River (Wikimedia)

Дълбоката черноморска падина се е образувала от сравнително бързи тектонски движения на земната кора, протекли на етапи и най-силно проявени преди около 25 милиона години. В резултат на вливащите се в нея реки тя е била голямо пресноводно езеро по време на Дунавската цивилизация. Геоморфологичните изследвания показват, че езерното ниво тогава е било по-ниско от сегашното, а лиманите са били устия на реки, водещи началото си от карстови извори и завършващи в земи, които днес са далече навътре в морето, под водата. Днешният шелф е бил ниска и по тази причина достатъчно овлажнявана част от сушата в този регион [14, 25].

В Добруджа се появили ранни, овладели фермерството човешки общности. Това е било възможно само в местата, където са съществували подходящи условия – крайбрежните лимани и долините на по-големите реки, в които е имало достатъчно количество прясна вода за задоволяване на жизнените, битовите и стопанските нужди на праисторическия човек. Равните пространства на високото Добруджанско плато предоставяли добри възможности за лов, а близо до морския бряг и край сегашните суходолия били местата, използвани за риболов, животновъдство и земеделие [14].

Според проучвания на Х. Тодорова и И. Вайсов, отразени в книгата им „Новокаменната епоха в България“, вероятно някои почви били напоявани по изкуствен начин от водите на пълноводните реки. Това предопределя локални особености на праисторическата икономика, а и на културната характеристика на неолитните обитатели на Добруджа, Западното Черноморие и района на Долния Дунав [26].

Поречията на Камчия, Провадийска, Марица, Струма и други по-малки реки са не само привлекателни райони за заселване, но и служат за пътища при проникване във вътрешността на полуострова. Източният край на Стара планина предлага дивеч, дървен материал, място за отглеждане на животни. Благоприятният климат допринася и за богатото разнообразие от лекарствени растения, които хората започват да прилагат за възстановяване на здравето си.

Това е епохата на неолита, когато човекът започва да отглежда храната си и се развиват земеделието, животновъдството и медицината, когато се поставят основите на най-старата европейска култура – Дунавската цивилизация, както и на първите мерки в областта на общественото здраве [26, 48].

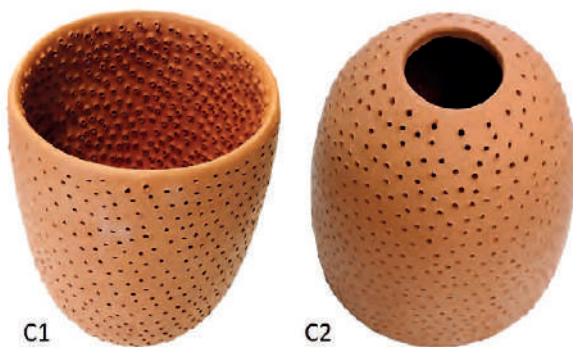
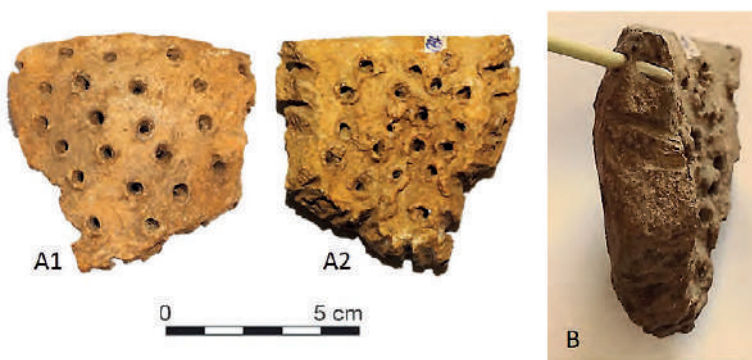
Аграрен пакет и начин на хранене

С какво са се прехранвали и каква е била диетата на хората от най-старата цивилизация?

Животновъдство и млечни произведения

По археологически данни кози (*Capra domesticus*) и овце (*Ovis aries*) са отглеждани по нашите земи преди около 10 000 години. През последвалите хилядолетия от края на VII хил. пр.н.е. започнали да се развъждат зайци (*Lepus*), свине (*Sus*), птици (*Aves*) и др. Древноевропейците също така експериментирали с одомашняването на местните диви бикове (*Bos primigenius*) [26, 29, 48].

През тази епоха започват да галопират и най-ранните опитомени диви коне (*Equus ferus caballus*), които били използвани в ското-

Обр. 5. Дунавска цивилизация: цедки за сирене (И. Добрев, Г. Томов, Р. Иванов, 2018)

Fig. 5. Danube civilisation: cheese strainers (I. Dobrev, G. Tomov, R. Ivanov, 2018)

въдството, както и за придвижване и търговия. Кучетата (*Canis lupus familiaris*) също са били опитомени и са подпомагали скотовъдството [4, 48].

Преди няколко години експериментално беше доказано наличието на древна технология за направа на сирене в известните в праисторическата археология съдове „цедки“ с конусовидна форма от епохата на неолита. Демонстрирана беше пригодността на използваните съдове-реплики за производство на сирене при условия, близки до тези на древните хора (липса на пастьоризация, температура, близка до тази на прясно издоеното мляко, използване на естествен сирищен ензим). Отделянето на суроватката от сиренината при проведените опити е успешно и бързо, а готовото сирене не полепва по стените на съдовете, което потвърждава функционалното предназначение на намерените из цялата страна глинени конусовидни цедки от периода на неолита [12].

Базирано на тези данни, може да се приеме изводът, че сиренето е присъствало на трапезата на древните хора.

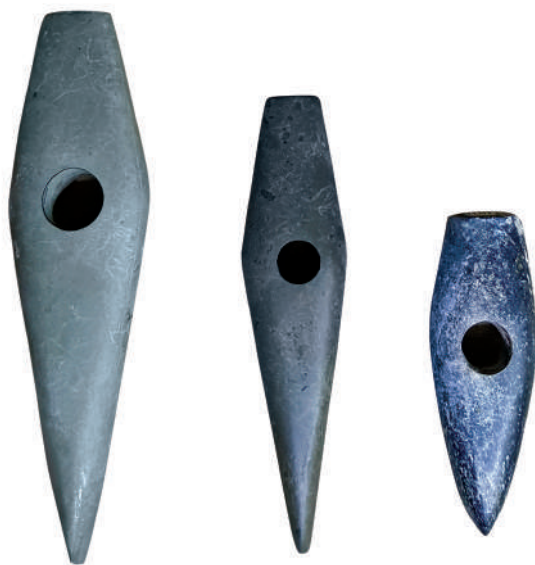
Растениевъдство

Първите земеделци засявали различни сортове пшеница. Най-рано бил отглеждан еднозърнест лемец (*Triticum monococcum*), както и ечемик (*Hordeum vulgare*), бобови растения (*Phaseolus*), череши (*Cerasus*), лешници (*Corylus*), орехи (*Juglans*), грах (*Pisum sativum*), леща (*Lens culinaris*), чесън (*Allium sativum*), лук (*Allium sepa*), коноп (*Cannabis sativa*) и др. Тяхната поява и разпространение у нас се проследяват по поленовите колонки, от находките на овъглени храни, откривани в опожарени неолитни сгради, и от отпечатъците от плява в глината, използвана за направа на съдове и за измазването на стени и съоръжения [23, 26, 29].

Естествените алувиални и лъсови почви са се отплащали с огромни за времето си реколти, което е било важно условие за високата производителност на земеделския труд, осигуряваща водещото му място в неолитната икономика. Водещата роля на земеделието личи убедително от предпочитаните за отсядане места, избирани от неолитното население, които отговарят преди всичко на изискванията на едно добре напоявано земеделие [26].

Практикуваното огнено стопанство осигурява обширни площи.

Неолитът открива технология за изглаждане на земеделските инструменти. Подходящи парчета се отчупвали от скали със специални рударски чукове, направени от по-твърд камък. Отнасяли ги на опитни майстори, които издълбавали с каменни резачки дълбоки бразди и по тях разчупвали камъните. Грубо оформеният предмет се изглаждал на точило с пясък и вода, както и с други технологии. През енеолита започнали да пробиват дупки за поставяне на дървени дръжки, за да увеличат стабилността и работоспособността на каменните инструменти. Тях правели със специални „бормашини“, вода и пясък. Историята на изработката на каменни инструменти разкрива значително развитие на техниката за обработка на материала. След започване на използването на първия метал – медта, през енеолита настъпва голяма промяна на общественно-икономическата формация. В началото наред с появата на медните инстру-

Обр. 6. Дунавска цивилизация:
каменни инструменти.

Археологически музей – Варна
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 6. Danube civilisation:
stone tools. Archaeological Museum – Varna
(R. Pamukoff-Michelson)

менти, каменните, костните и роговите достигат голямо техническо усъвършенстване. Много от тях остават в употреба в почти същата форма до нашето съвремие. Медните мотики и кирко-мотики улесняват значително обработката. С тях се изкореняват и изсичат корените на плевелите, разкопава се почвата. От земеделската си дейност хората получават продукция, по-голяма от необходимата за прехрана. Получава се свръхпродукция. Изобилието от земеделски продукти започва да храни и добитъка. Така пастирството преминава в животновъдство, отбелязвайки прогрес [9].

Първата европейска цивилизация постепенно се развива и се обособяват майстори, специализиращи в кремъчен, меден и златен добив, както и на скъпоценни и полускъпоценни камъни. Появяват се професионалисти като грънчари, златари, ковачи, строители и търговци. По археологически данни уменията им са се предавали и развивали в продължение на стотици поколения в Европа. Възникват архитектурата, художествените занаяти и ранната писменост. Напредва медицината и се поставя началото на различни науки, сред които общественото здраве и здравословният начин на хранене.

Роля на хляба и хлебните произведения

Анализи на инвентар показват, че печенето на хляб е било сакрална женска дейност, в това отношение изследователите са единодушни. Счита се, че особеното място, което се отделя на печта в древноевропейската архитектура, и глинените религиозни фигурки, откривани близо до огнищата, вероятно отразяват привилегированото положение на жените не само сред членовете на семейството, но и в родовия строй [40].

Данни за религиозните асоциации на земеделието и печенето на хляб има в ритуалните действия по време на Дунавската цивилизация. Показателни са глинените модели на пещи от културата Караново, V хил. пр.н.е., които вероятно са били използвани за обреди [29].

Традицията на хлебните идоли като оброчни дарове продължава от неолита през всички периоди до наши дни. Няма съмнение за датировката на този обичай. Вероятно откритите неолит-

Обр. 7. Дунавска цивилизация:
глинен цилиндричен печат.
Исторически музей –
Нова Загора
(Р. Памукова-Майкълсън)
Fig. 7. Danube civilisation:
clay cylinder seal.
Regional Historical Museum –
Nova Zagora
(R. Pamukoff-Michelson)

ни печати (обр. 7) с релефни или врязани символи са били използвани, за да бъдат отпечатвани върху хлябовете и сладкишите подходящи орнаментални послания, посветени на Великата богиня майка [39].

През столетията – също и под знака на християнството, в страните на Балканския полуостров се е запазил архаичният обичай ритуалните хлябове да се орнаментират с прастари символи. Жените, които са имали задачата да пекат и украсяват ритуалните хлябове, използвали специално изработени печати от овчи кости, дърво или глина с отпечатани ритуални знаци. Тези пинтадери имали различни имена на Балканите, сред които са шаралка, слово, кръшно слово, писалник и др. [47].

В България например богато украсени с традиционни символи хлябове е прието да се приготвят за почти всички празнични поводи.

Вино

Специална област от древноевропейския аграрен пакет е културата на виното. През този период са започнали да отглеждат лозата (*Vitis vinifera*) в Казанлък, с. Чавдар, Софийско, и др. [26, 29, 48].

Добив на каменна сол

Най-древният и значителен център за добив на каменна сол в Европа се намира в Провадия. Това е и най-старият укрепен град в Европа и в света, което доказва ценността на „бялото злато“ през епохата [21].

Каменната сол (кристална форма на NaCl) е ключова за икономиката на неолитната епоха, както и през по-късни исторически периоди, тъй като това е най-ранният консервант и подобрител на вкуса, известен на човечеството. Ценността ѝ се дължи на свойството ѝ да спира процесите на развала при редица храни, подпомагайки дълготрайното им съхранение. В наши дни се доказва, че тази характеристика се дължи на антимикробната ѝ активност, изразяваща се в редуцията на бактериални замърсявания от редица патогени с изключение на спори от *Clostridium* [21, 54].

Ето защо както в миналото, и сега е целесъобразна термичната обработка при минимум 121° C за не по-малко от 15 мин на осолените меса, морски продукти и др. [13].

Солта намира употреба в животновъдството, както и в медицината. Както е известно, в малки количества тя играе многостранна физиологична роля. Известно е, че ежедневната консумация на малки количества сол (500–1000 мг) способства за поддържане на телесния мускулен тонус. Разпространението на нервните импулси чрез сигнална трансдукция се регулира от натриеви йони. Повечето биологични тъкани и телесни течности съдържат известни количества сол. Концентрацията на натриеви йони в кръвта е пряко свързана с регулацията на нивата на телесните течности. Целесъобразно е да се ограничава употребата на сол при затлъстяване, сърдечно-съдови заболявания, хронични бъбречни болести, остеопороза и др. [22].

Текстил и облекло за поддържане на оптимална телесна температура, хигиена и подобро качество на живот на древноевропейците

Облеклото има ценни функции за предпазването на здравето в превантивната медицина. Целесъобразната му употреба допринася за поддържането на оптимална телесна температура. То предпазва

организма от хипотермия и простудни заболявания, като се подпомага и личната хигиена. Дрехите осигуряват външен защитен слой на тялото, предпазващ от вредните въздействия на околната среда. Те изпълняват и естетична роля, подобрявайки самооценката на много индивиди, което допълнително допринася за повишаване на качеството им на живот.

Изобразителното изкуство на Древна Европа предлага данни за вида на облеклото и за особеностите на различни аксесоари като колани, шарфове или презрамки. Орнаментите на някои статуетки показват, че жените често носят дълги драпирани поли, а горните части на облеклото също обгръщат в гънки тялото [1, 29].

През всички епохи на Античността богинята Атина е била почитана като покровителка на тъкачеството. Съгласно мита тя научила земните жени да предат и тъкат. Според Х. Харман асоциирането на Атина с тъкачното изкуство вероятно е праисторическо наследство. Както и изобщо самата фигура, така и култът към тази богиня сочат отвъд архаичния и микенския гръцки период към много по-стари традиции. Така става вероятно предположението, че представите за тъкачеството като божествен дар възхождат назад към времето, когато тази технология се е разпространявала сред ранните земеделци в Европа [29].

След 6000 г. пр.н.е. технологията на тъкане и заедно с това тъкачният стан се разпространяват бързо в културните райони на Югоизточна Европа. Намерени са отпечатащи от тъкани платове в глинеста почва, а в някои от тези отпечатащи могат да се различат детайли на тъкачната техника. Често дрехите са от лен, тъкани на вертикални станове, както и от някои кожи. При погребения са открити украси за облеклото като златни елементи, мъниста и раковини. Намерени са и изящни бижута, накити от злато, мед, малахит, халцедон, спондилус (*Spondylus gaederopus*) и други [1, 11, 14].

Според анализи на Ал. Фол, М. Аврамова, Х. Тодорова и други изследователи по данни от праисторическия некропол в Дуранкулак се откриват останки на жени и мъже, облечени с цветни дрехи, наметки и обувки, като изглежда, че те са владетели и владетелки, жреци и медици. Цветовият контраст е основно между червено и бяло. Върху челата на 5-има мъже, 2 жени и 2 момчета е отпечатана широка 2–4 см лента, оцветена в червено. Съществуват останки и от дрехи, боядисани със зелен цвят. Открити са и единични находки на облекла, декорирани с черна боя и оранжево. Накитите,

изработвани от белите черупки на импортните миди *Dentalium* и *Spondylus*, от злато, мед, малахит, червено-оранжев карнеол и черен лигнит, са допринасяли за пъстротата на костюма. Съществено е да се отбележи, че цветните дрехи са принадлежали на хора с висок социален статус (старейшини на родове, жреци/жрици–медици) според анализи на богатия гробен инвентар. Изключение правят погребения на индивиди над 40-годишна възраст, които през онази ранна епоха са били считани за дълголетници на фона на традиционната продължителност на живота (около 30 години) и са били почитани подобаващо като матриарси и патриарси. Това дава основание да се предположи, че старейшините на рода и/или жреците запазват правото да носят и да бъдат погребвани с облеклото, отговарящо на техния висок статус [1, 17].

Облеклото, инвентарът и останената храна показват, че още през тази ранна епоха трако-пеласгите са вярвали в живота след смъртта.

Във Варненския некропол са открити редица останки от текстилни и кожени облекла, оцветени в червена охра, върху които са били

Обр. 8. Реконструкция на огърлица и наметало с мъниста от *Spondylus* (Chertier, 1988)

Fig. 8. Reconstruction of a necklace and a mantle with *Spondylus* beads (Chertier, 1988)

пришити златни апликации. Открита е и украса със синя ивица от меден сулфат. Даровете са били обгърнати с тъмна органична материя и червена тъкан. Информация за цветното облекло като белег за висок социален статус се открива и в антропоморфната пластика от неолита и халколита. Върху идолите, открити в Поляница и Овчарово, е маркирана дрехата, често орнаментирана с мотиви, рисувани с червена боя. Червената лента като атрибут на Великата богиня майка, Мар (Мер), най-ярко е демонстрирана в нейното релефно моделирано изображение, открито апликирано върху стената на храм от къснохалколитното селище в Русе – челото на оцветеното в бяло лице е украсено с червена лента [1].

Цветовете на символиката бяло и червено са съхранени в традиционната култура и обредите по нашите земи до днес. Както виждаме, Великата богиня майка Мар е била асоциирана с тези цветове. Най-яркият пример, запазен през хилядолетията, е първомартенската обредност, за която се правят мартеници от усукани бели и червени конци. Ще разгледаме древните корени на традицията в следващите редове.

Космогония и духовност – връзка с медицината

Почитта към Великата богиня майка, която е олицетворение на всемогъщата природа, даряваща живот, е основна за най-ранната европейска цивилизация.

Култът към богинята трябва да се тълкува като персонификация на принципите на порядък в природата, включително и на контрола над вегетационния цикъл. Статуетките ѝ на Балканите могат да се идентифицират като опит за привличане на духовна енергия и в този контекст трябва да се разбират писмените знаци върху тях, както и върху различни обредни материални обекти [29].

Според космогонията на трако-пеласгите Евринома се омъжва за северния буреносен вятър Бурей (Борей). Богинята забременява и претърпява метаморфоза. Тя се превръща във водоплаваща птица, която снася яйце. За това яйце богинята намира късче земя на сред океана. От яйцето по-късно се излюпват всички живи същества на този свят – растения, билки, животни и хора.

Идеологията на това общество е соларна (множество значими светилища, конфигурирани спрямо дните на слънцестоене и равенство), но и хтонична (женските фигурки с преподчертана стеатопигия – уголемяване на таза). Това несъмнено е идеология на едно достатъчно разслоено, поне двусъставно, раннокласово общество. Не е известно как древноевропейците са наричали богинята майка. Има податки от по-късни епохи за имената Кибела, Мар, Деметра, Гея, Евринома и др. Прави впечатление, че последното име наподобява по звучене името Евридика, което е от доказано трако-пеласгийски произход.

Някои логографски знаци от дунавското писмо са интерпретирани като идентификации на божества. Тук принадлежи ромбовидният знак с точка в центъра. Има указание, че някои от тези образи (вероятно заедно с имената си) са били препратени нататък до епохата на Античността. Това са най-значителните богини от пантеона: Деметра, Атина, Хестия, Артемида, Хера и Афродита, която е била почитана в древни трако-пеласгийски светилища около Средиземно море като богиня на плодородието, покровителка на мореплавателите и най-сетне като възплъщение на осезаемата красота. Някои от известните митични образи и владетели също произлизат от предгръцките традиции, както и имената им като Орфей [28, 49].

Много от тези женски божества, както и женски природни духове, известни в Античността като нимфи, могат да бъдат причислени към праобраза на Великата богиня. В Мала Азия, където също живеят трако-пеласги, могъщата господарка е била назовавана Кибела. При фригите придружителките на богинята са лъвовете, а според други трако-пеласгийски култове леопарди, тъй като е била „господарка на зверовете“. При хутите и хетите тя е била също и планинска богиня, чието местожителство според техните вярвания било на планината Агдос [50].

Езиковедски анализи на Х. Харман идентифицират древноевропейската дума *nedys* – недис, която се употребявала с метафорично значение, като наименование на скута на майката земя [29].

В съвременния български език думата недра има подобно звучене.

Дунавската цивилизация би била разбрана непълно, ако, както правят някои изследователи, се игнорират традициите на българския фолклор, който е сред най-значимите наследници на тази култура.

Взаимовръзки с медицината

В областта на медицината прави впечатление празникът Бабинден (8 януари) на бабите акушерки, който съдържа основни елементи от символиката на Дунавската цивилизация, като например церемониално къпане [19].

Ролята на жената като ритуална пазителка на плодородието достига назад до мезолита. Светът на представите за Великата богиня с нейните живототворни и животоподдържащи функции е важен за древното общество. Най-основният атрибут на богинята в ролята ѝ на дарителка на живот била водата, еликсирът на всичко живо [29]. Известно е нейното биологично и хигиенно значение.

В този контекст е интересна хилядолетната свещена област около Мадарския конник у нас, където обилна вода изтича от скалите. Според вярванията тя е била асоциирана с оздравяване на тялото и душата. Открити са археологически находки на култови обредни фигури и светилища още от неолита. Традицията продължава през Античността – нимфеум, Първата българска държава – сакрален басейн близо до Мадарския конник, християнски параклис на св. Пантелеймон и др. Поради внушителността и необичайността си, както и заради обилната вода, изтичаща от скалите, областта се е превърнала в най-големия култов комплекс на Балканите – много по-древен и мащабен от хилядолетия по-късно възникналите в Делфи, Додона или други известни днес в Европа прорицалища. Според някои хипотези наименованието Мадара може да произхожда от култа към Богинята майка през праисторията и древността.

Други функции на Великата богиня майка са свързани с ритуалния контрол на отглеждането на растения и обновяването на природата. Те са отразени в празниците, достигнали до наши дни, почитащи Баба Марта през женския месец на възраждането на живота, носещ нейното име. Мар/Мер е едно от имената на Богинята майка. Синът ѝ е представен в образа на бик, което обяснява култовите фигури от епохата [15].

Тържествата през периода отбелязват началото на пролетно-летния сезон и съответстват на култове, които по археологически доказателства произхождат от времената на Дунавската цивилизация, сред които и церемониите, свързани с пролетното равноденствие (20–23 март).

Първомартенската обредност заема важно място в годишния аграрен цикъл. Обредните практики са свързани с представата за обновяването на природата. Древните ритуали допринасят за поддръжката на хигиената и превенцията на заразни заболявания в семействата. Рано сутрин започва основно почистване, както и малки ремонтни дейности – зазидване на дупки, варосване и други, целящи пречистване и обновяване на дома след зимата. Сметта се изхвърля в ями далеч от дома. Дейността често се придружава от палене на огън в двора, който домашните прескачат с лице към изгрева на слънцето, което през древността е било обожествявано. Един от най-съществените елементи в първомартенската обредност е изработването на мартеници [19].

Устойчива е традицията на соларния празник на лекарствените растения Еньовден, който се отбелязва след деня на лятното слънцестоене. Този период е изключително важен за сакралните практики, като са построени редица монументални храмове, в това число и мегалити, в които слънчев лъч осветява култови символи в дните на лятното и зимното слънцестоене, както и през пролетното и есенното равноденствие. Изследователи считат, че церемонията е свързана и с поддържането на астрономическата точност на календара на Дунавската цивилизация, който е ключов за планирането и провеждането на годишните аграрни дейности, важни за оцеляването на общността. Празненствата започват от нощта на 23 срещу 24 юни, когато преди изгрев се събират лекарствени растения, сред които задължително присъства еньовчето (*Galium verum*). Вярва се, че трите най-дълги слънчеви дни допринасят за концентрацията на оптимална соларна енергия в недрата на земята и в комбинация с нощната роса се усилват свойствата на лековитите билки. Всъщност сходни традиционни култове през нощта на 23–24 юни с огромни ритуални нощни огънове и церемонии по посрещане на изгрева има в над 30 държави в области, обхващащи повечето части на Европа и Новия свят, както и в Азия. Вероятно принос за универсалността и устойчивостта на традицията има хилядолетният сакрален соларен култ в почти всички ранни цивилизации след Дунавската, както и културният обмен на многобройната общност на трако-пеласгите с келтите, латините и други етноси през Античността и древността. Шекспир поетично описва вярванията за магическите свойства на билките през нощта след лятното слънцестоене в пиесата „Сън в лятна нощ“ [51].

Съществуват предположения, че името Еньо произхожда от трако-пеласгийското Еней, известно от антични римски литературно-исторически извори като книгите на Диодор Сицилийски от поредицата „Историческа библиотека“ (Bibliotheca historica), „Енеида“ от Публий Вергилий Марон и др. [18, 37].

В нашата фолклорна традиция е повсеместна практиката да се посреща изгревът: моми и момци излизат извън селището на хълмове и поляни и с песни очакват появата му. Както на 1 март, 6 май и други древни култови празници се пали и се прескача огън за пречистване и здраве. Нестинарите в Странджа понякога играят по жарави. Култът към Слънцето включва и връзката му с водата, като се счита, че то се окъпва в роса, реки и извори и те придобиват лечебни свойства. За да има плодородие, на празника млади жени отиват на нивата, ожънват една ръкойка и изплитат плитка от житото [19].

В народната традиция ежегодно се честват и двама братя близнаци, които първи изобретяват ковашките клещи, на 17 и 18 януари. Това са празниците на ковачи, железари, ножари и налбанти [19]. Според В. Йорданов „първоначално в епохата на боговете ковашкият занаят бил сакрален, предавал се по наследство в кабириони – ковачници храмове, в които огънят, водата и въздухът били осигурявани и използвани посредством специални материали. В онова време леярят и ковачът били считани за божествени демиурзи, защото претворявали материята (рудата и метала) в различни предметни форми – инструменти, пособия, съдове, сечива, оръжия, бижута, необходими за пребиваване в материална среда“ [16].

Счита се, че божеството, покровител на огъня и обработката на метали, Хефест е възникнало по времето на Дунавската цивилизация на трако-пеласгите. Както ще видим от изложението, в нашите земи в действителност се откриват археологически доказателства за иновативен принос при обработката на металите с най-ранна датировка към момента от VI хил. пр.н.е. По нашите земи са открити трите най-стари златни съкровища в света, като е възможно в бъдеще археолозите да намерят и други подобни находки. Близко до Стара Загора се намира един от най-старите и големи центрове за добив и обработка на мед в Европа и в света [8, 32, 33, 52].

Религиозните центрове и сакралните предмети от епохата отразяват стремежа на най-старата европейска цивилизация да опознае тайните на природата и нейните закони, за да заживее в хармония с нея и да придобие нейните дарове – благоденствие и здраве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамова, М. Шарените дрехи по данни от праисторическия некропол към Големия остров, с. Дуранкулак, Добричко. – Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов: По пътя на миналото. София, Арос, 2008, с. 23-30.
2. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 10.01.2020).
3. БАН. Национален археологически музей. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 10.01.2020).
4. БНТ. Първо опитомяване на дивите коне. <https://www.bnt.bg/bg/a/prvo-opitomyavane-na-divite-kone> (достъп: 01.05.2020).
5. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
6. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутаfoва, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
7. Гуадели, Ж.-Л., Н. Сираков, С. Сиракова, С. Иванова, В. Попов, Ф. Фернандез, С. Танева, И. Димитрова. Проучвания на многослойната археологическа секвенция от плейстоцена в пещера Козарника: ранен, среден и късен палеолит. Археологически открития и разкопки през 2010 г. БАН, Национален археологически институт с музей, София, 2011, с. 23-25.
8. Делова, А. Златните съкровища на траките. 21.03.2015. <http://alexandradelova.blogspot.bg/2015/03> (достъп: 24.08.2020).
9. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София, Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
10. Димитров, П., Д. Димитров. Черно море, потопът и древните митове. Варна, Славена, 2003.
11. Димов, Т., Я. Бояджиев, Х. Тодорова. Праисторическият некропол край село Дуранкулак, Толбухински окръг. – В: Добруджа, 1984, кн. 1, с. 74-88.
12. Добрев, И., Г. Томов, Р. Иванов. Технология на праисторическото сирене: археологически експеримент със съдови реплики. Пловдивски исторически форум. Катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, 2018/2, с. 5-10.
13. Еникова, Р. Биологични опасности в храните. Център за координация и подкрепа на обучението по контрол върху безопасността на храните, София, 2007.
14. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
15. Йорданов, В. Месеците в годишния цикъл. – Горгони, 2017-2018, кн. 2, с. 33-43.
16. Йорданов, В. Потомците на боговете Посейдон, Зевс и Хадес в Тракия. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2019, кн. 3.

17. Йорданов, Й. Антропологическо проучване на костния материал от раннохалколитни гробове до гр. Варна. – ИНМВ, т. XIV (XXIX), 1978, с. 94-103.
18. Марон, Публий Вергилий. Енеида. София, Народна култура, 1979.
19. Научноинформационен център „Българска енциклопедия“. Календарни празници и обичаи на българите. VI преработено и допълнено издание. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2018.
20. Модьори, Е., Б. Гайдарска, П. Петит, Дж. Чапман. Палео-екологична среда през късноледниковия период на Балканите и възможностите, които тя предлага – отсъстват ли хората от „Райската градина“? Българско е-списание за археология, 2013, бр. 3.1.
21. Николов, В. Чудесата на България. 15: Солта – златото на Провадия. София, Стандарт, 2011.
22. Памукова, Р. Резултати от комплексно проучване за влиянието на природосъобразния начин на живот и Слим Пам върху лица с наднормено тегло и затлъстяване. – Здравна политика и мениджмънт, 2016, 16, (3), с. 31-37.
23. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносят ѝ към европейската медицина и фармация. – Асклепий, международно списание по история и философия на медицината, 2017, т. XIII (XXXII), с. 22-28.
24. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
25. Райън, У., У. Питман. Ноевият потоп. Новите научни разкрития за събитията, които промениха историята. Варна, Славена, 2000.
26. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
27. Тофлър, А. Прогнози и предпоставки. София, Факултет по журналистика и масова комуникация, 1992.
28. Фол, Ал. Древната култура на Югоизточна Европа. София, Тангра ТанНакРа, 2009.
29. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
30. Херодот. История. София, Издателство на Нов български университет, 2010.
31. Чернаков, Д. Русенска селищна могила. Регионален исторически музей – Русе. https://www.museumruse.com/rusehistory/rsm_bg.html (достъп: 23.06.2020).
32. Черных, Е. Аи бунар – древнейший рудник Европы. – Наука и жизнь, 1974, 3.
33. Черных, Е. Н. Айбунар. Большая российская энциклопедия. Т. 1. Москва, 2005.
34. Anthony, D., Chi, JY. The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC. <https://origins.osu.edu/review/lost-world-old-europe-danube-valley-5000-3500-bc> (Retrieved: 15.03.2020).

35. Budja, M. The process of Neolithisation in South-Eastern Europe: from ceramic female figurines and cereal grains to entoptics and human nuclear DNA polymorphic markers. *Documenta Praehistorica*, 2005, XXXII, p. 58.
36. Deutsche Welle. Сензационна находка: в България откриха най-старите хомо сапиенс в Европа, 12.05.2020. <https://www.dw.com/bg/> (достъп: 15.05.2020).
37. Diodorus Siculus. Library of History. Book VII. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/7*.html. (Retrieved: 10.06.2020).
38. Gimbutas, M. The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe. Harper San Francisco, 1991.
39. Gimbutas, M, Campbell J. The language of the Goddess. London, New York, Thames & Hudson, 2001.
40. Hodder, I. Theory and practice in archeology. London, New York, Routledge, 1992, p. 67.
41. Karachanak, S, Grugni, V, Fornarino, S, Nesheva, D, Al-Zahery N, Battaglia V, Carossa, V, Yordanov, Y, Torroni, A, Galabov, AS, Toncheva, D, Semino, O. Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry. *PLOS ONE*, 06.03.2013. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779> (Retrieved: 02.05.2018).
42. Lazarovici, C-M. Anthropomorphic statuettes from Cucuteni-Tripoly: some signs and symbols. *Documenta Praehistorica*, 2005, 32, pp. 145-154.
43. Lazarovici, Gh. Database for Spiritual Symbols of Spiritual Life. In: J Marler, MR Dexter. Signs of Civilisation. Sebastopol-Novı Sad, Serbia, 2009.
44. Merlini, M. The Gradešnica script revisited. *Acta Terrae Septemcastrensis*, 2006, V, p. 25.
45. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
46. Midsummer's Eve holiday. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Midsummers-Eve> (Retrieved: 06.05.2020).
47. Naumov, G. Neolithic stamps from the southern part of the Balkan Peninsula. In: Gheorghiu/Skeates, 2008, pp. 43-84.
48. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? *Trakia Journal of Sciences*, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
49. Prehistoric Roots of Romanian and Southeast European Traditions. Institute of Archaeomythology, Sebastopol, CA, 2010, p. 92.
50. Roller, L. In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele. Berkeley and Los Angeles, California, University of California Press, 1999, p. 84.
51. Shakespeare, W. *Midsummer Night's Dream*. Cambridge, Cambridge School Shakespeare, 2014.
52. Slavchev, V. The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans. In: *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Anthony DW (ed.). Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 193-207.
53. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).
54. Wijnker, JJ, Koop G, Lipman LJA. Antimicrobial properties of salt (NaCl) used for the preservation of natural casings. *Food Microbiology*. 2006 Oct;23(7), pp. 657-62.

Глава 2

УПРАВЛЕНИЕ НА ВЛАДЕТЕЛИ И ВЛАДЕТЕЛКИ – МЕДИЦИ, ЕСТЕСТВОИЗПИТАТЕЛИ И ЖРЕЦИ, ИЗВЕСТНО КАТО „ДВЕТЕ ЗЛАТНИ ХИЛЯДОЛЕТΙΑ“: ВЪЗНИКВАНЕ НА НАЙ-ДРЕВНИТЕ НАУКИ В ЕВРОПА

В тази глава:

Харизматичният авторитет на владетелките
и владетелите – жреци и медици

Медицината е социална наука.
И политиката не е нищо освен медицина
в грандиозен мащаб

Научна хипотеза за произхода и развитието
на първата всеобхватна наука – естествознанието,
и негови съставни науки през Дунавската цивилизация

Възникване на търговията, логистиката
и математиката

Харизматичният авторитет на владетелките и владетелите – жреци и медици

Според М. Вебер, един от основателите на политологията и социологията като научни дисциплини, легитимната власт е тази, която е социално одобрена. Тя представлява законното управление, което един човек или група притежава и упражнява над друг. Елементът на легитимността е жизненоважен за понятието авторитет и е основното средство, чрез което авторитетът се разграничава

от по-общото понятие за власт. Управлението може да се упражнява чрез използване на харизматичен авторитет при едни режими или с насилие – при други. Властта зависи от приемането от подчинените на правото на тези над тях да им издават заповеди или указания [69].

Харизматичният авторитет често е най-трайният от режимите, защото лидерът се възприема като непогрешим и всяко действие срещу него се разглежда като престъпление срещу обществената организация. Властта се легитимира въз основа на изключителните лични качества на лидера или демонстрацията на изключителна проницателност и постижения, които вдъхновяват лоялност в последователите [69].

Власт, базирана на харизматичен авторитет, е упражнявана в продължение на хилядолетия от владетели–жреци–медици, управлявали по време на Дунавската цивилизация и в последващите епохи на трако-пеласгийската култура. От литературни източници научаваме за владетелката Траке, както и за Орфей и Залмоксис, които били известни с лечителските си способности. В следващите страници ще проучим корените на този устойчив модел.

Култът към Великата майка е взаимносвързан с първоначалното обществено устройство в Дунавската цивилизация. Данни за него откриваме в контекста на погребалната култура, където прави впечатление, че особено гробовете на млади и по-възрастни жени са по-богати на култови предмети (напр. статуетки) и артефакти със символично значение (напр. тъкачни принадлежности), отколкото други. „Най-почитаните членове на древноевропейското общество са били по-възрастни жени... или момичета, които най-вероятно са били членове на наследствената линия или владетелки–жрици–медици“ [38, 52].

Интерес за съвременната медицина представлява владетел–медик, погребан със скиптѐра си и с други златни култови предмети във Варненския некропол. Вероятно това е една от най-древните находки на лечител. През енеолита, когато той е живял, както и през неолита медикът е съчетавал ролите на духовен и политически водач. Гробът се намира в централната част на енеолитния (халколитния) некропол. Погребаният е обкръжен от 990 златни предмета с общо тегло 1516 г. Това представлява най-старата масивна колекция от златни предмети в света. През тази епоха ценният метал е имал езотерична стойност [20].

Важна част от ролята на владетели и владетелки – жреци, е тази на лечители. Анализите на погребален инвентар доказват, че са съществували жрици – лечителки и владетелки. Достоверна е хипотезата, че някои от тях може да са представлявали първообрази на митични амазонки царици от античната митология и литература, като например в „Аргонавтика“ и „Одисея“. Вероятно поради този факт изследователите вземат под внимание „пеласгийския“ произход на богинята Атина.

Така се поставя началото на продължил

около две хилядолетия период на ранна земеделска цивилизация, познат като „двете златни хилядолетия“. Културата на тези най-ранни производители на материални блага на Европейския континент е свързана според археологическата хронология с новокаменната ера (неолита) и каменно-медната епоха (енеолита, халколита) [38].

В резултат на еволюцията на обществото възникват най-ранните държавни структури, представени от един укрепен протоградски център – седалище на владетел с политическа и религиозна власт над околните села и земи, наречени *chiefdoms*. Тези най-ранни управленски форми са по-стари от най-ранните подобни от IV хил. пр.н.е. в Египет (номове – сепати) и Месопотамия (патесиатите – ки). Те се демонстрират от укрепеното селище, производствен и търговски център Провадия-Солницата, от халколитната култура по Западното Черноморие и близките му земи, представена от световноизвестния Варненски некропол с неговите владетели–жреци–медици. Начална социална стратификация е видна и в селището при Дуранкулак с неговата дворцова зала и първата каменна архитектура в Европа, както и от селището при Поляница с неговото укрепяване (с ров и

Обр. 9. Дунавска цивилизация:
церемониален съд (Anthony, 2009)

Fig. 9. Danube civilisation:
a ceremonial vessel (Anthony, 2009)

палисада с вертикално забити дървени колове) по предварително замислен архитектурно-застроителен план и др. [31].

От факта, че от времето на разцвета на Дунавската цивилизация до късния енеолит няма селищни пластове със следи от пожари, каквито се образуват, когато едно населено място бива разрушено, М. Гимбутас прави заключение, че отношенията между селищата и жителите им като цяло са били приятелски [51].

Медицината е социална наука. И политиката не е нищо освен медицина в грандиозен мащаб

Базирано на разгледаните данни, може да се допусне научната теза, че когато общественият договор за властта на владетели и владетелки се базира на грижата за обществото, духовността, опазването на здравето и благоденствието по време на епоха на мир, резултатът ще бъде просперираща цивилизация.

Археолозите откриват доказателства за множество иновации, развитие на медицина, профилактични мерки за здравето, хигиена, градоустройство, създаване на календари, ранна писменост и др. За разлика от по-късната египетска цивилизация тук не срещаме мегалитни пирамиди на фараони, построени с робски труд. Тук се откриват останки и глинени макети, пресъздаващи многоетажни сакрални постройки – монументални храмове, както и някои многоетажни жилищни сгради в населени места от градски тип с многохилядно население, които са се обособили. Ще ги разгледаме в релевантната част.

При разкопки се открива, че големите селища от късния период на Дунавската цивилизация са били два или три пъти по-големи от най-старите градове в Месопотамия. Базирано на исторически изследвания и анализи, се счита, че обществата в Древна Европа са били относително демократични. Вероятно те са били свързани от спойката на съобщността и взаимопомощта, която и днес се среща в редица селища у нас, особено в по-малки населени места с традиционна култура, елементи от която, както видяхме, датират още от Дунавската цивилизация [7, 35].

През XIX в. германският учен, медик и политик, един от бащите на социалната медицина Рудолф Вирхов ще преоткрие мъдростта на дедите ни, казвайки: „Медицината е социална наука. И политиката не е нищо освен медицина в грандиозен мащаб“ [4].

Изглежда, че задълбочените познания в областта на медицината са били важни за утвърждаването на авторитета на много владетели на трако-пеласгите и в по-късни епохи – Орфей, Залмоксис, Траке и др., като уменията на най-забележителните са довели до тяхното обожествяване. Изключителната им популярност като лечители и духовни водачи допринесла сведенията за тях да достигнат до нас хилядолетия по-късно.

Резултатите за благосъстоянието на общностите при управлението на владетели и владетелки медици, жреци и ранни изследователи през Дунавската цивилизация са представени на следващите страници.

Научна хипотеза за произхода и развитието на първата всеобхватна наука – естествознанието, и негови съставни науки през Дунавската цивилизация

Би могло да се издигне хипотезата, че всеобхватната наука естествознание и редица естествени приложни науки, свързани с него, като медицина, фитотерапия (билколечение), растениевъдство, ботаника, животновъдство, ветеринарна медицина, физика, астрономия, материалознание, архитектура и др., възникват за пръв път в Европа през неолита, по настоящи данни започнал през VII хил. пр.н.е. по време на най-древната цивилизация на трако-пеласгите.

В резултат на поредица от емпирични опити по време на Дунавската цивилизация през неолита и енеолита се развиват редица иновативни технологии в сферите на медицината и превантивната медицина, материалознанието и керамиката, металознанието и металообработването, архитектурните техники, градоустройството и общественото здравеопазване. Хилядолетният прогрес на тази цивилизация е със съществен принос за развитието на европейската и световната култура.

Следва да се отбележи, че още най-древните обитатели по нашите земи, по археологически данни първите хора в Европа, живели през предишната епоха на палеолита, са се занимавали с медицина. Счита се, че тя била свързана основно с ранно акушерство, травматология и фитотерапия, направления, поставили началото на лечебната практика на континента. През Дунавската цивилизация трако-пеласгите я развиват като свързана с естествознанието наука. От сведенията, достигнали до нас, можем да съдим, че те първи създават европейската медицина като систематизирано достоверно знание, което и днес може да бъде експериментално проверено и убедително обяснено чрез логиката.

Естествознание (дефиниция): област на науката, изучаваща съвкупността на естествените науки, разглеждани като едно цяло. Принадлежи към групата на природните науки и целта му е систематично изследване на природни обекти и организми. То обхваща широка област на изследване сред по-тясно специализираните други науки [3].

Както виждаме от анализите, направени досега, през първите хилядолетия на Дунавската цивилизация на трако-пеласгите се натрупват значителни емпирични данни и познания. Те са послужили на европейците да оформят бита си и да планират дейностите си в съзвучие с основни природни закони. Например ранните агрономи са събирали емпирични данни и са ги прилагали, за да съобразят растениевъдството с цикличността на сезоните, климата, спецификите за отглеждане на различни растителни видове, селекцията на подходящи семена от растения, целящи висок добив, облагородяването на нови видове, за да имат добра реколта и да оцеляват през зимните сезони. В резултат на тази изследователска и приложна дейност хората започват да се хранят разнообразно, подобряват се качеството и продължителността на живота. Натрупват се излишества от храна и населението започва да живее в относително благоденствие спрямо обществата от предишните епохи. Разработват се и се рационализират иновативни технологии в областите на различни естествени науки.

Медицината в Древна Европа се развива, за да се опазят животът и здравето. По емпиричен път хората придобиват познания в областта на билколечението. Развива се и ранна диетология, до-

принасяща за разумно хранене и превантивни мерки. Промоцията на здравето е била ключова в онази епоха, когато условията са диктували, че хората не са могли да си позволят лукса да боледуват дълго. Например ще видим, че както и в наши дни, вероятно още през тази епоха са използвали вино с пелин (*Artemisia absinthium*), за да се подобрят храносмилателните процеси в организма за превенция на образуването на жлъчни конкременти [49, 62].

От археологически данни съдим, че през тази епоха се доразвиват билколечението и здравословното хранене. Наличните артефакти доказват, че средиземноморската диета се е наложила още в културата на трако-пеласгите през епохата на Дунавската цивилизация през VII хил. пр.н.е. Традиционната средиземноморска диета, богатата на плодове, зеленчуци, сирене, кисело мляко, растителни мазнини, сурови ядки, с честа употреба на варива и риба, понижена – на месо, с умерен прием на вино, с консумацията на мед в храни и напитки (вместо захар), напомня на хилядолетния начин на хранене на трако-пеласгите по свидетелства от редица разкопки у нас. В медицинската литература тази диета е асоциирана с продължителен живот. Допринася за ниска сърдечно-съдова смъртност, понижено разпространение на захарен диабет тип 2, ниска честота на хронични заболявания, като болест на Паркинсон, болест на Алцхаймер, ревматоиден артрит, онкологични заболявания и др. През 2013 г. средиземноморската (медитеранската) диета е включена от ЮНЕСКО в Представителния списък на нематериалното културно наследство на човечеството [9].

От редица авторитетни източници съдим, че трако-пеласгите са населявали обширна територия, асоциирана в Европа с Дунавската цивилизация около р. Дунав, Черно, Мраморно и Егейско море и неговите острови, както и територии в Азия – Анатолия, и културата им е процъфтявала там [31, 36, 37, 38, 39, 67].

След около пет хиляди години елините, които дошли на Балканите (II хил. пр.н.е.), а по-късно и римляните (I хил. пр.н.е.) възприели средиземноморската диета от трако-пеласгите, с които имали интензивни контакти по данните на редица древни автори, като Херодот, Тукидид, Страбон, Плиний Стари и др. [36, 39, 63, 67].

Откриваме данни в потвърждение на тази хипотеза благодарение на редица археологически находки от неолитни селища, доказващи първото и най-ранно приложение на средиземноморската ди-

ета в Европа. Населението редовно е консумирало риба и морски дарове от Черно море, р. Дунав и по-малките водоеми, около които са изградени населените места през епохата. В неолитно селище в Майор Узуново, Видинска област, е открит накрайник за харпун, който е служил за улов на едра риба от новокаменната епоха. Намерени са и върхове на стрели от кост за риболов [5].

В населени места от района на Черно море са открити кости от рибата дорада (*Aurata Aurata N.*) и прешлени от гръбнака на делфин (*Phocaena phocaena*), които са били консумирани от древните европейци [60]. Морските дарове като миди (*Bivalvia*) и раци (*Brachyura*) също са присъствали в менюто им [35].

От анализите на археологическите проучвания е видно още, че диетата на трако-пеласгите е била богата на зеленчуци: чесън (*Allium sativum*), лук (*Allium cepa*), магданоз (*Petroselinum crispum*), лапад (*Rumex patientia*), киселец (*Rumex acetosa*), коприва (*Urtica dioica*) и др. Рибеното и растителните масла също са обогатявали трапезата. Консумирани са били варива – грах (*Pisum sativum*), леща (*Lens culinaris*), боб (*Phaseolus vulgaris*) и др. Черешите (*Cerasus*) и гроздето (*Vitis vinifera*) също са намирали място в менюто. Диетата била обогатявана с мед, диви плодове, ядки и др. Повечето от тези храни са ни познати и днес от кухнята на нашите баби и прабаби, асоциирана със здравословния и природосъобразен стил на хранене. Месото се е консумирало по-рядко. Според археологически проучвания на Х. Тодорова и И. Вайсов голямото количество кухненски съдове, с които разполагало всяко неолитно домакинство, било свързано с приготвянето на храни предимно от растителен произход. При номадските животновъдни народи се срещат значително по-малък брой съдове [13, 29, 35].

Гроздето (*Fr. Vitis vinifera*) и виното също се асоциират със средиземноморската диета. Дивото грозде (*Fr. Vitis vinifera subsp. silvestris*) е било събирано за приготвяне на напитката в началото на неолита, по-късно през същата епоха трако-пеласгите са започнали да отглеждат лозата. Благоприятното действие на плодовете и виното за здравето се дължи главно на съдържанието на антиоксиданти и на естествения фенол ресвератрол. В нашето съвремие редица изследвания доказват, че медитеранският начин на хранене на трако-пеласгите е асоцииран с ниска сърдечно-съдова заболяемост и допринася за активно дълголетие [9].

Археологически находки доказват използването на лекарствени растения, както и някои технологии за преработката им, свидетелстващи за развитието на древна медицина. В музеите у нас: във Варна, Русе, Казанлък, Търговище, София, Велико Търново и др., се виждат съдове, използвани за преработката на билки и за направата на извлеци (студени, отвари и запарки). Каменни хавани с пестици за раздробяване и стриване на растения за приготвяне на храни и за медицинска употреба се появяват още преди Дунавската цивилизация през късния палеолит. Според Х. Тодорова и И. Вайсов те са използвани повсеместно и са били основни неолитни оръдия на труда и съответно част от инвентара на много домакинства [35].

Даровете на природата са допринасяли за благосъстоянието и благополучието на хората. Предмет на събирателство безспорно са били лекарствените растения. Те са били употребявани заради терапевтичните и протективните им свойства за здравето, които са били установени по емпиричен път [29, 35].

В Археологическия музей във Велико Търново се открива неолитна глинена кана, служила за приготвяне на извлеци от лекарствени растения – отвари и запарки (обр. 10), както се вижда от поставката ѝ с черни крачета, която е била слагана в жарта. По форма и функция съдът напомня на съвременните кани за ва-

Обр. 10. Дунавска цивилизация:
кана за варене на вода
и приготвяне на билкови извлеци
(отвари и запарки).
Археологически музей –
Велико Търново
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 10. Danube civilisation:
a pot for boiling water and herbal
extracts preparation (decoctions and
infusions). Archaeological Museum –
Veliko Tarnovo
(R. Pamukoff-Michelson)

Обр. 11. 7000 години по-късно:
съвременна кана за варене на вода
за приготвяне на чай и билкови
извлеци (запарки) (Wikimedia)

Fig. 11. 7000 years later:
a contemporary kettle (pot) for boiling
water for tea and for making herbal
extracts (infusions) (Wikimedia)

рене на вода за чаени запарки (обр. 11). Поради богатството на находки от неолита хиляди съдове не са изложени и се съхраняват в хранилища, като е възможно да съществуват множество по-

добни интересни артефакти в цялата страна.

Лекарствените растения намират ранно приложение при наранявания в травматологията, при акушерството, както и при профилактиката и лечението на различни заболявания. Намерените останки от билки при разкопки от Дунавската цивилизация в Дуранкулак, както и на други места имат кръвоспиращо, обезболяващо, противовъзпалително и редица други действия и приложения. В дозите, прилагани от традиционната народна медицина, някои от откритите растения подпомагат функцията на храносмилателната система, като пелин (*Artemisia absinthium*), други, като хмел (*Humulus lupulus*) и бяла бреза (*Betula alba*) – на отделителната, опорно-двигателната система др. По свидетелства на автори от Античността, като Теофраст, Плиний Стари, Диоскурид и др., тези свойства на лекарствените растения са били известни на трако-пеласгите от хилядолетия [49, 63, 65].

Съвременната наука доказва, че много от откритите при разкопки лекарствени растения имат бактерицидни, фунгицидни, противовирусни и антипаразитни свойства, предпазващи организма от разнообразни патогени [26]. Естествено, тогава не са били развити микробиологията и други съвременни науки, но емпиричните опити на редица поколения за лечение на болестните симптоми с определени билки водели до повторяеми здравни резултати. Това знание

било проверявано, усъвършенствано и предавано в лечителските родове през хилядолетията. Съвременната фитотерапия проучва на свой ред същите лекарствени растения, аргументира действието им и обяснява механизмите на действие. Използването на откритите при разкопки останки от билки, които ще разгледаме по-подробно, е в съзвучие със здравните потребности на населението от епохата на Дунавската цивилизация, допринасяйки за подобряването на качеството на живот на предшествениците ни [62].

Устойчивото развитие на животновъдството, растениевъдството, диететиката и медицината (билколечението) води до извода, че фокусът на първите владетели–жреци е бил насочен към естествознанието. Тези първи учени са посвещавали основната част от времето си на проучвания на природата, отъждествявана с Великата богиня майка, целейки да разкрият тайните ѝ. В резултат са достигнали до задълбочени научни познания.

Развитието на най-старата аграрна наука и фитотерапията е съпроводено от установяването на ботаниката, ветеринарната медицина и др.

Стремешът за живот според законите на природата допринася и за развитие на ранна астрономия за създаването на първите календари в Европа. Те са необходими за функционирането на аграрния цикъл, върху който се е крепило цялото стопанско мироздание. Такива са открити например в Караново, праисторическото селище близо до Кюстендил, край с. Слатино и на други места в България. Ще ги разгледаме в съответната част [35, 38, 43]. Те са били необходими за планирането на сезонните разширявания и свивания на селскостопанска продукция, както и за кръговрата на основни аграрни дейности в икономиката на Дунавската цивилизация. Приносът им е, че спомагат за осигуряването на своевременно на прехрана на човешкия род и за неговото последвало материално благоденствие.

Човешкият дух винаги е бил окрилен и любознателен. Относителният комфорт и липсата на ежедневна борба за оцеляване довеждат до нови научни цели. Започва развитие на физиката, която допринася за развитието на архитектурата и градоустройството. Изследват се свойствата на огъня. Има данни, че в Дунавската цивилизация за пръв път се въвежда колелото, което води до усъвършенстването на занаяти като грънчарството (вж. съд № 4, обр. 12).

Обр. 12. Подобряване на технологиите през неолита (Х. Тодорова, И. Вайсов, 1993)

Fig. 12. Technological improvements during the Neolithic Period (H. Todorova, I. Vaisov, 1993)

Правят се редица емпирични опити. Първоначално съдовете се пекат на открит огън на $450\text{--}900^{\circ}\text{C}$ с продължителност на изпичане 30–60 мин. По този метод не ставала равномерна повърхността, която често била порьозна, и продължителността на живота на съдовете била малка. Благодарение на последвалите изследователски опити с топлинна обработка на материалите при различни температури между 700 и 1000°C в ями и пещи с разли-

чен дизайн технологиите еволюират [35, 38]. В резултат съдовете подобряват своите качества, стават по-здрави и изящни.

Подобно натрупване на база от емпирични познания подпомага развитието на металознанието през енеолита. Отначало медта се обработвала с техниката на студено коване на листове с необходимата дебелина с последващо изрязване на желани форми и ново изчукване, пилене, дооформяне. По тази технология са правени четириръбни медни игли, шила, въдици, ножове, медни брадви, имитиращи в началото къснонеолитните. По-късно, през средния енеолит, след множество експерименти технологията еволюира до металолеене. Освен метални примеси, намиращи се в самородната мед, тя съдържа CO_2 , шупли и др. Затова спектроанализът открива различия в структурата на студеноизчуканите и изработените чрез нагряване изделия. В края на средния и през късния енеолит се преминава напълно към термичен добив от руди и към леене на медни предмети. Претопяването и преработката на чистата мед се извършвали по „сребърния метод“, поради което изделията били в сплав, в която освен природни примеси се съдържали големи количества сребро и олово. Използвани били глинени поти. Такава пота П. Детев открива в могилата Тепето при с. Леново в огнище. По вътрешните ѝ стени имало останки от медна руда, под нея медно кюлче, изтекло в огнището и втвърдено под потата. Други поти за мед са открити в гр. Стара Загора, с. Завет, Бургаско, и на много други места. Като резултат се повишава производителността и се получават по-здрави изделия от мед [12, 34].

Развиват се и технологиите за изработка на ювелирни произведения от злато, които и днес будят възхищение.

Обр. 13. Златни скиптри на владетел–жрец–медик (Anthony, 2009)

Fig. 13. Gold sceptres of a ruler–priest–medic (Anthony, 2009)

Най-ранните златни съкровища в човешката цивилизация са открити в Хотница (VI хил. пр.н.е.), Дуранкулак (V хил. пр.н.е.) и Варна (V хил. пр.н.е.) – най-голямото златно съкровище от епохата в световен мащаб. Отделни изделия от благородния метал от същия период са намерени в района на Провадия, Русе и други селища. Всички тези находки демонстрират установяването на най-ранните в света ювелирни техники за обработка на злато [15, 18, 22, 23, 24, 40, 44, 45, 46, 48].

Проучване, публикувано в списанието „Античност“ през 2013 г., съобщава за откриването на бронзово калаено фолио от археологическия обект Плочник с потвърдена датировка от V хил. пр.н.е. – ок. 4650 г. пр.н.е., както и на 14 други артефакта от Сърбия и България, датирани преди 4000 г. пр.н.е. Тези находки показват, че ранният калаен бронз е по-често срещан, отколкото се смяташе досега, и че иновативният материал се е появил в Дунавската цивилизация в Европа 1500 години преди първите калаени бронзови сплави в Близкия изток [64].

За нуждите на медицината се създават инструменти и приспособления за ранни интервенции, на които ще се спрем. Материалознанието и металознанието се развиват успоредно със занаятите и науките.

Строят се най-ранните селища в Европа. Те се усъвършенстват с развитието на нови архитектурни технологии, които ще разгледаме. На първо място сред тях трябва да бъдат споменати останките от укрепления, жилищни и стопански сгради и вътрешното им устройство – огнища, пещи, питоси, хромелни съоръжения и др. Те са източник на информация за строителните техники и архитектурата на Дунавската цивилизация. В резултат от научна еволюция се построяват първите каменни и тухлени домове [35].

Възникват първите хигиенни съоръжения – обществени ями за отпадъци. Появяват се некрополи извън населените места. Селищата се строят до водоеми с прясна вода, някои от тях са в близост до минерални извори [1, 35].

Получените данни ни позволяват да допуснем, че облагородяването на жизнената среда и промоцията на здравето чрез здравословно хранене, фитотерапия и хигиена в едно относително демократично общество водят до развитието на най-ранните форми на социална медицина и обществено здраве в Европа.

Фундаментален е принципът на Р. Вирхов, че медицината е социална наука и че политиката не е нищо друго освен медицина в

грандиозен мащаб [4]. Този принцип намира историческо потвърждение. Обществената позиция на древните медици–владетели е спомогнала за изпълнението на основни постулати на съвременната социална медицина през тяхната епоха, допринасяйки за по-добро качество на живот на общностите, в които са живели.

„Ако медицината желае наистина да осъществи своите велики мечти, тя трябва да интервенира в социалния и политическия живот. Лекарят е единственият адвокат на бедните и огромна част от социалните въпроси влизат в неговата юрисдикция“ [4, 8, 9]. Археологически разкопки от Дунавската цивилизация показват, че нейното общество се е радвало на мир, като за изследвания период от близо две хиляди години досега не е открито опожарено селище.

Находки от некрополи хвърлят светлина върху съществуващата ръководна прослойка, която се е откроявала преди всичко с авторитета си и едва на второ място с известно богатство [35, 51, 52]. С някои единични изключения, не се наблюдават при разкопки доказателства за съществено имуществено разслоение [35, 38]. В този смисъл може да се заключи, че населението на Дунавската цивилизация като цяло е живяло в относителен просперитет в съответствие със стандартите на епохата. Следва да се отбележи, че условията на живот все повече се подобряват с развитието на знанията и на редица иновативни технологии. Епохата е известна в историята като „златните две хилядолетия“ [38, 51, 52]. Благоприятните социални условия са позитивна детерминанта за здраве.

Иновативното развитие от трако-пеласгите на науки, базирани на естествознанието, има паралел и в настоящето. В областта на общественото здравеопазване през XX в. в изпълнение на Националната програма за всеобща диспансеризация на населението (1976 г.) България отбелязва съществени резултати по отношение на обхвата на населението с ежегодни профилактични прегледи (78%) и последващо диспансерно наблюдение на деца, подрастващи и възрастни. Всичко това допринесе за намаление на детската смъртност, за стабилизация на общата смъртност и за увеличение на средната продължителност на живота. Затова през 1980–1990 г. български екипи от изследователи взеха участие в два научни проекта от плана на СИВ:

✓ Проект 1.4.1. „Диспансеризация на населението“ (1980–1985 г.). Ръководител: проф. д-р Г. Демченкова (СССР). Участници

– научни сътрудници от СССР, НРБ, УНР, ЧССР, ПНР и ГДР. Координатор на научния екип от България – проф. д-р Е. Шипковенска.

✓ Проект 1.3.2. от плана на СИВ (1980–1990) – „Профилактични програми за борба със социалнозначими заболявания“. Ръководител: проф. д-р Г. Демченкова (СССР). Участници – научни сътрудници от СССР, НРБ, УНР, ЧССР, ПНР и ГДР. Координатор на научния екип от България – проф. д-р Е. Шипковенска.

Резултатите от проведените проучвания показаха, че традиционният медицински подход не може да повлияе значимо на бремето на хроничните неинфекциозни заболявания. Изследванията доказаха, че има фактори на риска за тези болести, вкл. и такива, които са извън сферата на здравеопазването: в социалната, икономическата, културната и други сфери на обществото. Това наложи разширяване на отговорностите на различни институции за справяне с тези болести и издигане на общественото здраве като национален приоритет. Направените изводи за въвеждане на интегрален подход към здравето, на междусекторно сътрудничество и партньорство намериха място в приетите приоритети на Отавската харта за промоция на здравето (1986 г.) на Световната здравна организация. Това е нашият принос към международните усилия за достигане на главната цел на здравеопазването – „Здраве за всички хора по света“.

В наши дни български учени създават изобретения на европейско и световно ниво във всички описани в настоящата част области на естествознанието, възникнали по времето на Дунавската цивилизация, в това число медицината, общественото здраве, аграрните науки, материалознанието, металознанието, физиката и астрономията, водещи до значими постижения през XX и XXI в. Следва да се отбележат иновативните приноси на проф. д-р Ц. Воденичаров – създател и първи декан на Факултета по обществено здраве при Медицинския университет – София. Проф. д-р Д. Пасков – 20 изобретения и оригинални лекарствени форми за социалнозначими инвалидизиращи заболявания, считани за нелечими, например за полиомиелит – нивалин, базиран на лекарственото растение *Galanthus nivalis* var. *gracilis*, един от основателите и пръв председател на Научното медицинско дружество по фармакология. Проф. д-р Памуков – 250 оригинални фитотерапевтични рецепти

и 8 патента за социалнозначими инвалидизиращи заболявания, считани за нелечими: астма (Бронхо Пам), епилепсия (Епи Пам) и др., създател и първи директор на Научно-практическата база по фитотерапия към МНЗ в България. Акад. Павел Попов – създател на 67 сорта от полски и зеленчукови култури, както и на технологии за тяхното отглеждане. Акад. А. Балевски изобретява оригинален метод за добиване на чугун от български суровини във въртяща се барабанна пещ, разработва заедно с проф. Иван Димов метод за леене с противоналягане, който представлява новост в световната лелярска техника, и др., основоположник на българската научна школа по металознание и технология на металите. Акад. Д. Мишев – автор и съавтор на 66 патента и изобретения, сред които спектрометър „Спектър“, работил дълги години на борда на „Салют-6“, „Салют-7“ и на станцията „МИР“, спектрометричен и навигационен комплекс „Фрегата“, работещ на борда на станцията „Фобос“, предназначена за изучаване на Марс и неговия естествен спътник Фобос; основател и ръководител на дистанционните изследвания на Земята от Космоса – научни направления, в които страната ни е с водещ световен авторитет. България се гордее с още много учени и лекари, създатели на иновации с международна значимост. Приносът на новаторите от нашето съвремие и близкото минало заслужава отделна книга [14, 33, 54].

Възникване на търговията, логистиката и математиката

Подобряването на качествата на стоките и натрупването на излишества водят до развитие на търговия. За нуждите ѝ се създават транспортни средства – опитомяват се първите коне (Equus) [6, 19, 31].

Корабоплаването, което било развито в района на Варна и Североизточна България, се разгръща и търпи бурно развитие от каменно-медната епоха насетне. Варна била възлов пункт в Дунавската цивилизация на търговски път, който водел от юг (от халколитните медни рудници в Стара Загора и района на Караново) на север (района на Триполие). По тази магистрала север–юг много разно-

Обр. 14. Трако-пеласгийска каменна котва с праисторически надписи вероятно със сакрално съдържание за безопасност при пътуване (К. Порожанов, 2017)

Fig. 14. Thraco-Pelasgian stone anchor with prehistoric script, probably with sacred meaning for safe travel (K. Porozhanov, 2017)

образни стоки намирали път към най-отдалечените кътчета в Древна Европа, както и към номадите пастири в степите: разнообразни украшения, блестящи предмети от

мед – остриета, малки полирани брадви и др. На дъното на Черно море са открити множество каменни котви. Някои от тях са с древни надписи (обр. 14). Вероятно те са със сакрално съдържание за безопасност при пътуванията [31, 38, 46, 53].

Търговията по водните маршрути, основно по поречието на р. Дунав и по Черно море, се развила като отделен стопански отрасъл с постоянно нарастващ обем през V–IV хил. пр.н.е. Само количествата на транспортираните предмети, изработени от мед, възлизат на няколко хиляди килограма. Това означава, че стокооборотът в Дунавската цивилизация е достигнал обем, какъвто в Месопотамия и Египет е засвидетелстван едва хилядолетия по-късно [38].

Постепенно се развива и ранната логистика. Създават се складови помещения по пътя на стокообмена. В някои от тези хранилища са били струпани големи количества стоки, напр. в Карбуна (Триполие) са намерени над 440 предмета от мед, както и над 250 мъниста и гривни от спондилус (*Spondylus gaederopus*). Най-богатото досега място с най-много предмети, общо 2034, е разкопано при Ариушд (Кукутени) [16, 19, 38, 46].

Морските раковини като мидата спондилус (*Spondylus gaederopus*), от която са изработени великолепните гривни и украшения, са продукт, участник в търговския обмен, използвани като

древен паричен материален носител. Съществува хипотеза, че те са част от надрегионалната търговия със Средиземноморието. Останалите миди като Unio и други, които имат черноморски произход, са обект на регионален обмен [15, 16, 24, 30, 46].

Сключването на значими за времето си търговски сделки води до необходимост от развитие на математически умения, по-специално на аритметика. Археолозите откриват писмени паметници, върху които, изглежда, са се водили сметки. Развива се и ранен сертификационен процес. В Караново са открити каменни и глинени печати, с които вероятно се е удостоверявал произходът и по този начин качеството на стоките. Намерени са и надписи с вероятно аритметично предназначение при търговията и складирането на стоки. Звучи правдоподобно изложената хипотеза на археолозите, че точките са единичните числа, а чертичките – двуцифрените. Човешката логика и рационалност се водят от подобни закони, базирани на прагматичността, която е сходна в различните епохи. Ще разгледаме подробно темата в следващата част [38].

В района на Казанлък, Стара Загора, Велико Търново, Пазарджик, Кюстендил и на други места са открити надписи на дъната на глинени съдове. Една от основните хипотези е, че писмените знаци представляват сакрални благопожелания за здраве, друга – че с тях се определя собствеността на съдовете, а трета – че се маркира ателието на производителя. Тъй като ни отделят около 8000 години от тези най-ранни форми на писменост, засега тяхното дешифриране представлява трудност. Някои от знаковите форми наподобяват на букви от нашата днешна азбука, други – на рунически символи, както и на елементи от български традиционни фолклорни шевици. Според изследователите много от тях съдържат сакрални послания за здравето и благоденствието на собствениците си.

Местоположението на откритите досега около 1200 надписа допринася за хипотезата, че по-значителната част от артефактите на първата европейска цивилизация с писмени знаци са с религиозно-култово значение [56].

Известна е връзката на религията с медицината през хилядолетията. Затова може да се приеме, че някои от първите писмени послания на човечеството са били за лечение и поддържане на добро здраве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.
2. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 10.01.2020).
3. Большая российская энциклопедия. Естествознание. https://bigenc.ru/technology_and_technique/text/1978848 (достъп: 17.01.2020).
4. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
5. БНР. Съдове от фина керамика, земеделски сечива и оръжия от неолита открити археолози във Видинско, 16.12.13. <https://bnr.bg/vidin/post/100307595/sydove-ot-fina-keramika-zemedelski-sechiva-i-oryjia-ot-neolita-otkriha-arheoloji-vyv-vidinsko> (достъп: 15.03.2020).
6. БНТ. Първо опитомяване на дивите коне. <https://www.bnt.bg/bg/a/prvo-opitomyavane-na-divite-kone> (достъп: 01.05.2020).
7. Вачкова, В. Един път, един храм, един дворец и десет века история. От Скретиска до Костинброд IV–XIV в. София, Тангра ТанНакРа, 2015.
8. Воденичаров, Ц. Десетте принципа на медика и мениджъра. София, Симелпрес, 2010.
9. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
10. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
11. Делова, А. Прототракийските писмености на Балканите. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2017-2018, кн. 2, с. 223-269.
12. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София, Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
13. Добрев, И., Г. Томов, Р. Иванов. Технология на праисторическото сирене: археологически експеримент със съдови реплики. Пловдивски исторически форум. Катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, 2018/2, с. 5-10.
14. Енциклопедия „България“. София, Издателство на БАН, 1978-1996.
15. Иванов, И. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978.
16. Иванова, М. Крайбрежни селища и морски контакти през халколита на Западното Черноморие (V хил. пр.Хр.). Гюрова М. (ред.). Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. БАН, Национален археологически музей, Исторически музей – Пещера, 2008, с. 237.
17. Йорданов, В. Потомците на боговете Посейдон, Зевс и Хадес в Тракия. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2019, кн. 3.
18. Кънчева-Русева, Т. Класификация на накитите през халколита в днешните български земи. На базата на материали от културно-историческия комплекс Коджадермен-Гумелница-Караново VI. Дисертационен труд. Катедра „Археология“ при СУ „Св. Климент Охридски“, София, 2014.

19. Лазаров, М. Древното корабоплаване по Западното Ченоморие. Варна, Славена, 2009.
20. Мирчева, Е. Варненският халколитен некропол – нов прочит на човешката история (достъп: 03.04.2020). <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:294335>
21. Национален археологически институт с музей към БАН. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 24.08.2020).
22. Николов, В. Най-ранният солодобивен център в Европа. Новости 2007. София, 2008, с. 80-83.
23. Николов, В. (ред.). Праисторически солодобивен център Провадия-Солницата. Разкопки 2005-2007. София, НАИМ-БАН, 2008.
24. Николов, В. Чудесата на България. 15: Солта – златото на Провадия. София, Стандарт, 2011.
25. Памуков, Д. Домашна аптека. II изд. София, Гей-Либрис, 1998.
26. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.
27. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991.
28. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносят ѝ към европейската медицина и фармация. – Асклепий, международно списание по история и философия на медицината, 2017, т. XIII (XXXII), с. 22-28.
29. Памукова, Р. Приносят на траките към здравословното хранене през XXI век. – Храната на XXI век, година III, май 2018 г., бр. 2 (9), 43-46.
30. Пеев, П. Презморските контакти на древните балкански цивилизации. – Авангардни изследвания на древните българи, 2007, т. 1 (2), с. 48-54.
31. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
32. Регионален исторически музей – Добрич. Най-старото златно съкровище в света. <http://dobrichmuseum.bg/index.php/bg/9-glavna/15-old-gold> (достъп: 12.08.2020).
33. Справочник: 2000 новатори. Творчески биографии. София, ЦСБПС, НИИПП „Георги Димитров“, Централен съвет по организация на техническото творчество, 1987.
34. Тодорова, Х. Основни етапи в развитието на най-ранната металургия. – В: Проблеми на най-ранната металургия. Сборник статии. София, Трудове на Минно-геоложкия университет, 1994, 5-13.
35. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
36. Тукидид. Избрани страници. София, Библиотека за антична литература „Хермес“, Народна култура, 1988.
37. Фол, Ал. Древната култура на Югоизточна Европа. София, Тангра ТанНакРа, 2009.
38. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.

39. Херодот. История. София, Издателство на Нов български университет, 2010.
40. Чернаков, Д. Русенска селищна могила. Регионален исторически музей – Русе. https://www.museumruse.com/rusehistory/rsm_bg.html (достъп: 23.06.2020).
41. Черных, Е. Ай бунар – древнейший рудник Европы. – Наука и жизнь, 1974, 3.
42. Черных, Е. Н. Айбунар. Большая российская энциклопедия. Т. 1. Москва, 2005.
43. Чохаджиев, С. Слатино – праисторически селища. Велико Търново, УИ–ВТУ, 2006.
44. Чохаджиев С., А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила при с. Хотница, община Велико Търново, през 2015 г. Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, Мултипринт, 2016, с. 111-113.
45. Чохаджиев С., А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила при с. Хотница, община Велико Търново. Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, Авангард, 2012, с.78-80.
46. Anthony, DW. The rise and fall of old Europe. Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 28-57.
47. Chapman, J. Houses, households, villages and proto-cities in southeastern Europe. Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 74-89.
48. Chokhadzhiev, S. Some results of the Investigations of Hotnitsa Tell in 2001. L. Nikolova, J. Fritz, J. Higgins (eds.). Prehistoric Archaeology & Antropological Theory and Education. RPRP 6-7, 2005, pp. 9-13.
49. Dioscoridis, P. De materia medica libri sex. Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli, 2013.
50. Diodorus Siculus. Library of History. Book VII. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/7*.html. (Retrieved: 10.06.2020).
51. Gimbutas, M. The goddesses and gods of Old Europe 7000-3500 BC. Myths, legends and cult images. London, Thames and Hudson, 1982.
52. Gimbutas, M. The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe. San Francisco, Harper, 1991.
53. Gimbutas, M, Campbell J. The language of the Goddess. London, New York, Thames & Hudson, 2001.
54. Griggs, B. Green Pharmacy. A history of herbal medicine. London, Robert Hale, 1987. <https://www.amazon.com/GREEN-PHARMACY-HISTORY-HERBAL-MEDICINE/dp/0709030533>
55. Lazarovici, C-M. Anthropomorphic statuettes from Cucuteni-Tripoly: some signs and symbols. Documenta Praehistorica, 2005, 32, pp. 145-154.
56. Lazarovici, Gh. Database for Spiritual Symbols of Spiritual Life. In: J Marler, MR Dexter. Signs of Civilisation. Sebastopol-Novı Sad, Serbia, 2009.
57. Merlini, M. The Gradešnica script revisited. Acta Terrae Septemcastrensis, 2006, V, p. 25.

58. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
59. Naumov, G. Neolithic stamps from the southern part of the Balkan Peninsula. In: Gheorghiu/Skeates, 2008, pp. 43-84.
60. Nekrasov, O, S Haimovici. Studiul resturilor de fauna neolitică (cultura Hamangia) descoperite în cursul săpăturilor de la Techirghiol. Materiale și cercetări arheologice, VIII, 1962, pp. 175-186.
61. Pamukov, D., Achtardžiev, H. Přírodní lékárň (3 vyd.). Bratislava, Příroda, 1991.
62. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? Trakia Journal of Sciences, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
63. Pliny. Natural History. Volume I: Books 1-2. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938, Book VII. 57.2222.
64. Radivojević, M, Rehren, T, Kuzmanović-Cvetković, J, Jovanović, M, Northover, JP. Tainted ores and the rise of tin bronzes in Eurasia, c. 6500 years ago. Antiquity, 2015, 87 (338), pp. 1030-1045.
65. Theophrastus. Enquiry into Plants. Harvard, Harvard University Press, 1916.
66. Slavchev, V. The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans. In: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC. Anthony DW (ed.). Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 193-207.
67. Strabo. Geography. A. Meineke (ed.). Leipzig, Teubner, 1877.
68. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
69. Weber, M, Henderson, AM, Parsons, T. Theory of Social and Economic Organization. Eastford, Martino Fine Books, 2012.
70. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).

Глава 3

РАЗВИТИЕ НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ПРОГРЕСИРАЩА ИКОНОМИКА, ИНОВАТИВНИ ТЕХНОЛОГИИ, ПИСМЕНОСТ И СОЦИАЛНА СРЕДА, БЛАГОПРИЯТСТВАЩИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ

В тази глава:

Икономика и иновативни технологии,
подобрили социалните условия
в Дунавската цивилизация

Най-ранната писменост
в Европа и в света

Според фундаменталните принципи на социалната медицина икономическите условия имат важен ефект върху здравето и болестта. Затова те са обект на научни изследвания. Другите детерминанти на здравето от макросредата са основно: политически, културни, социални и технологични фактори. Те моделират качеството на живот на хората и тяхното благополучие. Следователно мерките за справяне с болестите трябва да бъдат не само медицински, но и социални [11].

В настоящата книга изследваме горните фактори в контекста на Дунавската цивилизация, където се развиват най-ранните прояви на обществено здравеопазване в Европа, допринасящи за подобро качество на живот. Иновативните технологии на трако-пеласгите и последвалото устойчиво икономическо развитие през епохата имат съществен принос към подобряването на жизнената среда и условия.

Икономика и иновативни технологии, подобрили социалните условия в Дунавската цивилизация

По данни, публикувани от Българската академия на науките, интензивните археологически проучвания на праисторически обекти в България и в съседните страни през последните десетилетия дават възможност да бъдат изградени добре аргументирани представи за късната праистория в тази част на континента. Според тях от края на VII до края на V хилядолетие пр.н.е. по-голямата част от българските земи лежат в централната зона на европейската цивилизация. С възникването си балканският център се изявява като значима културна общност с регионални особености. Той поддържа повече или по-малко активни отношения с Анатолия, също населявана от трако-пеласги, и в същото време е източник на импулси за приобщаване на средноевропейските мезолитни групи към неолитната общност на Дунавската цивилизация [4, 48].

Тогава се поставя началото на формирането на стопанско-културния и социално-поведенческият стереотип на населението. Този стереотип се основава на икономика със земеделие, домашно животновъдство, добив и обработка на полезни изкопаеми, възникване на занаяти и производства, както и на свързаната с тях търговия. Именно това развитие довежда до натрупвания и излишъци в обществото, изразени в появата на най-ранните държавни организации на трако-пеласгите [52]. Край с. Избегли, Пловдивско, е открита древна кремъчна кариера, на която са работили стотици майстори рудари за добиването на най-стария съзнателно обработван материал. Той бил превръщан от занаятчии в брадви, тесли и мотики, длета, ножове и др. [17].

Сърповете от рог на елен са интересно иновативно изобретение на древните трако-пеласги, живели по нашите земи. Около Казанлък е открита при разкопки в селищна могила в неолитен пласт една от най-големите колекции в Европа – към 70 сърпа, изработени от рог на елен, с кремъчни зъбци, заздравявани в жлеба на сърпа посредством иглолистна смола. Те са имали най-голяма производителност на труда от всички известни досега праисторически сърпове (вкл. неолит, халколит и бронзова епоха). Подобни не са откривани досега в по-далечни области в Европа. В същата могила са намерени и глинени плочки с писмени знаци [3, 110].

Обр. 15. Възстановка на най-древния град в Европа – Провадия, заобиколен с крепостни стени (A.L. Antonsen, J.J. Antonsen, Wikimedia)

Fig. 15. Reconstruction of the oldest European fortified city Provasia (A.L. Antonsen, J.J. Antonsen, Wikimedia)

Праисторическата селищна могила Провадия е най-древният регистриран в Европа солодобивен център и най-ранният укрепен с каменни стени, бастиони и ров град (VI хил. пр.н.е.). В близост е имало съоръжения, благоприятстващи за обществената хигиена, които ще разгледаме в следващата част. По данни на БАН добивът на сол започва там още около 5500 г. пр.н.е. (в късния неолит). Солта – „бялото злато“, била защитена от най-древното каменно укрепление, откривано досега в Европа. Голяма част от проучените жилищни постройки в града на трако-пеласгите са били двуетажни. Според оценки населението е достигнало до около 350 жители, повечето от които са били ангажирани с производството на сол [4, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 75, 96].

Солта е била използвана за консервирането на храни, което е задължителен елемент в бита на земеделското общество. Запазването на запаси с продоволствия за целогодишно равномерно поддържане на уседналия начин на живот е част от системата на отношенията с природната среда в Дунавската цивилизация. Ценността на солта се дължи на свойството ѝ да спира процесите на

развала при редица храни, подпомагайки дълготрайното им съхранение. В наши дни се доказва, че тази характеристика се дължи на антимикробната ѝ активност, изразяваща се основно в нейния бактерициден и противогъбичен ефект. Освен това солта е била необходима и за различни битови производства, на първо място за тези, които са свързани с обработката на животински кожи и тяхното използване [34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41].

Провадийската сол се отличава с особено качество. Солно-скалната маса съдържа средно 67% NaCl (натриев хлорид – халит) и 23% неразтворими примеси, което прави залежите едни от най-чистите в Европа. През 50-те години на XX в. находището е в основата на създаването на най-големите химически промишлени мощности в България – Девненските химически заводи [20, 57].

Предстои одобряването на кандидатурата на солниците с древната крепост на трако-пеласгите в Провадия за включване в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО, като в него понастоящем има 7 обекта от нашата страна. Същевременно най-старият град в Европа не принадлежи на Министерството на културата на Република България, както би следвало с цел правилното опазване на недвижимите исторически ценности за следващите поколения. Селището с най-древната крепостна стена днес е на оградена територия от акционерно дружество „Солвей Соди“ и според уебсайта му към 2007 г. 98% от акциите на „Солвей Соди“ са притежание на частната фирма „Солвей Шишеджам Холдинг“ и на Европейската банка за възстановяване и развитие. Базирано на информацията, която е налична, хилядолетният град не е заведен като дълготраен материален актив на фирмата по време на приватизационната сделка – той няма цена, по която да бъде оценен, тъй като няма аналог в Европа [8, 55, 75].

Според чл. 2а от Закона за културното наследство „Културните ценности, археологически обекти по смисъла на чл. 146, ал. 1, произхождащи от територията и акваторията на Република България, са публична държавна собственост“ [21].

Вероятно това недостойно за българите и европейците недоразумение ще бъде коригирано от бъдещ политик с възрожденски дух и некоректно приватизираното хилядолетно укрепено селище ще бъде извадено от територията на дружеството и защитено в полза на световното културно наследство на ЮНЕСКО. Правилното сто-

панисване и промотиране на най-стария град в Европа ще повишат сериозно престижа на България и нейната атрактивност в сферата на международния културен туризъм.

За да се добие представа за водещата позиция на Провадийския център (Мировското находище) при производството на „бяло злато“ в Древна Европа, ще уточним, че в наши дни годишният добив достига 12 милиона куб. м разсол, който и днес е сред най-значимите на континента [55, 56].

През VI–V хил. пр.н.е. в Провадия се обособява древна индустрия, в която производителите специализират в добива на разсол (воден разтвор на NaCl) и неговата преработка за получаване на пречистена сол. В процеса са работили множество хора, ангажирани с добива на разсол, поне по няколко „соловари“ на всяка от печите за преработка на суровината и десетки поддържащи специалисти. Те са били секачи за дърводобива за огъня в печите; грънчари, ваещи стотици съдове; занаятчии, изработващи и поддържащи инвентара и съоръженията за добив и обработка на разсол; строители; търговци на ценния краен продукт и др. Всички тези дейности са изисквали рационална организация от древните надзорници, за да се интегрира и реализира производственият процес. В древната индустрия на трако-пеласгите са били ангажирани стотици хора по анализи на изследователите, като броят се е увеличавал с разрастването на производството в отговор на нарастващото търсене на „бялото злато“ [34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41].

Древният производствен процес за преработката на солта демонстрира технологичния напредък на Дунавската цивилизация. Дестилационната сграда е била на два етажа, като на пода на долния етаж е открито голямо куполовидно съоръжение, предназначено за изваряване на разсол. Има четиристранна форма с издути стени и заоблени ъгли. Ролята на акумулиращо топлината тяло е прехвърлена на масивния купол, като съоръжението се е различавало от обикновените домашни печи. То е имало два входни отвора, оформени на южната и източната стена на купола. Под тях има моделирани плитки подиуми. През големия отвор са вкарвани специализираните керамични съдове с разсоли и в края на цикъла са изкарвани с твърда сол в тях. При един производствен цикъл се получавали 26–28 кг пречистена твърда сол, като годишният капацитет само на една пещ е до 10 т [34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41].

Обр. 16. Дунавска цивилизация: инструменти, V хил. пр.н.е.
Археологически музей – Варна (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 16. Danube civilisation: tools, 5th millennium BC.
Archaeological Museum – Varna (R. Pamukoff-Michelson)

Съдовете за получаване на сол са специфична по характер керамика, която се открива за пръв път в късната праистория на Европа. Те са оприличени от специалистите на тънкостенни колби. Дебелината им варира от 3–4 до 5–6 мм, като при устието се увеличава до 10 мм. Те са издържали на температура около 105° С, при която се е получавала пречистената твърда сол [36, 37, 38, 39, 40, 41].

През средата и втората половина на V хил. пр.н.е. древният индустриален процес за добива и преработката на „бяло злато“ се рационализира поради повишеното търсене и продуктивността се покачва многократно. Производственият комплекс за сол се ситира близо до древния град, заемайки площ поне 5 декара. При едно зареждане на едно от новите съоръжения са получавани до около 4–5 т сол. Дъното им е със стерилна основа с ниски стени от плътна жълтеникава глина. Минималният брой съдове, използвани при новите вкопани съоръжения за пречистване на солта, според анализа на фрагменти е над 400. Вътрешността на новите колби често е обмазвана с каолин, за да станат по-трудно пропускливи с цел предпазване от разпукване по време на производствения процес. Това е първата употреба на материала в индустриален инвентар, известна днес. Както е известно, той се използва в наши дни като съставна част при производството на порцеланови изделия [36, 37, 38, 39, 40, 41].

Солта е била ценна и се е търгувала добре, за което свидетелстват намерените в Солницата златни украшения, които са сред най-старите в Европа. Редица артефакти дават основание да се счита, че износът достига до Егейско море, поречието на р. Дунав и до други региони [36, 37, 38, 39, 40, 41, 96].

Иновативните технологии на трако-пеласгите продължават своя възход. При разкопки в Дуранкулак бяха придобити много нови знания за появата на медната металургия, търговските контакти на общностите, обитаващи Западното Черноморие и земите на днешните Украйна, Молдова, Средния Дунав и други територии. Беше открит богат инвентар – накити от злато, мед, малахит, халцедон, спондилус (*Spondylus gaederopus*), денталиум (*Dentalium*), глинени съдове, каменни, кремъчни, костени и медни сечива и други [19, 24].

Развитието на древната иновативна индустрия на металодобива и металообработването допринася за допълнителния подем в търговията между регионалните култури на Дунавската цивилизация. Значително участие в стокообмена имал морският транспорт, който е доказан за западното крайбрежие на Черно море през V хил. пр.н.е. Един търговски път минавал от днешна България до селищата на хората от културата Триполие, понастоящем в Украйна. По него били разположени важни средища, където процъфтявала разменната търговия не само между древноевропейците, но и с купувачи от степите. Артефакти от метал и спондилус (*Spondylus gaederopus*), както и вероятно сол, са стигали до животновъдите номади от река Волга [73].

Стоките се съхранявали и превозвали в делви и гърнета, изработвани за целта от древните занаятчии на Дунавската цивилизация. Складови сгради и помещения са намерени на много места по продължение на транспортния път. В някои от тях са открити струпани големи количества стоки – стотици предмети от мед, мъниста и гривни от спондилус (*Spondylus gaederopus*), очакващи да стигнат до крайната си търговска точка. Търгували се морски миди, брадви от вулканичен камък, медни изделия за украса, инструменти и оръжия, както и злато [23, 47, 63, 73].

Хотнишкото, Дуранкулашкото и Варненското съкровище са трите най-стари златни съкровища в света, открити до наши дни, според археолози. В Хотница е открит накит от злато през 2006 г. от екипа на С. Чохаджиев в земен пласт, който се датира от VI хилядолетие пр.н.е. Тоест той е с около хилядолетие по-стар от сочено-

Обр. 17. Най-голямото халколитно златно съкровище в света с хиляди артефакти, V хилядолетие пр.н.е. Варненски археологически музей (А. Делова, 2015)

Fig. 17. The biggest chalcolithic gold treasure in the world with thousands of artefacts, 5th millennium BC. Varna Archaeological Museum (A. Delova, 2015)

то досега като най-древно Варненско златно съкровище. Дуранкулашките златни предмети също се определят с по-ранна датировка. Трите съкровища на трако-пеласгите, както и находки на украшения от Провадия, Русе, Стара Загора и други селища от същия период на Дунавската цивилизация са доказателство, че по нашите земи е била развита най-ранната ювелирна обработка на злато в света. Изяществото и прецизността на изработката на миниатюрни детайли на откритите артефакти учудват изследователите [28, 40, 52, 64, 65, 69, 70, 79, 106].

Варненското златно съкровище (обр. 17), датирано от V хилядолетие пр.н.е., е открито в края на 1972 г. на бреговете на Варненското езеро, където са разкопани над 3000 златни предмета в „златен“ некропол с общо тегло над 6 килограма. Това количество многократно надхвърля всичкото злато, което е намерено от периода на каменно-медната епоха в целия свят. Счита се, че представлява най-чистото злато, сътворено от човешка ръка през епохата, като

съдържанието на ценния метал в накитите е над 23,5 карата [22, 65, 87, 106].

Забележителна е технологията на изработка на ювелирните накити. Всяка част от мънистата е получена след технологично нагриване на златото при 1000° С. Древният бижутер е имал умения да източи метала във вид на тел, да го нареже на фини частици от един грам, да ги пробие и да ги наниже на тънък златен конец. Така постепенно те се превръщали в изящно украшение на знатен лидер на развито древно общество, комбинирал ролите на медик, учен, астроном, жрец и владетел, чиято значимост ще обсъдим по-късно. Древното златно съкровище на трако-пеласгите демонстрира задълбочено познание на техниките за металообработване, както и изкусни умения на майсторите ювелири, каквито до момента не са били регистрирани на други локации на земята от времето на халколита. Сред намерените предмети има такива, които показват познания в областта на математиката и астрономията, използването на еталони на числова, ъглова и линейна метрика и за хармонично съответствие [9, 16, 106].

Най-ранният известен засега меден клин (изработен от чиста мед), датиран към момента от началото на V хилядолетие пр.н.е., е открит в праисторическото селище близо до Кюстендил, разположено върху плато в местността Чардако край с. Слатино, на около 1 км източно от днешния лъв бряг на р. Джерман. Сред множеството уникални артефакти с принос към астрономията и европейската култура, които ще разгледаме, са съдове и отделни предмети, върху които се срещат надписи от Дунавската цивилизация [53, 68, 78].

Създаването по нашите земи на най-ранния известен засега меден клин не е случайно явление. Най-древните в Европа рудници за метал са от края на VI хил. пр.н.е. – началото на V хилядолетие пр.н.е. При проучвания през 70-те години край Стара Загора е открит най-големият праисторически рудодобивен център в света. На определени участъци рудата излиза на повърхността във вид на окислени минерали – малахит и по-рядко азурит. Върху хълмовете са установени 11 рудни разработки. Те са тип кариери с ширина от 0,5 до 10 м и дълбочина от 2 до 18–20 м. След изчерпване на рудата галериите и траншеите в Ай бунар (Мечи кладенец) са били запълнени преднамерено с тонове пръст и камъни. Този ритуален акт е бил извършен, за да бъдат затворени наранените недра на земята – акт на почит към Богинята майка – да се закрият раните ѝ, за да роди

отново, както и за да бъде съхранена тайната на производството. Рудодобивът и металообработката, практикувани от трако-пеласгите сезонно през пролетта и лятото, изисквали специална организация на древните производствени дейности: откриване и разкриване на рудната жила, нагряване, охлаждане, разпукване на скалата, натрошаване и сепариране на рудата и нейното смилане, промиване и претопяване. Съпътстващи активности били осигуряването на дървен материал за крепежи в галериите и за производство на дървени въглища за пещите, направата на сечива от камък и кост, осигуряване на прехраната и т.н. Направените изчисления сочат, че в добива на медна руда в местността Ай бунар са били ангажирани над 3000 мъже, дошли тук от различни селища в района. През 2014 г. археолозите от Регионалния исторически музей – Стара Загора, откриват древна фабрика на трако-пеласгите за производство на мед от V хилядолетие пр.н.е. Успешната реализация на рудодобива и металургията очевидно е изисквала строга организация и схема на разделение на труда: миньори, металурзи, ковачи и майстори ювелири, както и придружаващ контингент – дървари, копачи и др. Отделно е имало хора, ангажирани с търговския обмен на металите. По данни на РИМ – Стара Загора, цитирайки изчисление на изследователите на халколитните медни рудници, от изкопаната руда е могло да се получат 1000 т чист метал, което е огромно количество за епохата. Той е бил изнасян в обширен регион от Югоизточна Европа, като отделни предмети, изработени от мед, добита от рудата в местността Мечи кладенец, са достигнали до средното течение на река Волга [1, 54, 63, 66].

Балкано-Карпатската металургична област става първата и най-активна зона в света през V хилядолетие пр.н.е. През втората половина на халколита мед е била добивана от около 60 рудника на българска територия. Във Видинско започва експлоатацията на чипровските залежи, а в съседство са находищата в Сърбия и в съседна Трансилвания. Това далеч не са единствените медни мини от епохата. Такива има в Средногорието (Пирдоп, Панагюрище, Воднянка, Старозагорско), в местността Бакърлъка край Ямбол, в Сливенско и т.н. В енеолитни слоеве на Дончовата могила при с. Биково са намерени парчета от малахитена и азуритна руда, медни игли, въдици, вероятно правени в селището от руда, донесена от Светиилийските възвишения при с. Бояджик, Ямболско. Стара енеолитна продукция на медни инструменти (длета) е открита в мо-

гилата Девеберган при гр. Марица, гр. Русе, Ясътепе – Пловдив, Коджадермен – Шумен, и другаде. Намерени са и работилници за ножове, шила и игли в Пловдив и в населени места около него, в селища около Бургас и други. С малки изключения формите на инструментите наследяват неолитните [1, 17].

Счита се за сигурно, че развитието на металообработването не е било процес, повлиян отвън. То е възникнало от иновативното технологизиране на древноевропейското общество на трако-пеласгите в съответствие с нуждите и предизвикателствата на местната културна среда [63, 66, 67].

По всичко личи, че медта е била известна у нас още през неолита. В природата е срещана и в самородно състояние. През ранния енеолит за направа на медни изделия е била използвана не само самородна, но и мед, добивана от руди с богато медно съдържание. Развиват се медодобивът и металургията. Освен метални примеси, намиращи се в самородната мед, предметите съдържат CO_2 , шупли и др. Изчукването на медта започва след нагряване. Затова спектроанализът открива различия в структурата на студеноизчукани и изработени чрез нагряване изделия [17].

Според съвременните хипотези двете технологични нововъведения – на пещите за топене на мед и за изпичане на керамика – се развивали едновременно. При тези процеси вероятно мъжете са извършвали най-голямата част от дейностите – добиването на рудата, обработката ѝ и търговията с метал. Счита се, че жените вероятно са отговаряли за украсата и производството на керамика [60, 92].

При разкопки са открити 15 бронзови калаени артефакта в Сърбия и България, датирани от V хилядолетие пр.н.е. Те показват, че ранният калаен бронз е по-често срещан, отколкото се смяташе досега, и че иновативният материал е възникнал в Дунавската цивилизация в Европа 1500 години преди първите калаени бронзови сплави в Близкия изток [104].

Както видяхме, броят на изработените от метал артефакти на трако-пеласгите е изненадващ. Общото тегло на намерените досега предмети от мед, произведени от древните европейски ковачи от Дунавската цивилизация, достига до около 4700 кг. Намереното злато е с тегло над 6 кг (предимно открито във Варненския некропол у нас), далеч повече, отколкото е намерено във всяка друга част на древния свят през епохата, датирана преди 3500 г. пр.н.е. [22, 28, 60, 63, 65, 104, 106].

Е. Черных издига тезата, че сравнението на степента на развитие на металургията през посоченото време с малоазиатското и предмалоазиатското показва рязко превъзходство на европейското минно-металургично производство. Гигантските медни рудници от типа на Ай бунар в Стара Загора от V хилядолетие пр.н.е. в южната част на България са доказателство за това. Апогей на всички открития е „златният“ некропол във Варна, равен на който досега не е познат в други области, традиционно считани за люлка на световната цивилизация и култура [65].

Както е известно, през всеки период в човешката история иновативните технологии, както и устойчивото икономическо развитие допринасят за разцвета на прогресивна медицина и обществено здравеопазване. Тези науки не са възникнали в изолация. Затова е целесъобразно да разгледаме цялостния контекст на иновативните постижения на трако-пеласгите.

Резултатите от изследванията на редица учени върху най-старата металургия и други направления довеждат до появата на представата за древна цивилизация в Европа, изразяваща се в консолидацията на големите културни блокове през късната каменно-медна епоха, допринесла за възникването на първите технологии за създаването на злато и бронз, както и в развитието на писменост около 1500–2000 години преди цивилизациите в Месопотамия и Египет [63, 65, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 102, 104, 106, 117, 118].

Най-ранната писменост в Европа и в света

Немският световноизвестен езиковед Харалд Харман в книгата си „Загадката на Дунавската цивилизация“ излага хипотезата, че в ареала на България, Румъния, Сърбия и др., както и в части от Украйна и Унгария се е развила най-ранната писменост (наречена от някои автори протописменост) в света. По археологически данни появата на древноевропейското писмо може да бъде отнесена към 5500 г. пр.н.е. Подобни изводи се правят и от много други автори в светлината на нарастващия брой археологически находки с древни надписи. Изследванията на Х. Харман, М. Мерлини, Г. Лазаровичи и други учени са базирани на 1200 артефакта – глинени печати (пинтадери), плочки и култова керамика с писмени знаци. Те са открити

в България (Градешница, Слатино, Караново, Стара Загора, Дуранкулак, Точиларе, Велико Търново, Русе и др.), Румъния (Тартария, Вършац-Ал и Доня Баневина), в Дупяк (Егейска Македония) и др. Значимият брой находки с комплексна система от древни пиктографски и абстрактни знаци демонстрира, че на Балканите е имало древна цивилизация с развита писменост [15, 63, 64, 92, 93, 94, 97, 98].

Опитите на хората по нашите земи да се изразяват посредством визуални средства датират от зората на човешкото присъствие в Европа. По данни на Националния археологически институт с музей към БАН особено внимание заслужават два уникални експоната с европейско и световно значение. Това са гравирани костен фрагмент от Козарника – първата графична изява върху кост от Европа, датирана около 1,1 млн. години, и изсечен скален фрагмент – най-ранната графична изява върху камък (петроглиф) в Европа, от Темната дупка, датиран около 50 000 години. В течение на хилядолетия образите и знаците еволюират и стават по-комплексни. Затова не е учудващо, че древната европейска писменост възниква в този ареал [5].

Дунавското писмо на трако-пеласгите принадлежи към категорията първични писмености, а именно към оригиналните и производните писмени системи. Писмените знаци адаптират натуралистични и абстрактни мотиви от по-ранни културни периоди. Това означава директна приемственост на определени основни елементи от къснопалеолитната и мезолитната културна среда [63].

Археологически находки с поредици от знаци с древноевропейско писмо са намирани още в края на XIX в. Тогава все още не е било възможно да се определи възрастта им. Междувременно с помощта на редица анализи надеждно бяха датирани пластовете на находките, както и отделни артефакти [63].

Плочки, печати, предмети и съдове с писмени знаци са откривани в много древни селища и култови центрове, намиращи се понастоящем в различни държави в Югоизточна Европа. Експертът Марко Мерлини създава база данни за дунавската писменост DatDasB. Наличието на писмени свидетелства в един обширен ареал говори за надрегионално разпространение. Също и абсолютният брой на предмети с надписи свидетелства за жизнеността на технологията на писане в Дунавския регион. На разположение са сбирки от около 970 надписани артефакта с почти 1200 надписа, описани

Обр. 18. Дунавска цивилизация: таблички от Тартария, VI хилядолетие пр.н.е. (Matrix Disclosure, 2020)

Fig. 18. Danube civilisation: Tartaria tablets, 6th millennium BC (Matrix Disclosure, 2020)

в бази данни от водещи учени от различни държави. Вероятно бъдещи разкопки ще обогатят допълнително тази впечатляваща база данни [91, 92, 93, 97, 98].

Прави впечатление, че върху предметите са изписани поредици от врязани знаци, и то без симетрично подреждане, каквото е типично за орнаменти и декоративни мотиви. Тук става въпрос за писмени знаци, чиято последователност е ориентирана на първо място към съобщението, което трябва да се предаде, а не към естетичните норми [85, 86].

Изборът на определени носители на текст като камък или печена глина е в зависимост от социокултурните функции на писмото. При Дунавската цивилизация се откриват:

- ✓ Врязани или рисуванни поредици от знаци върху глинени съдове (битова керамика, култови предмети, миниатюрни олтари).
- ✓ Надписани малки глинени антропологични и антропоморфни статуи.
- ✓ Надписани предмети от камък (тежести за мерни единици, тежести за стан, прешлени за вретено и др.).
- ✓ Петроглифи в култови центрове [60, 91, 92, 93, 97, 98].

Писмеността не е смесица от визуални мотиви, а система, чиито компоненти функционират „в мрежа“ с всички други елементи. Емпиричните познания за ранни писмени системи ни дават да разберем, че към набора им от знаци принадлежат по няколкостотин отделни символа. Най-старите писмености не показват (или показват само слабо) приближаване до звуковите структури на съответния език, на който се пише. Ранните писмени системи се състоят от символи от две различни категории. От една страна, това са изобразителни (иконични) знаци, а от друга страна – абстрактни. При по-старите писмености е по-силно изразен принципът на писане на логограми, при който отделният символ отговаря на една идея, респективно на едно понятие, а на езиково ниво – на една цяла дума [85, 86].

В дунавското писмо има над 700 знака (с всички регионални варианти на символите), в старошумерското пиктографско писмо – 770 знака, египетските йероглифи са 700–1000 (в Старото царство). Визуалната понятийност на пиктограмите допринася за това съдържанието на старошумерски глинени таблички и на старокитайски гадателски надписи (с над 1400 знака) да може да бъде разбрано, без човек да може да говори тези древни езици [63, 85, 86].

Според анализи на редица изследователи към днешна дата дунавската писменост на трако-пеласгите, възникнала в средата на VI хил. пр.н.е., около 5500 г. пр.н.е., е най-древната в света, известна досега на науката. Шумерските пиктографски знаци възникват по-късно (ок. 3500 г. пр.н.е.), египетските йероглифи – ок. 3300 г. пр.н.е., еламското писмо – ок. 2200 г. пр.н.е., писмените пиктографски знаци от долината на Инд – ок. 2600–1800 г. пр.н.е., китайската писменост – от ок. 1250 г. пр.н.е., олмекските йероглифи – ок. 900–600 г. пр.н.е. [63, 80, 89, 90, 93, 95, 97, 98, 112].

Както ще видим в следващата част на поредицата при историческия преглед на писмеността в Месопотамия, варовиковата плочка от Киш с пиктографски знаци е вероятно най-ранният известен досега пример на надпис от областта. Тя е датирана от 3500 г. пр.н.е. Анализи на Я. Шопов на писмени паметници от този период, които ще разгледаме, откриват сходни знаци с тези на по-ранната дунавска писменост. Първите надписани таблички са чисто пиктографски, което прави технически невъзможно да се разбере на кой език са написани [71, 112].

В Египет използването на йероглифна писменост възниква в ранната бронзова епоха, около 3300–3200 г. пр.н.е. (Накада III), с първото дешифрируемо изречение, написано на египетския език, датиращо от II династия (ок. 2800 г. пр.н.е.) [94, 95].

Според антропологични анализи на екип, ръководен от Ч. Брейс, на находки от погребения от Древен Египет „изненадващо много от скелетите от този период са морфологично близки до съвременни остеологични находки от Европа. Като цяло те са подобни на скелети от европейския неолит и от съвременна Европа“ [77].

През този период се появяват и най-старите форми на египетски йероглифи [94, 95]. Анализи на Х. Харман, С. Гайд, Я. Шопов и други изследователи откриват сходства между първите писмени системи – тази на Дунавската цивилизация и по-късните в Египет и в Месопотамия [13, 63, 71].

Вероятно миграционни процеси, които ще разгледаме, както и търговски взаимоотношения създават предпоставки за наблюдаваните сходства.

Дунавските писмени знаци се характеризират с висока степен на логична и абстрактна мисъл, геометричен подход в изразяването и логическа хоризонтална и вертикална последователност (обр. 18 и 25). Учените продължават да намират нови артефакти и да проучват въпроса. Вероятно скоро ще открият още интересни данни в областта.

Писмени знаци за числа

Дунавската цивилизация има иновативен принос в няколко насоки по отношение на възникването на най-ранните знакови системи. За първи път в културната история експериментите с визуална комуникация са довели до използването на цифрова система успоредно с писмена система. Древноевропейските знаци за числа образували отделно няколко групи. Такива са знаците във формата на точки и чертички (обр. 20). Някои факти говорят в полза на това, че точките означават единици, а чертичките – съвкупности от пет или десет. Съществува хипотеза, че в Древна Европа успоредно с броенето на десетична база е било в употреба и броене на дузини на база дванадесет [117, 118]. В Караново се забелязва предпочитание за групиране на точки по 3, 5 или 7 [35, 100, 117, 118].

Някои находки, като керамични култови съдове и предмети, отразяват сакралната роля на някои числа, които са характерни за всички ранни цивилизации. Египтяните различавали цифри, носещи щастие и нещастие, а при вавилонците била високоразвита нумерологията [63].

Тегловни единици

Сред откритите артефакти от епохата на неолита и енеолита има определена категория тежести (от камък или глина), които според външната си форма не са тежести за стан, т.е. не са с типичната конична форма с продупчване в тесния край. По повърхността си тези тежести имат врязани знаци, които според някои изследователи могат да се тълкуват като мерни единици [117, 118].

Обозначителни маркировки и ритуални надписи

П. Димитров, български морски геолог и океанограф от Института по океанология – БАН във Варна, заедно с руски учени открива край Варна т.нар. чиния на Ной. Тя има формата на пресечен конус с диаметър 35 см и е с издълбана вътрешна част. По нея има писмени знаци, които най-вероятно се отнасят към Дунавската цивилизация на трако-пеласгите. Намерена е през 80-те години на миналия век, когато са открити стари брегови линии на Черно море с географско положение 12 км източно от крайбрежието на Варна. Там, на старите брегове, изследователят попада на вероятни останки от древно строителство. Възрастта на артефактите по онова време е датирана по стария въглероден метод. Оказва се, че през периода около 6500–4000 г. пр.н.е. нивото на Черно море е било между 120 и 200 м по-ниско от съвременното. На около 300–400 м по-навътре от старите брегове е открита и т.нар. чиния на Ной [18, 46].

Според проведено графично изследване от Я. Шопов, П. Димитров, Д. Димитров и Б. Шкодров на писмените знаци ясно се отличават 28 символа, от които с различна форма са 23. Общият брой на знаците е 60, като се включват и тези, които са само остатъчни и

Обр. 19. Сакрален съд вероятно за древни лекарства с праисторически символи, един от които е сходен със съвременната буква М. Археологически музей – Велико Търново (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 19. A sacred vessel, probably for early medicines, with prehistoric written symbols, one of which is similar to the contemporary letter M. Archaeological Museum – Veliko Tarnovo (R. Pamukoff-Michelson)

не могат да се възстановят [71].

Важни от научна гледна точка са и дъната от съдове с врязани символи по тях, намерени в селищна могила Юнаците до Пазарджик от V хил. пр.н.е. – най-ста-

рия голям град в Европа със сложна архитектура. Разпространението на тези знаци и в други синхронни обекти дава основания да се предполага зараждането на ранна писменост [8, 76].

Такива писмени знаци са открити в района на почти цялата територия на нашата страна – Дуранкулак, Русе, Велико Търново, Стара Загора, Казанлък, Враца, Кюстендил и др. Според най-наложените хипотези някои от съдовете от Дунавската цивилизация са били надписвани с различни цели – култово-религиозни, белег за принадлежност или знаци на производители.

Разположението на символите върху артефакти от Дунавската цивилизация показва забележителни контрасти между видимост и съзнателно скриване. Мнозинството от всички писмени знаци са разположени на места, които остават скрити при употребата на тези предмети. Спонтанно бихме могли да свържем символите в такава позиция с обозначение на марки на гърнчари или на знаци за собственост [63].

Може да се направи паралел с прочутото Рогозенско съкровище на трако-пеласгите от по-късната епоха на Античността. Сред многото нови данни за тракийската култура от периода на разцвета ѝ по време на Одриското царство – империя, Рогозенското съкровище добави и една група надписи върху част от съдовете (основно фиали), в които се „съобщава“ за подаряването (като форма на трибут) на банкетни съдове на одриските владетели Котис и Керсеблепт от селища с имената Беос, Аргиске/Ергиске, Гейсто(а)й, Апрос и Саутаба. Останалите надписи под устията или на дъната отвън представляват имена, отделни букви или сигли, гравирани след изработката на съдовете. Според хипотезата на М. Тачева имената би трябвало да се свържат с преминаването на съдовете в ръцете на нов притежател. А буквите и сиглите – с означаването на количество (брой или тегло). Последните са били поставяни така, че да не се виждат при употреба. Това е станало вероятно при предаването на съдовете в царската хазна като данък върху производството на общини или отделни лица. С тях подобно на данъчен опис при предаването царският пълномощник е отбелязвал количеството на предадения данък [56, 58, 61].

Древен календар

Писмени знаци се появяват в контексти, които говорят за числени означения, а практическата им функция вероятно е била свързана с календарни данни за измерване на времето в смисъл на последователност на сезони, важни за земеделието периоди на вегетационния цикъл [63].

В праисторическото селище край с. Слатино близо до Кюстендил, в местността Чардако е открита една от най-древните календарни системи в Европа. Тя е изваяна върху изящен миниатюрен религиозен модел на пещ за хляб. Уникалният артефакт демонстрира сакралната връзка между проследяването на времето на аграрния цикъл и прехраната в битието на трако-пеласгите. По сведения на С. Чохаджиев част от откритите в Чардако находки свидетелстват за наличието на астрономически познания на трако-пеласгите. Същевременно върху съдове и отделни предмети се срещат надписи от Дунавската цивилизация. Повечето от тези артефакти са много древни – от ранния енеолит – началото на V хилядолетие пр.н.е.

Обр. 20. Знаци за числа с календарна функция върху култов предмет, Караново, V хил. пр.н.е. (Krutta, 1993)

Fig. 20. Numerical signs written on a calendar, Karanovo, 5th millennium BC (Krutta, 1993)

Някои от тях са още по-стари – от епохата на средния неолит [53, 68, 78].

Данни за това, че древноевропейците са съгласували календарното подразделение на времето с астрономически явления, са доказани за определени контексти, напр. ранно ориентиране по движението на Слънцето, което те са обожествявали.

Археоастрономически проучвания са направени край с. Татул в Родопите в най-добре запазения у нас храмов комплекс, изсечен в монолитен скален къс. Археолозите наблюдават специфичен улей от южното подножие на пресечената пирамида, ориентиран в посока изток–запад. (Той е дълъг около 2,5 м и широк в краищата си около 0,8 м. По средата се стеснява и в хоризонтален план наподобява знака „X“, в пресечната точка на който е образуван вертикален процеп с ширина 8–10 см и дълбочина 50 см.) Наречената от археолозите „мушка“ е насочена към изгрева на цял слънчев диск (тангиращ с долния си ръб хоризонта) при равноденствие. Голямата ос на саркофага от най-горната площадка върху „покрива“ на пресечената пирамида е насочена към изгрева на Слънцето по време на зимното слънцестоене [43].

А. Радунчева защитава тезата, че древните владетели–жреци–медици са използвали светилищата в Родопите като своеобразни астрономически обсерватории, като са познавали небесните тела и разположението на звездите, което им било ориентир. Тя разглежда основанията за датиране на тази дейност към времето на ранната новокаменна и късната каменно-медна епоха, като отбелязва, че е налична керамика от края на праисторическата епоха във всички свещени скални обекти (в това число и в обекта до село Татул) [50, 105].

Обр. 21. Мегалитен комплекс Татул (Wikimedia)

Fig. 21. Megalithic complex Tatul (Wikimedia)

Н. Овчаров и Д. Коджаманова потвърждават тази хипотеза. При разкопки в Перперикон е открито праисторическо светилище с фрагменти от култови масички, части от идоли и съдове, в които вероятно са били съхранявани лекарствени растения, употребявани от жреците–медици при ритуали. Сред тях са великолепни ножове от восъчен кремък и върхове на стрели от полускъпоценен камък от каменно-медната епоха. Аплици за стени, както и фрагмент от глинен диск с набодени символи са украсявали светилището. Врязаните черти и резки са подредени в система върху диска. Вероятно кръглата глинена плоча е свързана с древен астрономически календар или със звездна карта. Подобни са открити в редица древни цивилизации през различни епохи, като, както ще видим, формата на диска отразява гледната точка на човечеството към Космоса [44].

Интерес представлява светилищен комплекс на скалата Чачин камък. Той се намира в близост до Белоградчишките скали и според хипотезата на К. Кирилов двата обекта са свързани. Известно е, че трако-пеласгите са почитали специфични природни мегалитни скални форми и най-значимите им светилища са били на такива локации. В светилището на Чачин камък се открива композиция от

петроглифи – око, ромб, кръг и триъгълник с точка в средата. Според изследванията на Х. Тодорова и И. Вайсов на древни европейски писмени знаци, които ще разгледаме, кръгът е соларен образ в почти всички ранни писмености, триъгълният символ се асоциира с растенията, включително и лекарствените, а точката в средата – с божество. Както е известно, жреците от епохата са били и медици, затова можем да свържем петроглифа със соларно явление, свързано с обожествени растения (билки) – вероятно Еньовден. Както видяхме в нашето изследване на религията на трако-пеласгите и на други древни култури, традицията на отбелязване на лятното слънцестоене в контекста на лекарствените растения е от зората на цивилизацията [60]. В близост се намира също така сакрален образ на Богинята майка, което вероятно свидетелства, че почитта към нея е била свързана както с плодородието, така и с лекарствените растения и медицината, допринасящи за опазването на живота [27].

Наличието на символи и култови фигури от Дунавската цивилизация в района на Белоградчишките скали подкрепя хипотезата, че вероятно светилището принадлежи на тази култура [60].

Най-забележителният петроглиф е древна карта на Слънчевата система, което навежда на извода, че вероятно Чачин камък представлява част от древен религиозен и астрономически комплекс. Според В. Марков, изследвал мегалитните Белоградчишки скали, от особен научен интерес са изсичанията, разположени на северната част на скалната площадка, където са открити няколко големи плитки кръгли жертвеника. Подобни ритуални съоръжения се откриват в Странджа, Сакар, Източна Стара планина и Родопите. Там се вижда и древна ерозирана скална стълба, водеща към „небесното царство“ [27, 30].

Според хипотезата на К. Кирилов религиозният център до Белоградчик и пещерата Магурата са представлявали цялостен сакрален комплекс. Тезата се потвърждава от изследванията на Т. Стойчев, който е на мнение, че на могилата над пещерата е имало древна обсерватория, от която са запазени каменните линии, маркиращи пролетното и есенното равноденствие и зимното и лятното слънцестоене. Според Т. Стойчев слънчевият календар в Магурата е свързан с обсерваторията. Изследователите откриват там също така сцена на плодородието, изображения на лекарствени растения, надписи с древни писмени знаци и др. Всичко това определя уникалността на

Обр. 22. Мегалитен комплекс Белоградчишки скали
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 22. Megalithic complex Belogradchik Rocks (R. Pamukoff-Michelson)

средището и на цялостния мегалитен комплекс, който по съвременни анализи е сред най-значителните за Дунавската цивилизация. В наши дни предстои включването му в списъка на ЮНЕСКО с обекти със значение за световната култура. Би било целесъобразно в бъдеще да се проведат по-задълбочени проучвания [27, 30, 74, 107, 108, 109].

Откритият глинен диск в археологически обект на култура Караново, на който са отпечатани редове от точки, вероятно е годишен календар, в който всяка точка означава един ден. От преброяването на редовете от точки се получава период от 22 март (деня на пролетното равноденствие) до 5 ноември. Това са общо 229 дни, което може да бъде интерпретирано като броене на една ритуална аграрна календарна година [107, 108, 109].

Не е известно какво точно ритуално значение са имали целият период и отделните му части, но може да се издигнат някои хипотези, които следва да бъдат проучени. Счита се, че календарът започва с пролетното равноденствие – 22 март. Може да се предположи, че съществува връзка с култовете към Великата богиня майка – Мар [25]. В българския фолклор се констатира традиция, произхождаща от древната епоха на Дунавската цивилизация, свързани с месеца на Баба Марта, или Мар, през който се възражда животът. През периода се провеждат подготвителни пролетни ритуали, асоциирани със събуждането на природата и с началото на аграрния цикъл, кулминиращи в деня на пролетното равноденствие 20–21 март (вж. част „Космогония и духовност – връзка с медицината“). Трябва да се отбележи, че за добивите на земеделците съществено значение имат метеорологичното, както и астрономическото време през конкретна година. Началото на редица аграрни дейности е асоциирано с акта на сакрално завързване на мартеница на овощно дърво за плодородие, когато то цъфне или когато се види първият щъркел. В неблагоприятни години най-късната дата за този ритуал, отбелязващ времето за започване на аграрния календар и пролетната сеитба, е денят на астрономическото пролетно равноденствие. Дейността представлява важно агротехническо мероприятие, при което става полагане на семето в почвата. Закъсненията биха довели до неблагоприятен реколт. Така, календарът се свързва с периода от събуждането на природата и пролетната сеитба до финалното прибиране на реколтата и есенното заспиване на повечето растения.

Според В. Николов, В. Йорданов, М. Гимбутас и други изследователи създателите на първата европейска цивилизация „изповядват“ природна религиозно-митологична система, според която животът се възражда периодично с годишен цикъл, движен от взаимодействието на мъжкото и женското начало, персонифицирани като обожественото Слънце и Великата богиня майка. Червена нишка в нея е очевидното сходство в ролите на раждащите „същества“ – земята и жената, които имат еднаква по продължителност бременност – девет месеца (от сеитба до жътва и съответно от зачеване до раждане) [25, 35, 42, 81, 82].

Продължителността на календара на Дунавската цивилизация има аналог и в други култури. Например ритуалният календар на

предколумбовите май обхващал 260 дни, съответно по 20 дни за 13 месеца. Тринадесет е било свещено число за тази цивилизация, а се е считало, че 260 дни са периодът от зачеването до раждането [72].

По-късно създаденият слънчев календар, открит в астрономическо-религиозния комплекс Магурата, по мнение на изследователите е с продължителност 366 дни. В него ясно се виждат периодите, в които се провеждат различните аграрни дейности (обр. 23). Интуитивно се разбира, че дейностите на календара се развиват по посока на часовниковата стрелка. Най-високата точка съответства на лятното слънцестоене. Т-образните символи се асоциират с писмени знаци, обозначаващи трудови дейности и средства за обработка на почвата – мотики, познати в Дунавската цивилизация още от неолита [74, 108, 109].

На календара ясно се вижда и пиктографско изображение на растение на местоположение, съответстващо на периода на жътвата

Обр. 23. Слънчев календар от пещера Магурата (Wikimedia)

Fig. 23. Sun calendar from the Magura Cave (Wikimedia)

Обр. 24. Диск с вероятна звездна карта от Караново. Национален археологически институт с музей при БАН (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 24. Disc with probable star map from Karanovo. The National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences (R. Pamukoff-Michelson)

и на брането на билки след лятното слънцестоене. През хилядолетията тази традиция продължава до наши дни.

Лабораторни проучвания, проведени от нас, установяват, че през този период от годината много лекарствени растения имат оптимално съдържание на биологичноактивни вещества.

Съществува вероятност, че друг открит глинен диск от Дунавската цивилизация (обр. 24), намерен в Караново, представлява астрономическа карта на звездното небе със съзвездията му. Известно е, че в космогонията от праисторията, древността, Античността и Средновековието Вселената е била представяна с кръгла или сферична форма, като в центъра ѝ е била Земята. Тези представи отразяват геоцентричната хипотеза на хората. В продължение на хилядолетията астрономията се е развила и днес става ясно, че всяко едно наблюдение зависи от гледната точка [31].

Тракът Протагор от Абдера до Самотраки, един от бащите на философията през Античността, прави реалистичния извод: „Човекът е мяра на всички неща, за съществуващите, че съществуват, а за несъществуващите, че не съществуват“.

Вотивни съдове, плочки, печати

Сред най-популярните знакови образци на дунавската писменост са известната плочка от Градешница (вж. обр. 25), печатите с писмени знаци от Караново, принадлежащи към забележителната Карановска култура, погребалната плочка от Точиларе, табличките от с. Тартария (рум. Tărtăria), окръг Алба в днешна Румъния, подобна е откритата в Егейска Македония табличка от Дупяк и др. [14, 33, 97, 98].

Обр. 25. Плочка от Градешница, V хилядолетие пр.н.е.
Европейски виртуален музей,
Национален исторически музей
(България)

Fig. 25. The Gradeshnitsa tablet,
5th millennium BC.
European Virtual Museum,
National Historical Museum
(Bulgaria)

Още от самото начало изследователите изтъкваха, че групирането на знаци при плочката от Градешница от V хиля-

долетие пр.н.е. е ранно свидетелство за писменост. М. Гимбутас я оцени като „един от най-добрите примери за древно европейско писмо“ [33, 81, 83]. Вече се приема за сигурно, че знаците имат смислово съдържание, тъй като подобни символи са намерени и в други надписи [14, 97, 98].

Пинтадерите (печатите) са сред основните носители на неолитния знаков комплекс. Въпросните знаци и композициите от тях очевидно са служили за „запис“ и предаване на важна информация за трако-пеласгите от култово, както и вероятно от медицинско и социално естество. В България са открити много пинтадери в Елешница, Сапарева баня, Караново, Русе и др., които допълват общата картина за тези характерни за неолита предмети. Пинтадерите са глинени изделия, моделирани във формата на печат, върху чиято разширена плоскост са нанесени в негатив чрез врязване или набождания някои от основните неолитни мотиви. Фактът, че мотивът е представян винаги вдлъбнат, дава основания за по-категорично определение по отношение на функцията на тези предмети. Те вероятно са служили за означаване на важна информация върху текстил, кожа или восък (като напр. наименования на ценни стоки). Друга функция е отпечатване с култова цел на строго опре-

Обр. 26. Изобразителни (иконични) знаци от дунавското писмо (Харман, 2019)

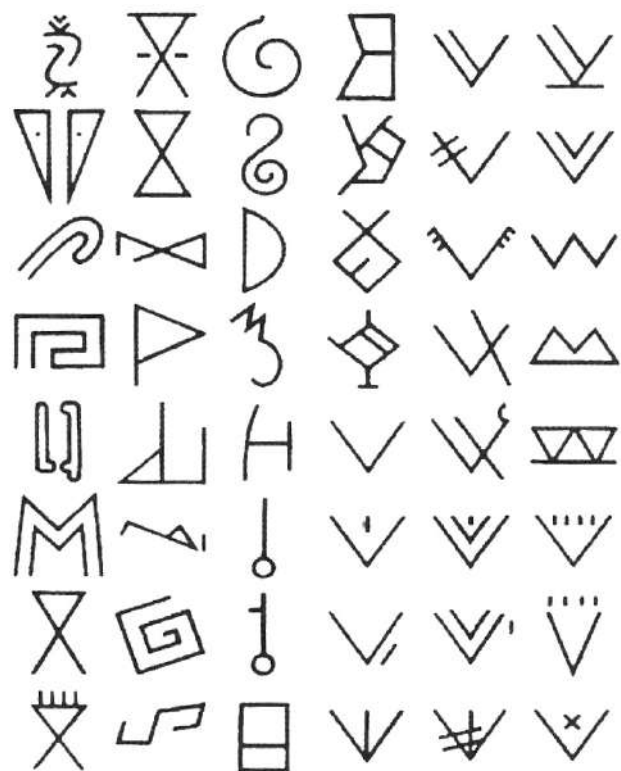
Fig. 26. Pictographs of the Danube script (Haarmann, 2019)

делен мотив върху мека основа, например тесто, или за нанасяне върху текстил и кожа на оцветени мотиви. Изобразените върху пинтадерите от Югоизточна Европа над тридесет основни мотива се срещат с честа повтораемост. Тяхната хомогенна типологическа характеристика отбелязва надрегионалното им значение и използване [60, 63, 64].

Присъствието на същите мотиви в украсата на керамиката е в подкрепа на изказаното по-горе мнение относно универсалността и високата семантична натовареност на цялата неолитна знаковоорнаментална система. Тази универсалност отразява надрегионалния характер на основния светоглед на хората, живели през VI–IV хил. пр.н.е., в условията на най-ранната земеделско-животновъдна икономика [60, 63, 93, 98].

Някои от писмените знаци от Дунавската цивилизация имат визуално подобие с възникналите около 2000 години по-късно символи в Месопотамия.

Обр. 27. Неизобразителни (абстрактни) знаци от дунавското писмо (Харман, 2019)

Fig. 27. Abstract symbols of the Danube script (Haarmann, 2019)

Ще разгледаме семантичната натовареност на три основни древноевропейски писмени знака на трако-пеласгите, които се срещат относително често:

✓ **Ромб и ромб с точка в средата.** Този елемент се среща както върху пинтадерите от Чаталхьоюк, така и върху пинтадери от България. Ромбът се вижда и като самостоятелен мотив или във вид на скачени ромбове, ограждащи други орнаментални композиции, или е вграден в тях. Точката, намираща се в средата на ромба, маркира центъра на мотива, от който се разгръща сложната ритмична композиция на орнамента.

Възможно е знакът да се свързва с родова принадлежност към трако-пеласгите. Тази чисто хипотетична интерпретация дава обяснение и на дългата употреба на този знак на Балканския полуостров. Той се проследява и върху т.нар. плочки със знаци, върху дъната на съдове и др. Извън обхвата на Балкано-Анатолийския раннонеолитен блок този знак не се среща.

В тази светлина съществува хипотеза, свързваща знака ромб (с точка) с име на родово божество на трако-пеласгите.

✓ **Концентричен кръг** – соларен знак, независимо от това дали е изобразен със или без лъчи. Доказателство за това заключение е присъствието на концентрични кръгове върху централния олтар от култовата сцена от Овчарово. Като вероятен символ на „върховното божество“ в почитащата природата култова система той рядко се среща самостоятелно (освен върху пинтадерите). Концентрично отдалечаващите се от центъра кръгове очевидно показват разсейването на светлината. У нас този мотив се проследява без прекъсване в продължение на хилядолетия.

✓ **Триъгълник и триъгълник с точка в средата** са чести елементи в композициите. Срещат се и пояси от триъгълници. В отделни случаи и този знак може да има точка в средата, да е запълнен с мрежест орнамент, с набождания или да е щрихован. Триъгълникът е един от най-старите мотиви, поне толкова стар, колкото е и ромбът. Би могъл да се интерпретира като знак за растение, включително и билка. Той е твърде популярен и се проследява, различно нанесен, в почти всички неолитни култури от Югоизточна Европа, като Магулица, Ахилеон, Старчево, Винча и т.н. Вероятно вариациите се отнасят към различни ботанически видове и предназначението им: за храна, с култово значение, за лекарство и др. Очевидно знакът е бил натоварен с твърде универсална семантика, поради което битува доста продължително време в различни праисторически култури. Растенията също продължили да се използват през хилядолетията като храна и лекарства до наши дни.

В тази светлина съществуват хипотези, свързващи знака триъгълник (с точка) с име на божество на растенията, лечението и живота, което вероятно е Богинята майка [60, 63].

В монументалното изследване на Х. Тодорова и И. Вайсов „Новокаменната епоха в България“ са дадени научнообосновани тълкувания на повече писмени знаци от Дунавската цивилизация. Например волутите са основен криволинеен знак, най-рано срещащ се в скални изображения, интерпретирани от някои изследователи като календар. В настоящия труд са представени три от най-основните

символи. Също така подробни проучвания и анализи се представят в книгата на световноизвестния езиковед Х. Харман „Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа“. Съвременни български изследователи, като Я. Шопов, С. Гайд, Ц. Гайд и други, също имат сериозни проучвания по въпроса, които ще разгледаме в настоящата поредица.

Писмените знаци върху пинтадерите от Югоизточна Европа се срещат подредени в единични, двойни и тройни редици в зависимост от предадения обем информация, подобно на надписи от египетската цивилизация и тази в Месопотамия [60, 63].

Екип, съставен от Я. Шопов, П. Димитров, Д. Димитров, Б. Шкодров, сравнява писмените знаци, намерени на територията на България, с тези от древните цивилизации след IV–III хил. пр.н.е. Броят на еднаквите знаци е следният: за Египет – 54, Шумер и Елам – 35. В следващата фаза, II хил. пр.н.е., броят на еднаквите знаци е: Крит – 20, Кипър – 23, Бактрия – 35, Китай – 18, Бибъл – 16. През I хил. пр.н.е., гръцки – 28, трако-пеласгийски в Европа – 20, карийски (азбука на трако-пеласги в Азия – Анатолия) – 20 [71].

Вероятно най-старото шумерско писмо, както и най-ранните египетски йероглифи биха могли да допринесат за разчитане на по-древните писмени паметници, открити най-вече на Балканския полуостров на територията на днешна България, Македония, Румъния, Сърбия, Хърватия, Босна и Херцеговина, Черна гора и др. Интересно е, че до XIX в. в същия ареал се е говорило на съвсем близки езици. В наши дни още се наблюдават сериозни лингвистични сходства и е вероятно, че много от тях са свързани с общата култура на района още през праисторията и древността. Правят се обещаващи проучвания на писмеността и езика на трако-пеласгите от Дунавската цивилизация от няколко независими екипа от изследователи [13, 14, 63, 71].

През по-късните епохи след Дунавската цивилизация възникват рационализирани опростени писмени системи на трако-пеласгите, които ще разгледаме. Почти всички от знаците в по-късните системи се срещат в най-древната европейска писменост, което е доказателство за приемствеността между тях. Прави впечатление визуалното сходство на повечето от известните ни руни (озн. „тайни“) с надписи, открити по нашите земи през неолита и енеолита. И двете писмености се характеризират със сакралността си. Може да се допусне, че руническите логограми ще допринесат за разбирането на сходните

на тях символи от древността. Същевременно знаци на дунавската писменост са подобни или еднакви визуално със съвременни букви от кирилицата и латиницата – А, В, D, Ж, З, М, Н, О, П, Р, Т, Х, Щ, V и др. Известно е, че според римските историци, напр. Плиний Стари, латиницата произлиза от трако-пеласгийската етруска азбука, която ще разгледаме. Езиковедите проучват и доказват връзките между гореспоменатите писмени системи. Аналогични културни процеси се наблюдават и в други древни цивилизации [15, 63, 71, 103].

Вероятно някои от надписите на Дунавската цивилизация са служили за древни рецепти и амулети с медицинско предназначение за излекуване от болести и за добро здраве. Разчитането им би обогатило нашето познание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамова, М. Медни рудници в местността Ай бунар, Старозагорско. Институт за балканистика с Център по тракология при БАН, Europeana, <https://www.europeana.eu/bg/item/2021502/DADAF5A97DAB23E6D39199700830E0F31EED2B8> (достъп: 15.01.2021).
2. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.
3. Архитектура и археология – Селищни и надгробни могили, Карановска селищна могила. <http://www.bgjourney.com/Architecture/mogili/> html. (достъп: 01.03. 2018 и 08.05.2020).
4. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 10.01.2020).
5. БАН. Национален археологически музей. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 10.01.2020).
6. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
7. БНР. Седем наши обекта на ЮНЕСКО в изложба за БГ председателството. 15.01.2018. <https://bnr.bg/horizont/post/100916474/sedem-nashi-obekta-na-unesko-sa-v-kulturnata-programa-na-evropredsedatelstvoto> (достъп: 24.08.2020).
8. БНР. Селищната могила Юнаците край Пазарджик може да се окаже най-старият град в Европа, 22.08.18. <https://bnr.bg/post/101010262/pazardjik-arheoloji> (достъп: 27.08.2020).
9. Бояджиев, Й. Варна – Център на световната металургия през халколита, високи технологични умения и днес. Паметта на българите, 25.06.2020. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:294163> (достъп: 24.08.2020).

10. Воденичаров, Ц. Десетте принципа на медика и мениджъра. София, Симелпрес, 2010.
11. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
12. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
13. Гайд, С. Тракийското писмо – декодирано I: Най-древната писменост в света. София, Институт по трансцендентна наука, 2017.
14. Гайд, С. Тракийското писмо – декодирано III: Тракийската книга на мъртвите. София, Институт по трансцендентна наука, 2017.
15. Делова, А. Прототракийските писмености на Балканите. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2017-2018, кн. 2, с. 223-269.
16. Делова, А. Златните съкровища на траките. 21.03.2015. <http://alexandradelova.blogspot.bg/2015/03> (достъп: 24.08.2020).
17. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София, Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
18. Димитров, П., Д. Димитров. Черно море, потопът и древните митове. Варна, Славена, 2003.
19. Димов, Т., Я. Бояджиев, Х. Тодорова. Праисторическият некропол край село Дуранкулак, Толбухински окръг. – В: Добруджа, 1984, кн. 1, с. 74-88.
20. Енциклопедия „България“. София, Издателство на БАН, 1978-1996.
21. Закон за културното наследство, в сила от 10.04.2009 г. <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662> (достъп: 01.09.2020).
22. Иванов, И. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978.
23. Иванова, М. Крайбрежни селища и морски контакти през халколита на Западното Черноморие (V хил. пр.Хр.). Гюрова М. (ред.). Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. БАН, Национален археологически музей, Исторически музей – Пещера, 2008, с. 237.
24. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
25. Йорданов, В. Месеците в годишния цикъл. – Горгони, 2017-2018, кн. 2, с. 33-43.
26. Йорданов, Й. Антропологическо проучване на костния материал от ранно-халколитни гробове до гр. Варна. ИНМВ, том XIV (XXIX), 1978, с. 94-103.
27. Кирилов, К. Скално светилище Чачин камък, Белоградчик, 14.04.2016. http://alexandradelova.blogspot.com/2016/04/blog-post_14.html (достъп: 25.08.2020).

28. Кънчева-Русева, Т. Класификация на накитите през халколита в днешните български земи. На базата на материали от културно-историческия комплекс Коджадермен–Гумелница–Караново VI. Дисертационен труд. Катедра „Археология“ при СУ „Св. Климент Охридски“, София, 2014.
29. Лазаров, М. Древното корабоплаване по Западното Ченоморие. Варна, Славена, 2009.
30. Марков, В. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура. УИ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2007.
31. Мардиросян, Г. Основи на дистанционните аерокосмически технологии. София, Нов български университет, 2015.
32. Мирчева, Е. Варненският халколитен некропол – нов прочит на човешката история. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:294335>) (достъп: 03.04.2020).
33. Николов, В. Глинена плочка с писмени знаци от с. Градешница, Врачански окр. – Археология, 1979, XII, с. 1-6.
34. Николов, В. Първи свидетелства за най-ранното солодобиване в Европа. – Археология, 2005, 1-4, с. 109-117.
35. Николов, В. Култура и изкуство на праисторическа Тракия. Пловдив, Лете-ра, 2006.
36. Николов, В. Най-ранният солодобивен център в Европа. Новости 2007. София, 2008, с. 80-83.
37. Николов, В. (ред.). Праисторически солодобивен център Провадия-Солницата. Разкопки 2005-2007. София, НАИМ-БАН, 2008.
38. Николов, В. Технология на праисторическото производство на сол в Провадия-Солницата. – В: Григоров, В. и др. (ред.). Eurika. In honorem Ludmiliae Donchevae-Petkovae. София, 2009, с. 1-7.
39. Николов, В. Праисторическо производство на сол в Провадия-Солницата: богатство зад каменни стени. – В: Николов, В. (ред.). Солта е злато. Праисторически солодобивен център Провадия-Солницата. София, 2010, с. 69-86.
40. Николов, В. Чудесата на България. 15: Солта – златото на Провадия. София, Стандарт, 2011.
41. Николов, В. Сол, ранно комплексно общество, урбанизация: Провадия-Солницата (5500-4200 г. пр.Хр.). – Археология, 2012, 1, с. 7-27.
42. Николов, В. Раннонеолитното селище („село“) Слатина – София. – Списание на БАН, 2019, 6, с. 35.
43. Николов, Н., С. Златев, К. Василева. Астрономически смисъл на тракийския паметник Татул. – Археология, 1988, кн. 2.
44. Овчаров, Н., Д. Коджаманова. Перперикон – свещеният скален град на траките. Варна, Славена, 2006, с. 15-16.
45. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.

46. Паметта на българите. Чинията на Ной. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:388823> (достъп: 15.04.2020).
47. Пеев, П. Презморските контакти на древните балкански цивилизации. Авангардни изследвания на древните българи, 2007, т. 1 (2), с. 48-54.
48. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
49. Провадия-Солницата (официален уебсайт). <https://provadia-solnitsata.com/en/about#salt-production> (достъп: 01.07.2020).
50. Радунчева, А. Скални светилища от каменномедната епоха в Източните Родопи. Интердисциплинарни изследвания, 1990, XVII, с. 141-149.
51. Райън, У., У. Питман. Ноевият потоп. Новите научни разкрития за събитията, които промениха историята. Варна, Славена, 2000.
52. Регионален исторически музей – Добрич. Най-старото златно съкровище в света. <http://dobrichmuseum.bg/index.php/bg/9-glavna/15-old-gold> (достъп: 12.08.2020).
53. Регионален исторически музей – Кюстендил. http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/mod.php?mod=userpage&menu=380300&page_id=198 (достъп: 12.08.2020).
54. Регионален исторически музей – Стара Загора. <https://www.rimstz.eu/> (достъп: 10.05.2020).
55. Солвей Соди: официален уебсайт. <https://www.solvay.bg/bg/solvay-in/provadsol.html> (достъп: 12.08.2020).
56. Стоянов, Т. Топонимите от рогозенските надписи и историческата география на Югоизточна Тракия през Класическата и Елинистическата епоха. – В: Тракийската култура, неделима част от Европейската цивилизация. Сборник, посветен на 80-годишнината от рождението на проф. Ал. Фол. София, БГ Принт ООД, 2013.
57. Стоянов, С. Варненският халколитен некропол – синхронни древни култури, ареал, изводи. Увалиев, Н. Паметта на българите. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:374140> (достъп: 05.06.2020).
58. Тачева, М. Археологически данни за датиране на Рогозенското съкровище. Проблеми и становища. – Археология, 1987, 4, с. 1-11.
59. Тодорова, Х. Основни етапи в развитието на най-ранната металургия. – В: Проблеми на най-ранната металургия. Сборник статии. София, Трудове на Минно-геоложкия университет, 1994, 5-13.
60. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
61. Фол, Ал. Опит за локализация на селищата от Рогозенските надписи. – Археология, 1987, 3, с. 1-3.
62. Фол, Ал. Древната култура на Югоизточна Европа. София, Тангра-ТанНакРа, 2009.

63. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
64. Чернаков, Д. Русенска селищна могила. Регионален исторически музей – Русе. https://www.museumruse.com/rusehistory/rsm_bg.html (достъп: 23.06.2020).
65. Черных, Е. Въведение. – В: Иванов, И. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978, с. 5-6.
66. Черных, Е. Ай бунар – древнейший рудник Европы. – Наука и жизнь, 1974, 3.
67. Черных, Е. Н. Айбунар. Большая российская энциклопедия. Т. 1. Москва, 2005.
68. Чохаджиев, С. Слатино – праисторически селища. Велико Търново, УИ–ВТУ, 2006.
69. Чохаджиев С., А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила при с. Хотница, община Велико Търново, през 2015 г. Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, Мултипринт, 2016, с. 111-113.
70. Чохаджиев С., А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила при с. Хотница, община Велико Търново. Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, Авангард, 2012, с.78-80.
71. Шопов, Я., П. Димитров, Д. Димитров, Б. Шкодров. Българската държавност и пренасянето ѝ в Европа. Потопът: най-стари писмени свидетелства и миграциите на българите. Academia. edu. 2007 <https://www.academia.edu/> (достъп: 01.03.2020).
72. Anthony, AF. Empires of Time: Calendars, Clocks, and Cultures. London, Tauris Parke, 2000.
73. Anthony, DW. The rise and fall of old Europe. Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 28-57.
74. Arca, A. Bulgarian rock art: the Magura Cave paintings. TRACCE Online Rock Art Bulletin, 33, Nov 2014. https://www.academia.edu/9446069/Arc%C3%A0_Andrea_2014_Bulgarian_rock_art_the_Magura_Cave_paintings (Retrieved: 10.07.20).
75. BBC. Europe's 'oldest prehistoric town' unearthed in Bulgaria, 31.10.2012. <https://www.bbc.com/news/world-europe-20156681> (Retrieved: 31.10.2012, 26.08.2020).
76. Boyadzhiev, Y. Tell Yunatsite: development and absolute chronology of the settlements from the beginning of the Chalcolithic to the Early Bronze Age. In: Hansen S, Raczky P, Anders A, Reingruber A, editors. Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE, International Workshop Budapest, 2012. Bonn, Habelt, 2015, pp. 381-394.
77. Brace, Ch, D Tracer, L Yaroch et al. Clines and clusters versus „race:“ a test in ancient Egypt and the case of a death on the Nile. American Journal of Physical Anthropology, 36 (S17), 1993, p. 1-31.

78. Chokhadzhiev, S. Settlement Pattern during the Neolithic and Copper Age in the Struma Valley. Topography, Fortification and Building Techniques. In: Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe. (Edit. L. Nikolova). BAR International Series 1139, 2003, pp. 443-446.
79. Chokhadzhiev, S. Some results of the Investigations of Hotnitsa Tell in 2001. L. Nikolova, J. Fritz, J. Higgins (eds.). Prehistoric Archaeology & Antropological Theory and Education. RPRP 6-7, 2005, pp. 9-13.
80. del Carmen, M, P Ceballos, M Coe, R Diehl, S Houston, K Taube, A Calderón. Oldest Writing in the New World. Science. Washington, DC, American Association for the Advancement of Science, (2006-09-16), 313 (5793), pp. 1610-1614.
81. Gimbutas, M. The goddesses and gods of Old Europe 7000-3500 BC. Myths, legends and cult images. London, Thames and Hudson, 1982.
82. Gimbutas, M. The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe. Harper
83. Gimbutas, M, Campbell J. The language of the Goddess. London, New York, Thames & Hudson, 2001.
84. Griggs, B. Green Pharmacy. A history of herbal medicine. London, Robert Hale, 1987.
85. Haarmann, H. Einführung in die Donauschrift. Hamburg, Helmut Buske, 2010.
86. Haarmann, H. Die Indoeuropäer – Herkunft, Sprachen, Kulturen. Munich, C. H. Beck, 2010.
87. Higham, T, Slavchev, V, Gaydarska, B, Chapman, J. AMS Dating of the Late Copper Age Varna Cemetery, Bulgaria. Radiocarbon, April 2018, Vol 60, Issue 2, pp. 493-516.
88. Hodder, I. Theory and practice in archeology. London, New York, Routledge, 1992, p. 67.
89. Kern, M. Early Chinese literature, beginnings through Western Han. In: Owen, Stephen (ed.). The Cambridge History of Chinese Literature, vol. 1: To 1375. Cambridge, Cambridge University Press, 2010, pp. 1-115.
90. Khachikjan, M. The Elamite Language. Documenta Asiana IV, Consiglio Nazionale delle Ricerche Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, 1998.
91. Lazarovici, C-M. Anthropomorphic statuettes from Cucuteni-Tripoly: some signs and symbols. Documenta Praehistorica, 2005, 32, pp. 145-154.
92. Lazarovici C-M. Cucuteni ceramics: technology, typology, evolution and aesthetics. 2009, p. 134.
93. Lazarovici, Gh. Database for Spiritual Symbols of Spiritual Life. In: J Marler, MR Dexter. Signs of Civilisation. Sebastopol-Novı Sad, Serbia, 2009.
94. Loprieno, A. Ancient Egyptian and Coptic. In: RD Woodard (ed.). The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages. Cambridge, Cambridge University Press, 2004, pp. 160-192.
95. Mattessich, R. The oldest writings, and inventory tags of Egypt. Accounting Historians Journal, 2002, 29, pp. 195-208.
96. Maugh II, Thomas H. Bulgarians find oldest European town, a salt production center. The Los Angeles Times, 2012.

97. Merlini, M. The Gradešnica script revisited. *Acta Terrae Septemcastrensis*, 2006, V, p. 25.
98. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
99. Naumov, G. Neolithic stamps from the southern part of the Balkan Peninsula. In: Gheorghiu/Skeates, 2008, pp. 43-84.
100. Nikolov, V. Bulgarian-Austrian Excavations at Tell Karanovo. Contributions to the Prehistory of Thrace. In: Stefanos Aristeios. *Festschrift für Stefan Hiller zum 65. Geburtstag*. Wien, 2007, s. 191-197.
101. Pamukov, D., Achtardžiev, H. *Prírodná lekárň (3 vyd.)*. Bratislava, *Príroda*, 1991.
102. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? *Trakia Journal of Sciences*, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
103. Pliny. *Natural History*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1938.
104. Radivojević, M., Rehren, T., Kuzmanović-Cvetković, J., Jovanović, M., Northover, JP. Tainted ores and the rise of tin bronzes in Eurasia, c. 6500 years ago. *Antiquity*, 2015, 87 (338), pp. 1030-1045.
105. Raduncheva, A. Aeneolithic astronomical observations and mythological beliefs. In: *Astronomical Traditions in Past Cultures (Proceedings of the First Annual General Meeting of the European Society for Astronomy in Culture (SEAC), Smolyan, Bulgaria, 31 August – 2 September, 1993*, pp. 162-166.
106. Slavchev, V. The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans. *Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 193-207.
107. Stoytchev T., Gerassimova V. Bronze-Age regional calendars in monochrome cave paintings in Bulgaria, *Annuary of Department of Archaeology – NBU*, 1994 vol. 1, pp. 8-22.
108. Stoytchev T. New-found prehistoric images and signs in Magoura cave and Tzarevetz cave complex, *Archaeological Discoveries and Excavations during 1994*, Smolyan, 1995, pp. 13-15.
109. Stoytchev, T. Regional sun-based calendar: New interpretation of a late Eneolithic find. *Archeology in Bulgaria* 1, 1997, pp. 30-38.
110. Todorova, H., I. Vajsov. *Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens*. – PBF XX, 6, Stuttgart, 2001.
111. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
112. Walker, C. *Reading the Past: Cuneiform*. 1st Paperback Edition edition. Berkeley, University of California Press, 1987, pp. 12-14.
113. Website (official): European Virtual Museum, NHM Sofia <http://www.europeanvirtualmuseum.it/reperti/112.htm> (Retrieved: 06.04.20)
114. Website (official): Matrix Disclosure <https://www.matrixdisclosure.com/tartaria-tablets-5500-bc-writing-system/> (Retrieved: 06.04.20)

115. Wijnker, JJ, Koop G, Lipman LJA. Antimicrobial properties of salt (NaCl) used for the preservation of natural casings. *Food Microbiology*. 2006 Oct;23(7), pp. 657-62.
116. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).
117. Winn, Sh. Pre-writing in South Eastern Europe. The sign system of the Vinca culture ca 4000 BC. Calgary, Western publishers, 1981.
118. Winn, Sh. The Danube (Old European Script) – Ritual Use of Signs in the Balkan Danube Region c. 5200-3500 BC. J. Marler, M. Dexter. Signs of civilization: Neolithic symbol system of Southeast Europe. Proceedings from the International Symposium Signs of civilization, Novi Sad, Serbian Academy of Sciences and Arts, 2009, pp. 49-62.

Глава 4

ЗАРАЖДАНЕ НА ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ, ХИГИЕНАТА, ГРАДОУСТРОЙСТВОТО И АРХИТЕКТУРАТА В ЕВРОПА

В тази глава:

Първи прояви на хигиена, обществено здраве,
архитектура и градоустройство в Европа

Религиозно-медицински обществени центрове

Условия на живот и здраве
в Дунавската цивилизация

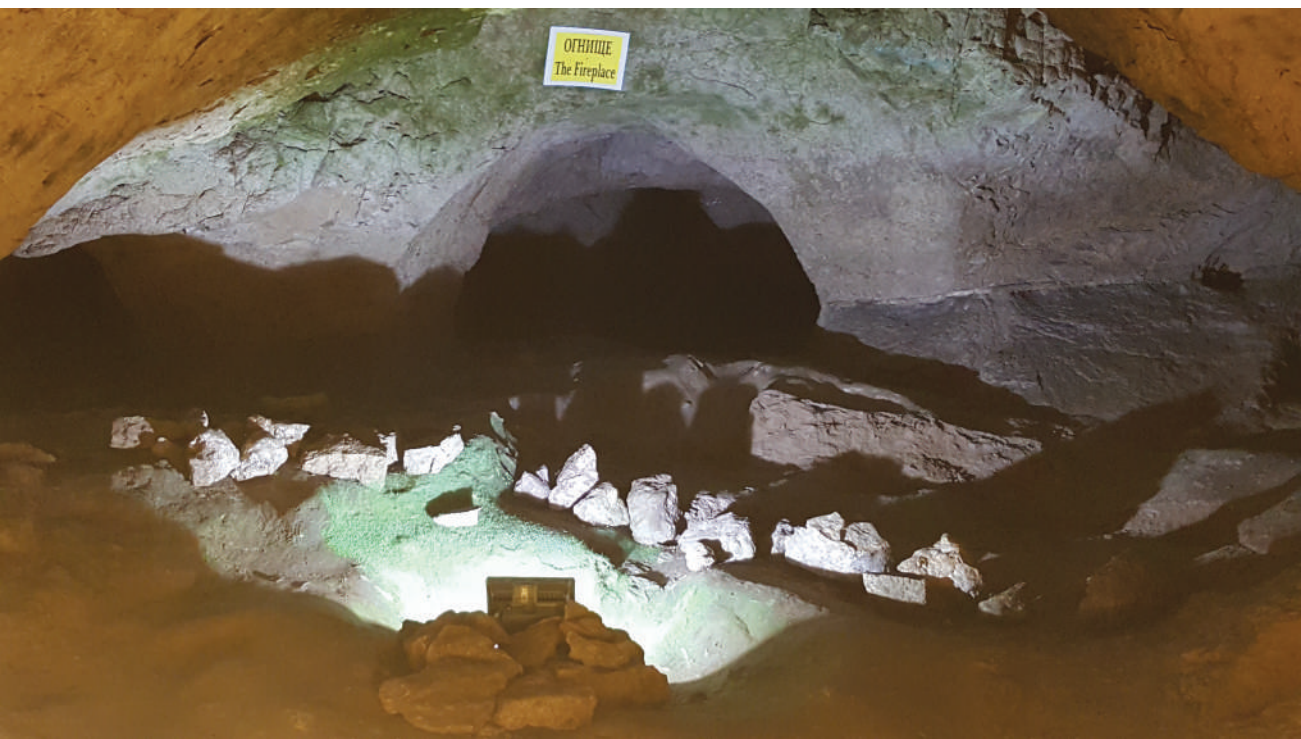
Първи прояви на хигиена, обществено здраве, архитектура и градоустройство в Европа

Интерес за нашето изследване върху историята на медицината и хигиената представлява пещерата Бачо Киро край Дряново, където са открити най-ранните известни до днешна дата останки от съвременни хора (*Homo sapiens*) в Европа. Намерени са при разкопки, проведени през 2015 г. от международен екип под ръководството на Ж. Ж. Юблин, директор на Института за еволюционна антропология „Макс Планк“ в Лайпциг, с участието на археолози от БАН. Според ДНК изследванията находките са на възраст между 45 000 и 47 000 години, датирани по метода на C-14 (изотоп на въглерода). Забележително доказателство за интелигентността на съвременните хора,

проявена още от първите им дейности, е фактът, че те са пренасяли висококачествен кремък от находища, намиращи се на 150–180 километра от пещерата Бачо Киро, за да изработват от него различни съоръжения и лични украшения. Счита се, че кремъчните инструменти със следи от обработка на дивечови кожи – ножове, стъргалки и др., представят материално потвърждение за направата на ранни дрехи и постелки от материала [6, 55, 72].

При посещение на място се вижда, че в околността на пещерата има богато разнообразие от лекарствени растения – своеобразна природна аптека. Билките са били използвани за лечение още от зората на човечеството. Известно е, че ранните общества са се изхранвали с даровете на природата – диви плодове, ядки, диви зърнени култури, диви листни зеленчуци, грудки, корени и др. Въз основа на поленови анализи може да се предположи, че по време на консумацията на определени растения като глог (*Crataegus pentagyna*), диви семена от лен (*Linum*), бъз (*Sambucus nigra*), бъзак (*Sambucus ebulus*) и др. хората са започнали да наблюдават медицинските им ефекти. Известно е, че тези ботанически видове също така по-късно влизат във фармакопеята на трако-пеласгите по литературни данни. При разкопки у нас от палеолита са открити каменни хавани, кремъчни остриета и други приспособления, подходящи за обработка на ботаническите видове, като раздробяване, рязане и стриване. Базирано на артефактите, можем да предположим, че лекарствените растения са били консумирани пресни, напр. плодчета от глог (*Fr. Crataegus*), както и преработени в ранни лекарствени форми, като прахове и студени билкови водни извлекци. Ще разгледаме по-подробно темата в подходящата глава [28, 38, 39, 55, 72, 73, 85, 88, 91].

Още от праисторията медицината по нашите земи е използвала комплексни методи – лечебни, както и хигиенни мерки за поддържане на здравето. През по-късни епохи тази жизнена философия ще намери израз на Балканския полуостров във формалната съвместна почит към Хигия (богиня на здравето, чистотата и хигиената) и Панацея (Вселечителката – богиня на лечението и медицината). Използването на огъня допринася за термичната обработка на месо, риби и други продукти, водеща до повишена хигиена при храненето. Според съвременни проучвания диетата на първите *Homo sapiens* включва например степни бизони (*Bison*), както и друга фауна, която ще разгледаме в подходящата глава.

Обр. 28. Каменно огнище в пещерата Бачо Киро (Р. Памукова-Майкълсън)
Fig. 28. Stone fireplace in the Bacho Kiro Cave (R. Pamukoff-Michelson)

В пещерата Бачо Киро се виждат големи каменни огнища, които са били използвани за термична обработка на храната, за осветление и за отопление (обр. 28). Според изследователите вероятно кожите от дивеча са служили както за съшиването на дрехи за поддържане на телесната температура, така и за създаване на известен уют в древните пещерни жилища, като са подобрявали качеството на живот. Вероятно те са употребявани за постелки, за завеси, запазващи топлината от огъня, за удобства по време на сън, за застилане на пространства за сядане [6, 55].

Прави впечатление, че в непосредствена близост до пещерата Бачо Киро съществуват водопади на река Андъка, където са създадени естествени плитки каменни вани, заемащи значителни площи (обр. 29). Водоеми се откриват в близост до Магурата (Рабишкото езеро), Деветашката пещера (р. Осъм) и др. В повечето пещери, обитавани от древните хора, като например в Бачо Киро, се от-

Обр. 29. Водопад с естествени каменни вани в близост до пещерата Бачо Киро (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 29. Waterfall with natural stone baths near Bacho Kiro Cave (R. Pamukoff-Michelson)

криват галерии с водни басейни – езера и реки. Би могло да се издигне тезата, че достъпът до вода е бил важен за питейни нужди и за поддържане на ранна хигиена още при първите хора, живели по нашите земи. За наченки на хигиенни разбирания се приема и фактът, че телата на мъртвите са били погребвани, макар и първоначално в самите пещери [11].

Това са най-ранните прояви на санитарна и медицинска култура на съвременния човек (*Homo sapiens*) в Европа.

Тенденцията хората да се установяват да живеят в близост до водоеми се запазва и при изградените селища през Дунавската цивилизация, където хигиенните мерки се доразвиват на ново ниво. В. Николов, Х. Тодорова, И. Вайсов и други археолози – задълбочени изследователи на неолита, са съгласни, че сред най-важните условия за избора на място за заселване през епохата е близостта до водоем:

извор, езеро или река. Без наличие на близко разположен водоизточник за питейни и хигиенни нужди животът в едно селище е невъзможен. В обикновения случай, какъвто е и този със Слатина – София, е търсено и е намерено съчетание на извор и малка река [36, 55].

При разкопки на раннонеолитното селище Слатина – София (края на VII и началото на VI хилядолетие пр.н.е.) се открива древна проява на санитарна култура. Там е имало изкопни депа за изхвърляне на отпадъци. Край Русе (V хилядолетие пр.н.е.) са открити миниатюрни модели на древни жилища, от които се вижда, че в селищната могила е имало ямки за изхвърляне на отпадъци, служещи и за отходни места. Вероятно в бъдеще подобни депа ще бъдат открити и в други населени места. Базирано на данни за обичайните практики на пречиствания с огън през епохата, установени при археологически разкопки, може да се предположи, че в много селища отпадъците са били изгаряни, което е допринасяло за ранна дезинфекция [3, 11, 36, 59].

Както е известно от съвременни изследвания, по-добрите хигиенни условия са пряко свързани с развитието на медицината, допринасяйки за повишаването на продължителността и качеството на живота. В гореописаната селищна могила край Русе са открити фигурки на бременни жени. В кухите кореми на някои от тях са намерени топчета, които са израз на представите на древния човек за ембриона [3, 11, 59].

През същата епоха се създават най-старите известни досега в Европа некрополи извън населените места (Дуранкулак, Варна, Провадия, Русе и др.), което допринася за развитието на градската инфраструктура и подобряването на хигиената на населените места.

Най-големият в света известен на науката палеоисторически некропол е създаден през ок. 5300 г. пр.н.е. край Дуранкулак. Той е функционирал непрекъснато повече от цяло хилядолетие. Откритите 1204 гроба от новокаменната и каменно-медната епоха го правят най-голямото праисторическо явление от този вид в света. При разкопки там беше открит богат инвентар, доказващ значимо за епохата цивилизационно ниво. Той включва ювелирни накити от злато, мед, малахит, халцедон, спондилус (*Spondylus gaederopus*), денталиум (*Dentalium*), глинени съдове, идолна пластика с древни писмени знаци и други [20, 24, 55].

Обр. 30. Останки от селището в Дуранкулак до праисторическото сладководно езеро (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 30. Remains of the Durankulak settlement on the prehistoric lake (R. Pamukoff-Michelson)

В некропола близо до Русе (гроб № 74) е открит череп на дете на 10–11 г. с две трепанации върху лявата теменна кост от IV хил. пр.н.е., изложен в Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей към БАН. Има и други подобни находки, които ще разгледаме по-късно. Те представят доказателства за ранните хирургични операции в Европа по време на Дунавската цивилизация, демонстриращи значимото ниво на развитие на медицинската наука през периода.

Както вече обсъдихме в предишна част на настоящия труд, може да се издигне хипотезата, че общественото здраве в Европа е възникнало по време на Дунавската цивилизация. Хигиенните мерки се разрастват от равнище домакинство до ниво селище на много локации. Изглежда, че през епохата всяко населено място е било самостоятелно и е имало свое управление от жреци и жрици – медици. По своя преценка те са координирали санитарните мерки, градоустройството, създаването на древни некрополи, поддръжката и ме-

ниджмънта на древните храмове, които са служили за медицински, научни и религиозни центрове и др. Затова се наблюдават и известни различия между населените места. По този начин възникват първите прояви на обществено здравеопазване на континента.

Известно е, че основни детерминанти на здравето, изследвани от СЗО, както и от съвременни учени в сферата на общественото здравеопазване и социалната медицина, са околната среда и условията на живот в селищата. Факторите на жизнената среда, които се анализират, са основно води, предназначени за питейно-битови нужди, жилищни и обществени сгради и урбанизирани територии. Има научни доказателства, че тези детерминанти в комбинация с по-доброто хранене водят до общо подобряване на общественото здраве [13, 14, 86, 94].

Според П. Детев и Й. Детев хората от Дунавската цивилизация познавали опасностите, които криели блатистите маларични болестотворни области, често наводнявани от разливането на реките. Затова ги избягвали. Пример за техния избор е поречието на р. Марица. В него се намира най-дългата и пълноводна част на реката, но ниските ѝ брегове носят заплахата от чести разливания, затова липсват селища в непосредствена близост до крайбрежието. Изключенията, където бреговете са високи, били оползотворени – селището при с. Огняново, Пазарджишко, с. Златна ливада, Старозагорско, и още 7 места – твърде малко за 480-километровото протежение на реката, в близост до която при разкопки са открити досега 168 селища от епохата [17].

Какви са условията и средата на живот в населените места в Дунавската цивилизация? За разполагане на селищата винаги са били избирани такива райони, които или са в непосредствена връзка с обширни, добре навлажнявани долини, или представляват удобни възвишения в близост до заливната тераса на равнините. Оградеността на терена, избран за селище, от оврази, реки, дерета или езера е задължително изискване, произтичащо от търсената естествена защитеност, както и за задоволяване на питейни и хигиенни нужди. Други търсени природни дадености са подходяща глина и дървен строителен материал, т.е. дъбови гори [36, 55].

Прави впечатление, че останки от неолитни селища се откриват на територията на съвременни големи български градове или в близост до тях – София, Варна, Пловдив, Стара Загора, Русе, Велико

Търново и др. Това демонстрира, че ранните общества на Дунавската цивилизация целесъобразно са подбирали местоположението на населените си места при оптимални природни условия, допринасящи за благосъстоянието им.

В края на VII и началото на VI хил. пр.н.е. в голямата част от днешните български земи населението изгражда и обитава сравнително дълготрайни селища. Освен камъка и дървото основен материал за формиране на къщите и за изработването на многобройни предмети е глината [5].

От около 6500 г. пр.н.е. започнали да се развиват различни форми на архитектурата по отношение на способите за конструиране на отделните постройки. Древноевропейските домове били разположени поотделно и имали врати в страничните стени. Къщите били групирани по улици и улички, така че цялото селище било набраздено от улична мрежа. Най-старият тип къща е вкопана в земята конструкция, документирана с находки от VII хил. пр.н.е. – землянката, като затоплянето на климата води до архитектурни промени. Около 6300 г. пр.н.е. за пръв път започват да се строят четириъгълни къщи със стени от трамбована глина. Скоро се появява нов архитектурен вид – между 6200 и 6000 г. пр.н.е. започнали да строят къщи с ъглови дървени стълбове и стени от измазани с глина преплетени пръчки. Дългите стени на такива къщи достигали до 6 метра. При разкопки на някои места се откриват останки от глинени стени с изрисувани древноевропейски културни символи. От VI хил. пр.н.е. бил въведен нов архитектурен способ на строителство – къщи върху каменни основи със стени от изсушени тухли [36, 55, 58].

Праисторическата селищна могила Провадия е най-древният регистриран в Европа, укрепен с каменни стени, бастioni и ров град. Това е и най-ранният солодобивен център на континента (VI–V хил. пр.н.е.). Там се обособява древна индустрия, в която производителите специализират в добива на разсол и неговата обработка [5, 30, 34, 35].

Добивът на „бялото злато“ започва там още през неолита. Каменната сол (кристална форма на NaCl) е ключова за икономиката на Дунавската цивилизация, както и през по-късни исторически периоди, тъй като това е най-старият консервант и подобрител на вкуса, известен на човечеството. Ценността ѝ се дължи на свойството ѝ да спира процесите на развала при редица храни, подпомагайки дълготрайното им съхранение. В наши дни се доказва,

Обр. 31. Най-старият град в Европа – Провадия, ок. 5500 г. пр.н.е.
(BBC, 2012)

Fig. 31. Europe's oldest city – Provadia,
c. 5500 BC (BBC, 2012)

че тази характеристика се дължи на антимикробната ѝ активност, изразяваща се в редуцията на бактериални замърсявания от редица патогени [97].

По производствени технологии, които разгледахме в предишна част, при температура от около 105° C в Провадия се е получавала пречистена твърда сол [34].

Консервирането на храни посредством иновативната за периода подправка е допринесло за подобряването на условията на живот през Дунавската цивилизация. Съхраняването на запаси с храна подпомага целогодишното равномерно поддържане на уседналият начин на живот на домакинствата. Значителното увеличаване на производството и търговията с „бяло злато“ е доказателство за ценността на солта за древния социум.

През халколита производственият комплекс за сол се ситиуира близо до първия европейски град, заемайки площ от поне 5 декара. Според В. Николов, който ръководи проучванията, изглежда, че

още през тази епоха „индустриалните квартали“ са били обособени извън селищата. В друг район извън града е разположен древният некропол. Тази градоустройствена организация рационално допринася за повишаване качеството на живот на жителите [34, 35].

Както видяхме, археологическите находки от 2005 г. насам дават основание да се твърди, че в Провадия се намира най-старият „град“, открит до момента в Европа (VI хилядолетие пр.н.е.) – от ок. 5500 г. пр.н.е., с обща площ 200 декара. Голяма част от проучените жилищни постройки в града са били двуетажни. Той бил защитен от най-древното каменно укрепление, намерено досега на континента (ок. 4700–4200 г. пр.н.е.). Дебелината на крепостните стени е 1,20–4,30 м, а височината им – поне 3 м. Портите са били фланкирани с каменни бастioni, заменени по-късно с Г-образни каменни съоръжения, които се срещат за пръв път в Европа. Според оценки населението е достигнало до около 350 жители [34, 35, 67].

Както беше отбелязано, предстои одобряването на кандидатурата на древното средище Провадия за включване в Списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО. Заедно с други медии британската обществена телевизия BBC посвети на уникалното селище централен материал през 2012 г., озаглавен „Най-старият праисторически град в Европа е открит в България“. Парадоксално той не принадлежи на Министерството на културата, както би следвало с цел правилното опазване на недвижимите исторически ценности за следващите поколения. Най-старият европейски град днес е на заградена територия от акционерно дружество „Солвей Соди“, като през значими периоди е недостъпен за посетители. При наши посещения установихме, че през 2020 г. уникалната световна ценност беше своеволно затворена и непристъпна през летния туристически сезон въпреки нейната международна популярност и заблуждаващи обяви на туристически уебсайтове. Това поведение беше в контраст с политиката на обектите, управлявани от българската държава, които, освен че работеха, на много места предлагаха във възрожденски дух безплатни туристически обиколки. Според чл. 2а от Закона за културното наследство „Културните ценности, археологически обекти по смисъла на чл. 146, ал. 1, произхождащи от територията и акваторията на Република България, са публична държавна собственост“ [8, 23, 52, 67].

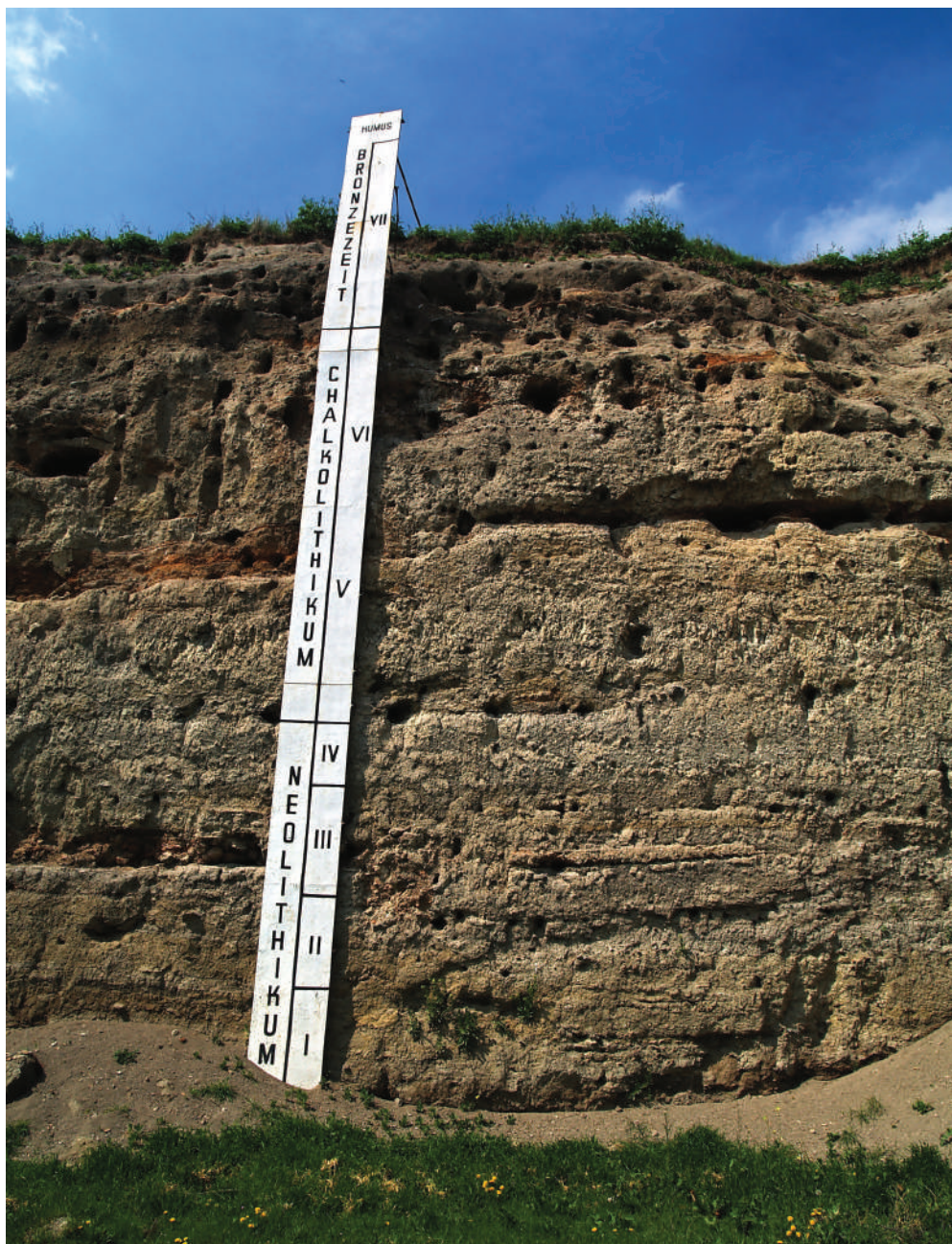
Достойно е настоящото непристойно за българите и европейците недоразумение да бъде коригирано. Законосъобразно, некорект-

но заграденият с неугледна телена ограда най-стар град на европейската цивилизация би следвало да бъде изваден от територията на частното търговско дружество в полза на световното културно наследство на ЮНЕСКО и да бъде представен подобаващо. Правилното стопанисване и промотиране на най-ранния праисторически полис на континента, включително и изграждането на подобаваща инфраструктура ще повишат сериозно престижа на България. Както виждаме от данните на настоящия анализ, поради наличието на уникални древни градове страната ни има даденостите да стане световен исторически център поне от ранга на о. Малта, подобно на Хърватия, които се определят като UNESCO World Heritage Centres – центрове на световното наследство на ЮНЕСКО. Закономерно значително ще нараснат атрактивността на родината ни в сферата на културния туризъм и нейната международна значимост, както и тази на българите, какъвто е случаят с посочените държави.

Народът ни мъдро казва: „Господ дава, ама в кошара не вкарва“. Както виждаме, България и чедата ѝ са надарени с уникално наследство. В днешния глобален свят всеки един от нас е посланик на родината ни, изграждащ нейния авторитет. Следва да предприемем целесъобразни грижи, всеки според силите си, за да заемем подобаващото ни се място като европейски граждани, народ и цивилизация с достойнство, подобно на предците ни. Те са имали съществен иновативен принос за възникването и развитието на напредналата култура на Европа и ние можем да бъдем като тях.

Карановската хронологична система е епоним за праисторическите култури. Периодизацията и хронологията на Караново, където археологическите проучвания продължават и до днес, са залегнали и в хронологията на цяла Югоизточна Европа. Както обсъдихме в предишната част, при разкопки са открити редица значими артефакти, сред които и такива, на които се вижда най-древната европейска писменост на Дунавската цивилизация [29, 58].

Селищната могила в Караново е сред най-старите и най-големите в България и в Европа. Разпростира се на площ от 24 хил. м², с височина 13 м, дължина 250 м и ширина 150 м. Могилата съдържа материали от почти всички праисторически периоди. Съществуват общо седем шихти на култура Караново (обр. 32), като под шихт Караново I не са намерени следи от заселение. Археолозите ги категоризират по следната хронология: Караново I и II: ранна новокаменна епоха (неолит), ок. 6200–5500 г. пр.н.е.; Караново III–IV: късна

Обр. 32. Могила Караново с археологическа значимост за хронологията на европейската праистория: селищни пластове (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 32. Karanovo Tell, archaeologically significant for the European prehistoric chronology: settlement layers (R. Pamukoff-Michelson)

новокаменна епоха, ок. 5500–4950 г. пр.н.е.; Караново V/Марица: каменно-медна епоха (халколит, енеолит), ок. 4950–4500 г. пр.н.е.; Караново VI: късна медна епоха, ок. 4500–4000 г. пр.н.е.; Караново VII: ранна бронзова епоха, ок. 4000 г. пр.н.е. [55].

Още най-древните къщи (Караново I) са били планирани рационално – отворите на вратите и прозорците са ориентирани на юг. Същевременно по данни на В. Василев и Г. Георгиев има прояви на ранна хигиена – отпадъците са били изгаряни и изхвърляни извън жилищата [11].

Хотница се намира в община Велико Търново и е разположена близо до река Бохот и водопад, допринесли за питейните и хигиенните нужди на обществото ѝ (обр. 33). Благоприятните условия допринасят за разцвета му.

Землището на Хотница представлява археологически феномен – открити са 70 селища, обитавани в периоди от ранния неолит през Античността до Късното средновековие. Сред тях са 3 селища от ранния неолит, 4 от късния неолит, както и многослойна селищна могила, формирана от обитаването на това място в продължение на хилядолетия [2].

По време на разкопки се изяснява, че раннонеолитните жилища след опустошително наводнение от река Бохот са били заменени с издигнати над терена постройки от колове с оплетени пръти, обмазани с глина. Има следи от укрепителна система – ров и ограда от побити колове, подсилени с камъни [2, 62, 63].

В района е открито най-старото златно съкровище в света – Хотнишкото, от екипа на С. Чоухаджиев през 2006 г. в земен пласт, който се датира от VI хилядолетие пр.н.е. Тоест то е с хилядолетие по-древно от соченото до края на XX в. като най-старо Варненско съкровище, което обаче остава най-голямото за епохата в глобален мащаб [62, 63, 71].

Прави впечатление, че най-ранните артефакти от злато в света са създадени от Дунавската цивилизация на трако-пеласгите и се откриват по нашите земи. Сред тях са и находките от ценния метал от Дуранкулак, Провадия, Русе и други локации.

Показателен е археологическият резерват Дуранкулак, разположен до Дуранкулашкото езеро в Добруджа, Североизточна България. На неговата територия са открити едни от първите писмени знаци в човешката история (50–48 в. пр.н.е.). На същото място за-

Обр. 33. Водопад до Хотница (Wikimedia)

Fig. 33. Waterfall near Hotnitza (Wikimedia)

почва и най-старата фаза (начало 55–54 в. пр.н.е.), наречена Блатница, на европейската неолитна култура Хаманджия [24, 54].

Поради обилния приток на речни води в черноморската падина се образувало голямо пресноводно езеро, което осигурило изключително благоприятни условия за живот по време на Дунавската цивилизация. Геоморфологичните изследвания показват, че нивото му тогава е било по-ниско от сегашното, а лиманите са били устия на реки, водещи началото си от карстови извори и завършващи в земи, които в настоящето са далече навътре в морето, под водата. Днешният шелф е бил ниска и по тази причина достатъчно овлажнявана част от сушата в този регион. Равните пространства на високото Добруджанско плато предоставяли добри възможности за лов, а близо до морския бряг и край сегашните суходолия били местата, използвани за земеделие, животновъдство и риболов. Това предопределя локални особености на праисторическата икономика, а и на културната характеристика на неолитните обитатели на Добруджа, Западното Черноморие и района на Долния Дунав [24].

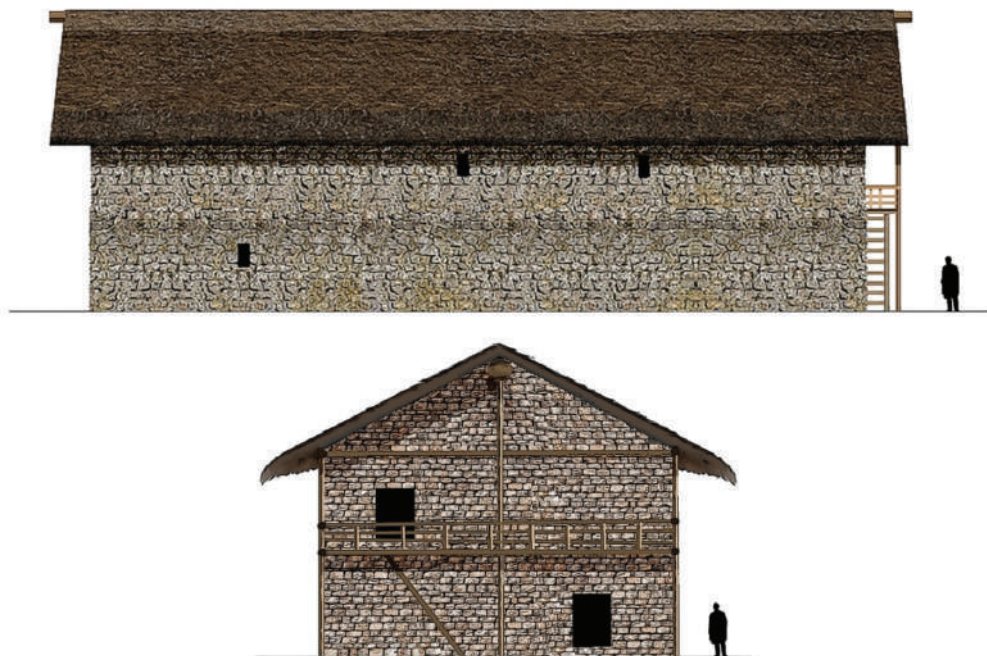
Дуранкулашкото езеро се подхранва основно (около 80%) от пресноводни карстови извори. Първо е заселен югозападният бряг, където е открито неолитно селище с частично вкопани куполовидни едноетажни жилища на най-древното културно уседнало земеделско-скотовъдно население в Европа, съществувало от ок. 5500 до ок. 5100 г. пр.н.е. (обр. 34). Това е селището, където е открита най-ранната фаза Блатница на културата Хаманджия [24, 54].

Най-ранното населено място е обитавано от около 350 души. Жилищата в него са първите каменни градежи в Европа. Стените на къщите са зидани на сухо от камък до около 1 м и от там нагоре се издигали с дебели глинобитни пояси, като се е използвал и дървен материал. Покривът е плосък, покрит с тръстика, слама и сено. Площта на жилищата в план е от 80 до 170 м², с дължина към ширина в пропорция приблизително 1/3, имали са две основни пространства.

Между постройките са прокарани най-старите улици в Европа с ширина най-често от няколко метра, като „градоустройственият план“ е спазван строго поради ограниčenата площ на острова и тежкия климат. Долепени постройките няма, но отстоянието между някои е само 10 см, а има и проходи между тях, широки едва 80 см [24, 54, 55].

Начинът на живот е бил относително комфортен и рационално организиран. Населението отглеждало и се прехранвало с пшеница (*Triticum*), ечемик (*Hordeum vulgare*), грах (*Pisum sativum*), леща (*Lens culinaris*) и др. В диетата присъствали големи количества морски дарове от риболов. Хората по-рядко са консумирали месо от домашни животни и от уловен дивеч, включително от турове (*Bos primigenius*) и лъвов (Panthera leo), които тогава са се срещали тук. Подобен е бил начинът на хранене в неолитните селищни могили и в други локации. Както казахме, стилът на хранене на трако-пеласгите от неолита е сходен с известната днес средиземноморска диета. В медицинската литература тя е асоциирана с продължителен живот. Също така тук откриваме следи от ранна медицина и фитотерапия. Ще направим подробни анализи в съответните части [24, 54, 55, 86]. През ок. 5300 г. пр.н.е. в местността извън населеното място се създава най-големият в света известен на науката палеоисторически некропол, в който са локализирани общо към 1400 погребения.

Към 5100 г. пр.н.е. обитателите изоставят селището на брега и се установяват на острова срещу него (днес той е полуостров с

Обр. 34. Възстановка на каменна къща от Дуранкулак,
(Wikimedia)

Fig. 34. Reconstuction of a stone house from Durankulak,
(Wikimedia)

площ 19 декара) и изграждат ново халколитно селище, съществувало от ок. 5100 до 3800 г. пр.н.е. Неговите къщи са с правоъгълен план с късата страна към север за съхранение на топлината в къщите, ориентирани, както и улиците му, по посоките на света. Открити са 24 сгради, всяка от тях обитавана от един род от 15–20 души. Това е началото на енеолитната селищна могила, възникнала на острова, в която са проследени 8 селища в слоеве един върху друг. В центъра са разкрити останките на значима сграда, вероятно дворец или храм, с площ над 300 м². От описания на трако-пеласгийски градове от Античността можем да допуснем, че сградата е имала смесени функции на светилище, лечебница и резиденция на регионалните владетелки–жрици–медици [24, 42, 54, 55].

Жителите на Дуранкулак са се занимавали с корабоплаване, поддържали са разменна търговия с луксозни украшения и с майсторски изработени изискани облекла. За запазване на телесната

топлина са се тъкали платове на стан, като първенците са носили цветни дрехи, наметки и обувки. Жреците и жриците–медици, служители на Великата богиня майка, са се обличали основно в комбинацията червено и бяло. Носили са луксозни накити, изработени от белите черупки на вносните миди *Dentalium* и *Spondylus*, от злато, мед, малахит, червено-оранжев карнеол и черен лигнит [1].

Имало обществена система с първенци, войнствени младежи, жреци и жрици–медици. Религиозните вярвания са били развити в култовете към плодородието и към мъртвите. Идолите – женски фигурки с обобщен образ, са грижливо изработени, полирани и често украсени с гривни. По тях се откриват врязани знаци, които са сред първите образци на писменост в човешката история, датирани заедно с всичко посочено не по-късно от 51–48 в. пр.н.е. [19, 24, 54].

Селищата еволюирали и започнали да се различават по отношение на размера си. Някои от тях били в категорията села – между 100 и 150 жители. На други места обаче броят на жителите нараствал постоянно, изграждането на жилищните квартали и улиците ставало все по-сложно, а населените места и обработваемите земи видимо се разширявали. Средният брой на жителите вариал от няколко до повече от хиляда за едно селище. От такава величина у нас са селищна могила Юнаците край Пазарджик, Караново, Слатина, Пловдив (селищна мрежа Яса тепе 1, Яса тепе 2, Небет тепе и др.) и други [9, 18, 36, 58].

Слатина – София е сред най-големите неолитни градове от Дунавската цивилизация в Европа. За съжаление много артефакти са унищожени поради строителна дейност на територията му през различни епохи. Градът се развива в обхвата на площ от около 300 дка. Културният му пласт, т.е. пласт с останки от живота на човека в неолитното селище, има дебелина до 4 м, натрупани при живот от над половин хилядолетие – края на VII и началото на VI хилядолетие пр.н.е. Застроен е с големи по площ къщи – 117 м², 147 м², а може би и една с над 250 м², които (според извлечената от техните останки информация) днес удивляват с гениалните за времето си технически решения, подчинени на максимално използване на климатичните особености на района и на съобразяване със структурата на обществото – семейството и рода. Те са с иновативен за епохата си вид архитектура от дърво и глина, чиито принципи остават непроменени почти до новото време. При разкопки се откриват доказателства за ранни хигиенни съоръжения – депа за боклук [36].

Обществената хигиена и животът в града се основават на социална структура на споделени идеи и отговорности, които се проявяват в явления от различен ранг – от ползването на общия за всички жители извор на вода до съвместно създадения комплекс от концентрични оградни ровове с дървени стени, физически и символично обединяващи всички къщи и домакинства в една териториално-социална структура. Освен това общността може да съществува тогава, когато следва съвместна стратегия и система на земеделските и скотовъдните дейности, превърнали се в икономическа основа на произвеждащото общество [36].

През по-късния период на енеолита в цялостната икономическа и социална панорама на Дунавската цивилизация се осъществява повсеместен напредък, израснал на базата на неолитните постижения. В близост до Стара Загора и на други места са открити мини с колосални добиви на руда. Благодарение на медните инструменти се подобряват домостроителството и обработката на земята. Земеделието и животновъдството отбелязват невиждан напредък. Занаяти, подобряващи домашния бит и уют, увеличават богатството на тази култура. Редица преки археологически находки свидетелстват за комплексното развитие на икономиката.

През енеолита се заселват значителни, огромни за времето си територии във всички посоки, като се преодоляват трудни препятствия, на първо място в планините, криещи неподозирани дотогава богатства. Активно се търсят руда и полезни изкопаеми. В жилищното строителство „раздвижване“ бележат някои фасади, боядисани с червена боя или охра и украсявани с прави ленти, волути и други геометрични орнаменти. Те имат прозорци.

Според П. Детев и Й. Детев при разкопките, проведени от тях, в повечето селища не се откриват прекъсвания, а постепенно хронологично и стратиграфско развитие. Наблюдава се значителен прираст на населението, породен от подобрените икономически условия [17].

Възникването на множество селища в Пловдивския, Пазарджишкия и Старозагорския район не е случайно. За това допринасят благоприятните природни условия (плодородието на почвата, мекият и умерен климат, доброто напояване). Богатата флора и фауна и отличната „хранителна среда“ подпомагат земеделието и пастирството. Поречието на р. Марица може да се приеме като една от люлките

на хилядолетната тракийска култура, продължила развитието си без прекъсване до наши дни, както ще видим [16, 17, 18].

По признание на международната общност Пловдив е най-старият град в Европа, който е бил непрекъснато населен до днешна дата. Селищната му система е възникнала от интензивни взаимоотношения между няколко неолитни селища с начало от ок. VI хил. пр.н.е., като това при Яса тепе 1 в квартал „Филипово“ и Яса тепе 2 в квартал „Лаута“. Неолитната селищна могила Яса тепе 1 се обособява, както почти всички населени места през неолита – на речна тераса, покрай река Пясъчник, на 2 км от пълноводната и плавателна река Марица. От изследвания сектор (по наблюдения на П. Детев на над 100 м²) се установява непрекъснат живот от късния неолит до бронзовата епоха. Яса тепе 2 е в близост до Белащенската река. Най-ранното известно селище на Трихълмието е открито на Небет тепе и датира от каменно-медната епоха (IV–III хил. пр.н.е.), като там е кипял живот без прекъсване от тогава до нашето съвремие [16, 18].

Счита се, че пазарджишката селищна могила Юнаците (V хил. пр.н.е.) е сред най-старите и големи градове на Дунавската цивилизация, като там се развива сложна архитектура. Проучванията още продължават, но вероятно някои от сградите са с полуетажи и втори етажи само в една част от помещенията. Хората живеели в уютни къщи, изградени от дървени плетове, замазани с глина. Домовете им били с размери 80 – 120 м², а част от сградите дори били двуетажни. Предполага се, че жителите на града са се препитавали главно с риболов от близката река. Открити са останки от укрепителна стена в западната периферия на могилата със значима за епохата височина до 2,80 м, ширина 3,50 м и дължина 25 м. Стената е изградена от трамбована глина, подравнена на определени нива от пластове чакъл. Укрепителната система е подсилена от дълбок до 4 м ров от външната страна на стената. Важни от научна гледна точка са и дъната от съдове с врязани знаци по тях. Разпространението на тези символи и в други синхронни обекти дава основания да се предполага зараждането на ранна писменост [9, 26, 68].

Градът се е разгръщал на над 100 дка площ. Друго значително селище е Слатина, което се развива в обхвата на площ от около 300 дка. В земите между реките Тигър и Ефрат населени места с подобни мащаби възникват едва 1500 години по-късно. Според изследователи, които са проучвали Месопотамия, селища с площ над 7–8 дка се считат за градове [9, 26, 36, 58, 68].

Чаталхьоюк от цивилизацията на трако-пеласгите има архитектурни и културни сходства с градовете на териториите на Слатина и Юнаците край Пазарджик, а е и със сходен мащаб. Според анализи на Х. Харман Чаталхьоюк също се счита за един от най-големите неолитни центрове на Дунавската цивилизация. Проучванията на територията му представляват интерес, тъй като населеното място е сред най-добре запазените от епохата поради климатичните особености на местоположението му. През различните периоди градът е наброявал от 5000 до 8000 жители. Размерът на Чаталхьоюк в различни източници варира от около 13 ха (130 дка) до около 20 ха (200 дка) [58].

Археологическите разкопки в Чаталхьоюк показват артефакти, подобни на тези в Слатина, Яса тепе, Дуранкулак и другите неолитни градове от Дунавската цивилизация, демонстриращи доминиращия култ към Богинята майка – покровителка на растителния и човешкия свят. Мъжкото божество също било почитано в образа на бик. Около 6500 г. пр.н.е. Чаталхьоюк бележи пик в гъстотата на населението си – между 5000 и 10 000 души обитават постройки на територията на града [18, 36, 58, 59, 81, 82].

Подобно на Слатина, Русе и други градове от Дунавската цивилизация тук също откриваме доказателства за ранни хигиенни съоръжения. Открити са депа за боклук извън населените места със съдържание на отпадъци от храна, както и значителни количества пепел от горяла дървесина, тръстика и др. [3, 36, 90].

Постепенно през хилядолетията на Дунавската цивилизация са се развили населени места с различни размери и мащаби. Големите селища от късния период са били два или три пъти по-големи от най-старите градове в Месопотамия. Откриват се останки и глинени макети, пресъздаващи многоетажни сакрални постройки – монументални храмове, както и големи жилищни сгради в населените места от градски тип с многохилядно население, които са се обособили [58].

Древна Европа познавала градоустройствени планове с различни схеми, включително и кръгова (напр. раннонеолитно селище Слатина). Интерес представлява Русенската селищна могила (V хил. пр.н.е.), която е сред първите градове в Европа и в света, изградени по предварителен проект. Водещата причина за създаване на населено място вероятно е откриването и използването на медта. В районите по поречието на р. Дунав и Черно море съществ-

Обр. 35. Трако-пеласгийският град Чаталхьоюк (Wikimedia)
Fig. 35. Thraco-Pelasgian mega-settlement – Catalhöyük (Wikimedia)

вуват предпоставки за интензивни търговски и културни контакти, свързани очевидно с дистрибуцията на най-ранния метал, като се формират нови културни общности, които живеят в относително материално благополучие. Първото халколитно селище е образувано по съставен план, който е предвиждал застрояването на правоъгълно пространство с площ първоначално от около 5 дка върху първата незаливна тераса на р. Дунав. Постепенно застроената площ се е увеличила почти двойно и е достигнала над 10 дка. Четвъртият град на територията е бил вече добре оформен, с очертан център с широка площ, където под прав ъгъл се пресичали 2 главни улици по посоките на света, разделящи пространството на 4 отделни квартала. Тогава е била изградена и първата укрепителна система. Тя се е състояла от дълбок (изкопан под нивото на р. Дунав) и широк (над 2 м) ров с вода от реката и вал с ограда от дървени колове. Новопо-

явилата се фортификация превърнала населеното място в недостъпен остров с единствен вход от юг вероятно с подвижен мост [36, 58, 59].

В края на каменно-медната епоха праисторическият древен град Русе е имал хигиенни съоръжения, отбранителна система, компактно застрояване на цялата му площ с жилищни квартали, архитектурен план с ясно изразена улична мрежа и площади, както и внушителен религиозен двуетажен център на жрици и жреци–медици, който ще разгледаме. Там са открити керамични плочки с писмени знаци със сакрално съдържание, като е вероятно, че някои от тях са били амулети с медицинска цел. Всички тези цивилизационни благоустройствени подобрения вече сближават най-ранния тип земеделско селище с града. Архитектурно-устройственият му план, както и този на сходните населени места от Дунавската цивилизация създават основите на античното градоустройство [59].

Религиозно-медицински обществени центрове

Всеизвестно е, че в продължение на хилядолетия основна функция на религиозните центрове е свързана с медицината, като традицията продължава и в наши дни, например в Тибет. Основите на двуетажен храм са разкрити в Русенската селищна могила с размери 160 м². Сградата е била дълга около 10 м и широка 8 м с ориентация на късите стени север–юг. Тя е била издигната в центъра на изграждения по предварителен план укрепен град покрай образувания в него площад. За приблизителния ѝ външен вид съдим по умаления глинен модел на двуетажно светилище, открит в могилата. Сградата е оцветена с бяла и червена боя, което демонстрира познатата ни символика, асоциирана с почитта към Великата богиня майка – Мар. Намерените отделни късове от мазилката на храма носят следи от орнаментиране на стените на сградата с бял варовиков материал и червена охра. На северната къса стена отвътре е бил прикрепен голям женски керамичен релеф, пресъздаващ най-вероятно Богинята майка – челото на бяло оцветеното лице е украсено с червена лента. Ситуирането на храма е земна проекция на мита за сакралното пространство, в чийто център е живеела тя. Обиталището на вла-

детелите – медици и жреци, божествените наместници в селището, също е било в центъра. Територията около светилището не е била застроявана, защото вероятно живеенето там се е смятало за приоритет единствено на боговете и техните наместници, които, както видяхме, през онази епоха са се занимавали с медицински, изследователски, астрономически, религиозни и управленски дейности. И тук, както и в други светилища от Дунавската цивилизация, като енеолитния храмов комплекс Долнослав, са открити глинени плочки с врязани писмени знаци вероятно със сакрално, както и медицинско предназначение [59].

Едноетажни храмове, където са извършвали дейността си древните владетели–жреци–медици, са известни от всички археологически пластове на Дунавската цивилизация, а двуетажни религиозни центрове – от каменно-медната епоха и следващите периоди [58].

Своеобразен жанр в сакралната архитектура са глинени модели на светилища и храмове. Такива могат да се видят в много музеи в нашата страна, като има много интересни находки, изложени в Търговище, Стара Загора, Русе и др., а на някои от моделите се виждат древни писмени символи. Стотици такива артефакти принадлежат към археологическото наследство на Дунавската цивилизация. Според Х. Харман, ако те са имали конкретна функция освен архитектурна, вероятно тя е свързана с ритуални церемонии, като вероятно по време на провеждането им в кухините им са били изгаряни ароматни билки [25, 58, 59].

От особен интерес са тези модели, които съответстват на многоетажни сгради в малък формат. Забележителен е макетът от с. Кашеоареле до с. Мъгура в района до северния бряг на р. Дунав (обр. 36). Той визуализира понятието за монументален храм – с двуетажна основна сграда и платформа, върху която като горен етаж се издигат четири отделни надстройки. Тази архитектура с отделни секции е доказателство за комплексните дейности, извършвани от владетелите–жреци–медици на Дунавската цивилизация [58, 83].

Ако моделираните структури се възпроизведат в реални размери, ще се установи, че храмовете, където са извършвани религиозните и лечебните практики, са били внушителни за епохата постройки с оригинална архитектура. Например прави впечатление модел от Чаталхьоюк, който се асоциира с трако-пеласгийската цивилизация [42, 58, 65].

Обр. 36. *Модел на многоетажен храм, открит в с. Кашеоареле близо до р. Дунав (Anthony, 2009)*

Fig. 36. *Model of multi-storey temple found in Căscioarele village near the Danube River (Anthony, 2009)*

Интерес за нашето изследване представлява енеолитният комплекс Долнослав близо до Пловдив, който е част от високопланинската система от скални светилища в Родопите. На територията му са установени локациите на 27 храмови постройки, като той се очертава сред най-значимите обществени религиозни, медицински и научни центрове на Дунавската цивилизация от енеолита, когато културното ѝ развитие е достигнало своята кулминация. Както скалното светилище Белинташ, така и комплексът край Долнослав попадат в района на обширна и силно проявена магнитна аномалия. Проведените изследвания показват, че всички аномални точки в храмовия център се намират вътре в сградите, а в тези точки са издигнати олтарите. Този факт е показателен за нивото на познания на древните владетели–жреци–медици [46, 47, 53, 89].

В наши дни се проучва лечебното въздействие на магнитното поле. Според Нобеловия лауреат В. Хайзенберг то представлява елементарна енергия, от която зависи животът на организма, тъй като допринася за движението на йоните в клетката. Явлението се отразява на ускоряването на метаболизма, стимулирайки енергийните процеси. Постоянното магнитно поле на Земята е естествен стимулатор на физиологичните процеси в живия организъм. Наблюденията на хора, престояли дълго време в Космоса, показват, че липсата на естествено магнитно поле причинява безсъние, умора и депресия, като същевременно се увеличава рискът от остеопороза. Съвременни медицински изследвания доказват благоприятното му влияние върху човешката психика и здраве [27, 93, 98].

Днес магнитното поле се използва широко в медицината за диагностика и терапия.

Изглежда, че древните трако-пеласги са подбирали умело локациите на значимите си религиозно-медицински средища. Здраве-

Обр. 37. *Модел на храм на трако-пеласгийската цивилизация от Чаталхьоюк (Wikimedia)*

Fig. 37. *Model of a temple of the Thraco-Pelasgian civilisation from Catalhoyuk (Wikimedia)*

носните и според вярванията им езотерични свойства на магнитното поле намерили централно място в техните мистерии в продължение на следващите хилядолетия, като например в церемониите на о. Самотраки. Според Ал. Фол: „В Самотракийското светилище – мистът, пречистен с вода, облича бели дрехи и взима в ръка светилник; след посвещаването получава два свещени предмета, два веществени „посредника“ между него и боговете. Това са червеният колан (кърпа, покривало на Великата богиня майка – знакът на нейната кръв (при раждането), както и кръг, идентификация на богинята като скала и земна твърд (гривна от магнетит)“ [56].

Според българската традиционна медицина гривните от този метал се прилагат за профилактика и лечение на сърдечно-съдови и ревматични заболявания. Съществуват данни, че магнетитът се е използвал в продължение на хилядолетия при главоболие, склероза, възпалителни заболявания, алергични дерматози и др. В нашето съвремие подобни гривни също са употребявани поради благоприятните си свойства за здравето. Проведени са редица обещаващи изследвания за терапевтичния ефект на магнитните полета и стимулация при лечението на пациенти с ревматоиден артрит. Същевременно проучвания доказват ефективността им при лечението на възпалителни и мускулно-скелетни заболявания, нарушения на мускулния тонус, болести на нервната система и заболявания на храносмилателната и пикочно-половата система. Нашата страна има иновативен принос в това направление. През 70-те и 80-те години на миналия век беше предоставен за изследвания в Научно-практическата база по фитотерапия към МНЗ иновативният български апарат за електролечение с магнитна лента – магнетимпулсатор за заболявания и травми на опорно-двигателния апарат, който показва отлични резултати. Сравнително по-бърз и оптимален ефект се получи при комплексния метод, в който терапията беше комбинирана с целесъобразно подбрани рецепти от лекарствени растения [78, 93, 98].

Храмовият комплекс край Долнослав е сред най-големите обществени религиозно-медицински центрове на Дунавската цивилизация. При разкопките липсват артефакти, свързани със занаятите, селското стопанство и военното дело, факт, който според А. Радунчева и Б. Колева, които ръководят археологическото проучване, свидетелства, че обитателите на комплекса са били свещенослу-

жители. Те са се занимавали с ранна астрономия – изучавали са небесните тела и са обръщали особено внимание на годишния ход на Слънцето и Луната (както и на достъпните за наблюдения звезди и съзвездия, като Плеядите например) [43, 47, 89].

Учудващо големият брой на десетките постройки в храмовия комплекс е едно от доказателствата, че средището не е било единствено прорицалище, светилище или астрономическа обсерватория, а е съвместявало няколко функции и е имало значим капацитет, позволяващ приема на необичайно голям брой поклонници за престой с преспиване. Съдейки по намерените артефакти, археолозите установяват, че в храмово-медицинския комплекс са се стичали хора от далечни земи, привлечени от сакралността на локацията и нейното лечебно средище. Сред тях вероятно е имало и множество болни [48].

Цялостното планиране на обекта показва, че храмовете са били групирани главно по протежение на две пресичащи се улици, които обаче не са перпендикулярни една на друга. Едната минава от югоизток към северозапад, а втората от изток на запад. Сградите, попадащи в образуваните четири фили (инсули), са били обединени от обща тематична насоченост. Централният и останалите храмове, намиращи се в югоизточната инсула, са били посветени на раждането, живота, здравето и годишния път на Слънцето [47, 48].

Засега е известно, че най-голямо разнообразие при планирането и обзавеждането на сградите от късната каменно-медна епоха е констатирано по време на археологическото проучване на късно-енеолитния храмов комплекс до Долнослав, Пловдивско. Във всяка инсула е попадала поне една сграда с необичаен план на застрояване и в съчетаването си с останалите или с части от извънсградното пространство е образувала антропоморфни, зооморфни и антропозооморфни постройки, които практически заемат цялата площ на обекта, а подредбата на някои храмове (К-1 и К-3) точно повтаря разположението на същия вид сгради, известно ни от керамичния модел от Кашеоареле до с. Мъгура в румънската част на дунавската делта, който разгледахме. От казаното по-горе е видно, че той е представлявал реално наблюдавана култова постройка. В енеолитния религиозно-медицински комплекс до Долнослав е проучена и единствената известна от нашите земи енеолитна кръгла сграда. Образувана е от три концентрични кръга, вкопани на различна дъл-

бочина. Средният кръг е бил обхванат до средата от триъгълен постамент, на чийто връх е бил закрепен антропоморфизиран образ на лунния диск. Цялата конструкция на кръглия храм с триъгълния постамент с лунния диск в него сама по себе си е представлявала изключително сложно олтарно съоръжение. От друга страна, планът на светилището К-3 е трапецовиден, като в комбинация с кръглия храм и пространството на север от него се образува схематична човешка фигура с накит (корона) на главата [46, 47, 48].

Различните храмове от енеолитния култов комплекс до Долнослав са били обзаведени с различни видове олтари и подови релефи. За замазка на храмовите съоръжения е използван магнезит, залежи от който са открити в района на скалното светилище. Според легендите този минерал свързвал човека с природата и му помагал по-лесно да общува с животните. Интересно е да се отбележи, че в наши дни с помощта на инфрачервена спектроскопия е идентифициран магнезит в Космоса – на планетата Марс и на някои метеорити [43, 74, 89].

При всички преработки на първия строителен хоризонт планът на застрояване и тематичното групиране на постройките са се съхранили. Между двата комплекса от по три храма – южния и северния – се е запазило площадно пространство с почти правилна квадратна форма и фигурално оформени страни. Сакралните сгради от северния комплекс са разположени успоредно една на друга по протежението на улицата с посока изток–запад, а южните им фасади са били обединени от обща колонада. Ориентацията на храмовите постройки при Долнослав е в посока юг – към Белинташ. Според А. Радунчева и Б. Колева най-източният храм от този ансамбъл чрез северната си страна е свързан с междусградното пространство, разположено на север от комплекса, на изток от кръглия храм и на юг от северната част на фигуралния оградителен пояс, като е образувал огромна по площ фигура, наподобяваща легнал сфинкс със свити крака – митичен персонаж от Дунавската цивилизация, добре известен от триизмерни керамични фигури както от Долнослав, така и от други енеолитни обекти. Среща се и в скални светилища като Белинташ над Мостово [44, 47, 48].

Според А. Радунчева във и извън постройките се е отдавало преклонение на различни божества и други митични персонажи, почитани в различни области на Средна и Мала Азия и в някои части

на Балканския полуостров. Също така е известно, че сфинксът е на почит в Египет. Тези факти говорят за културния обмен на трако-пеласгите, който ще разгледаме по-подробно. Организацията на цялата застроена свещена площ е била подчинена на единен замисъл, който е обслужвал почитта към върховния пантеон на големия териториален племенен съюз на Дунавската цивилизация, обхващащ земите на почти целите Балкани [44, 48].

В преддверието към олтара на едно от светилищата е разкрита стена, на която е била изобразена мъжка фигура в естествен ръст, а на пода под човека е било пластично пресъздадено изображение на змия [44, 46]. Наличните артефакти бихме могли да свържем с вероятността, че сакралната сграда е била посветена на един от най-древните праисторически култове към здравеносното божество Асклепий.

От изключителен научен интерес е разкритата в централния храм релефна композиция, която е била разположена на пода и е била част от по-голямо пано. На нея е изобразена седнала жена, която държи в скута си две малки детски фигури (вероятно близнаци). До лявата ѝ страна е моделирано змийско тяло, което е обгърнало трета детска фигура. Встрани от тази композиция е оформен силуетът на божество, чиято глава е увенчана с корона от три змии, а в едната си ръка държи още две змии. Всички гореописани фигури са силно стилизирани и повтарят формите на добре познати образци от късноенеолитната идолна пластика. По релефите са открити следи от червена охра, червена манганова боя, малахит и др. Лицето на майката е било покрито с червена боя [43, 44, 46]. Както е известно, този цвят се асоциира с Марс, а зеленият може да се свърже с лекарствените растения и медицината. Символиката на композицията подсказва, че вероятно е представен праисторически мит, свързващ Богинята майка със здравеносното божество Асклепий в борба със смъртта.

Интерес представлява олтарно огнище, разположено в най-високата част на същия обект, което е свързано с глинени тръби, минаващи под нивото на земната повърхност близо до вертикални стени на олтар, на който е имало огромни култови лампи или вани. Сложно е съчетанието на релефното пано със съоръжението, което според учените е служило за произвеждане на звуков ефект. Излиза от тръбите е имало на множество части по пода около релефа и

върху него. Дължината им е била различна и поради това вероятно силата и височината на тоновете на звуците са били с характерна мелодичност. Артефактите ни позволяват да допуснем, че по тръбите са минавали топъл въздух и пара, като, както при други религиозни церемонии, вероятно са били употребявани растения с ароматни етерични масла. Създавали са се термални, звукови и визуални въздействия сред присъстващите, може би съчетавани рационално с ароматните и лечебните ефекти на билките. Според изследователите съоръжението представлява една от най-ранните машини в Европа, конструирана от хора, сред известните на археологическата наука [46, 47, 48].

Впечатление правят множеството съдове, открити в храмовия комплекс [46, 48]. Можем да свържем тези находки с приготвянето на билкови извлеци за ритуални и медицински цели. Би било целесъобразно да се направят допълнителни проучвания в тази насока.

Дунавската цивилизация се откроява с редица иновации в областите на медицината, общественото здраве, планирането на населените места и други научни направления. Според П. Детев и Й. Детев при сравнение на външната и вътрешната архитектура, селищноустройствения план и защитните стени на населените места се установява устойчива приемственост от началото на средния неолит до края на желязната епоха, оказваща съществено влияние върху европейските градове и през следващите хилядолетия [17].

Условия на живот и здраве в Дунавската цивилизация

Жизнената среда и обстоятелствата на живот са основни детерминанти на здравето. Добрите жилищни условия са сред факторите, за които има безспорни научни доказателства, че водят до общо подобряване на общественото здраве [13]. Затова те представляват съществена част от настоящия анализ.

Къщите в селския тип селища на Дунавската цивилизация обикновено били едноетажни, а градските често били двуетажни, с три или дори четири помещения на всеки етаж. В неолитните жилища в Стара Загора (VI хил. пр.н.е.), които са сред най-добре съхране-

ните от епохата, прави впечатление при посещение, че стените са измазвани с фина глина и са добре изолирани, като замазката е била нанасяна 7 пъти при ремонтни дейности. Подовите са били обмазани с бяла фина глина с цел поддръжка на хигиената на дома. Всяко от помещенията е разполагало със спалня и собствена печ, рационално разположена на северната стена. Съоръженията за затопляне във всички стаи са имали комини, отвеждащи пушека над покрива. Тези удобства допринасяли за по-добро качество на живот и подобряване здравето на хората. Съвременни анализи, представени от СЗО, доказват, че отоплението на домовете намалява риска от респираторни, инфекциозни, сърдечно-съдови и други заболявания [25, 79, 95].

Първите огнища били подобни на сегашните селски пещи. Основните имали формата на затворена конска подкова. Там пекли хляб, месо, готвели ястия, огънят затоплял и осветявал жилището. По-късно тези огнища стават подвижни. Срещат се и до ден днешен под името подници [17].

Пепелта, изглежда, е разхвърляна наоколо навън – особено необходимо през „мокрите“ (снежни, дъждовни) периоди на годината [36].

В Чаталхьюк, населен от пеласго-траки, през най-добре изучения период (края на VII – средата на VI хил. пр.н.е.) къщите са изградени предимно от глина (кирпич), с изключение на покрива, където са монтирани носещи дървени греди. Подобна е архитектурата и на жилищата в Слатина от същия период. Археолозите смятат, че животът на една къща е бил около 70 години.

Всяка година се е добавял нов слой глина за заздравяване на жилищата и за поддръжка на хигиената в тях. Подобна практика е имало и в неолитните жилища в Стара Загора. Покривът и стените са обмазани и полирани с бяла мазилка. Вероятно това е вар, използвана от хилядолетия за естетични и хигиенни цели. За разлика от домовете в Стара Загора, където е имало комини, в Чаталхьюк отворите на тавана са източник на вентилация, позволявайки на дима от отворените огнища и фурните да излиза от къщите [25, 81, 82, 90].

Общият размер на една къща от селището е средно 23 м², но параметрите варират в дадени случаи от 11 до 48 м². Стените на големите домове са богато украсени със стенописи. Къщите са едно-

Обр. 38. Възстановка на неолитна къща на трако-пеласгийската цивилизация от Чаталхьок, ок. 5400 г. пр.н.е. (Wikimedia)

Fig. 38. . Reconstruction of a neolithic house of the Thraco-Pelasgian civilisation from Catalhoyuk, c. 5400 BC (Wikimedia)

етажни. В големите стаи освен фурната и огнището са разположени пейки, ниски платформи и контейнери за съхранение на храна. Всяка сграда служи за дом на 5 до 10 души, но няма нито една къща, в която да са налични повече от 8 легла. Във всички стаи е поддържана чистота. Археолозите са идентифицирали много малко отпадъци от домакинството в сградите [81, 82, 90].

Констатираната от археолозите чистота на жилищата от епохата е логична. Както вече обсъдихме, в редица селища на Дунавската цивилизация се е поддържала хигиена. В някои населени места, в

това число в Чаталхьоюк и Слатина, са намерени доказателства за съществуването на депа за отпадъци. Прави впечатление, че към момента такива артефакти са открити в градове с по-значими размери. Въз основа на данни за обичайните практики на пречиствания с огън през епохата, установени при археологически разкопки, може да се предположи, че на много места отпадъците са били изгаряни [3, 36, 68, 90].

Конструкциите на домовете и функциите на сградите с течение на времето ставали все по-комплексни. Докато средните размери на една къща били около 8 x 5 м, в градските селища имало големи постройки с дължина до 30 м. При разкопки в Караново са разкрити основите на повече от 25 неолитни дома, едностайни жилища от 21–53 м² и двустайни къщи с площ 49–63 м² [58].

Съществували са и по-просторни къщи, например в кв. „Слатина“ в София (края на VII – началото на VI хил. пр.н.е.) има домове с площ 117 м², 147 м², а може би и един с над 250 м² – едни от най-големите сгради в Дунавската цивилизация с размерите на съвременни големи семейни жилища. Както видяхме, постройки от подобна величина се откриват в Дуранкулак, селищна могила Юнаците и др. В къщата с площ 117 м² има две помещения. Голямото е било с жилищно и стопанско предназначение. Там били местата за спане, огнището, вертикалният стан и мястото за приготвяне на храна. Сред инвентара са каменните хавани и ръчната мелница за производство на брашно, както и на билкови прахове за медицински нужди, многобройните глинени съдове за съхранение на зърно, храни, подправки и лекарствени растения. Малкото помещение в северната част е използвано за изработване на сечива. Там се намира и къщичката на духа – покровител на къщата. Преди издигането на постройката в северозападния ѝ ъгъл била принесена строителна жертва – „керамичен съд с храна“ [17, 36, 41, 58].

Пещите за печене на хляб са имали централна роля в домовете през неолита. Разкопките на неолитни селища разкриват още различни уреди на труда, които са били необходими за растениевъдство – мотики от еленови рога и най-важното сечиво за жънене – сърп. Сърповете от рог на елен с прикачени кремъчни зъбци в среден жлеб, заздравявани посредством иглолистна смола, са иновация на древните обитатели по нашите земи. Съоръженията са имали най-голямата производителност на труда измежду всички извест-

Обр. 39. Дунавска трако-пеласгийска цивилизация: неолитна култова пещ за хляб. Археологически резерват „Тракийски град Кабиле“ (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 39. Danube Thraco-Pelasgian civilisation: a Neolithic cult bread furnace. Archaeological Museum “Thracian Town Kabile” (R. Pamukoff-Michelson)

ни досега праисторически сърпове (вкл. през неолита, халколита и бронзовата епоха). Подобни не са откривани досега в по-далечни области в Европа. В близост до най-голямата колекция от сърпове са открити и глинени плочки с писмени знаци [41, 58].

Ако през VII хилядолетие пр.н.е. функционалното разделение на помещенията ставало все на едно ниво и под един покрив, то през VI хилядолетие се появила тенденцията жилищното помещение да се отделя от работилниците или складовите помещения и те да се разполагат на различни етажи или да се изграждат отделни сгради с различно предназначение. С непрекъснатото подобряване на начина на живот в развиващото се общество на Древна Европа културният живот ставал все по-диференциран и скоро пред строителите възникнала задачата да отделят помещенията за работа и живеене от тези за сакрално-ритуално използване с вътрешна стена [58].

В най-ранното Дуранкулашко селище от VI хил. пр.н.е. (ок. 5500–5100 г. пр.н.е.) се откриват двуетажни къщи с размери от 80 м² до 170 м². Възможно е във височина подпокривното пространство частично или изцяло да е оформяло втори етаж или каменните зидове да са били цокъл, над който да е било същинското обитаемо ниво, а под него да са били ситуирани хладни складови помещения за съхранение на храни. Стените в жилищата са фино измазани отвътре с пречистена глина, боядисани с минерални бои и украсени с рисунки [19, 24].

В града в селищна могила Юнаците (VI–IV хил. пр.н.е.) хората живеели в уютни къщи с размери от 80 до 120 м², а част от сградите били двуетажни. Там се развива сложна архитектура. Изследванията още продължават, но вероятно някои от сградите са с полуетажи и втори етажи само в една част от помещенията. Вътрешните стени на жилищата са боядисвани в червен цвят. Има и такива, които са оцветени не само с червена, но и с бяла боя. При разкопките е открита и богато украсена пещ. Също с пищна украса е и керамиката, като съдовете са с разнообразна форма и много красиви орнаменти [68].

Артефакти сочат, че в мебелировката на домовете от Дунавската цивилизация е имало триножници, маси, сандъци, легла, текстилни произведения и др. Още от неолита откриваме глинени тежести за стан и прешлени за вретена. Те са документи за предачество и тъкачество. Приемствеността стига до наши дни. Глинените тежести за стан, открити със средновековно оръжие в Семчиновското кале, Пазарджишко, и другаде, са абсолютно еднакви с праисторическите. Подобни са и глинените прешлени, с които и до днес си служат някои баби при предене [17, 58].

Ред преки археологически находки свидетелстват за комплексното развитие на икономиката на енеолитното общество. Множество иновации, подобряващи домашния бит и уют, допринасят за богатството на тази култура.

Сред откритите артефакти от Дунавската цивилизация са намерени и съдове за запасяване с продукти и приготвяне на храна. Сред тях са и древни солници за овкусяване на ястията (обр. 40). Открити са хромели за брашно и билкови прахове, ножове от обсидиан, с които се режат продукти, както и лекарствени растения. Сред находките има лъжици за хранене от дърво или кост, които вероятно са били из-

Обр. 40. Дунавска цивилизация: солница.
Археологически музей – Варна
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 40. Danube civilisation: a salt jar.
Archaeological Museum – Varna
(R. Pamukoff-Michelson)

Обр. 41. Дунавска цивилизация: съд за съхранение на храни и билки с ритуална украса, V хил. пр.н.е.

Регионален исторически музей – Стара Загора (Wikimedia)

Fig. 41. Danube civilisation: a vessel for food and herbs storage with ritual ornamentation, 5th millennium BC.

Regional History Museum – Stara Zagora (Wikimedia)

ползвани и за дозиране на билки и подправки, както е традиционно по нашите земи. Прави впечатление, че формата и функцията на много от приборите, съдовете и съоръженията, използвани по време на Дунавската цивилизация, напомнят на съвременните, което е доказателство за устойчива хилядолетна традиция [40, 55].

В началото на неолита за пръв път се появяват, и то в огромно количество, керамични съдове, моделирани от глина и изпечени при температура над 600° С – изключително технологично откритие, което наред с култивирането на житни растения и одомашняването на животински видове внася принципни изменения в бита [5, 55].

Много от тези съдове са били използвани за приготвяне и съхранение на медикаменти – водни, винени, маслени извлеци от лекарствени растения и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамова, М. Шарените дрехи по данни от праисторическия некропол към Големия остров, с. Дуранкулак, Добричко. – Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов. По пътя на миналото. София, Арос, 2008, с. 23-30.

2. Ангелов, Н. 1958 – Селищна могила при с. Хотница. – В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев по случай 80-годишнината му. София, с. 389-402.
3. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.
4. Архитектура и археология – Селищни и надгробни могили, Карановска селищна могила. <http://www.bgjourney.com/Architecture/mogili/> html. (достъп: 01.03.2018 и 08.05.2020).
5. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 07.01.2020).
6. БАН. Национален археологически институт с музей. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 10.01.2020.)
7. БАН. Национален археологически институт с музей. Първият Homo sapiens в Европа е от началото на късния палеолит. Културният преход към късния палеолит и началното разселване на Homo sapiens в Европа са започнали по-рано, отколкото се приемаше досега, 28.05.2020. <http://naim.bg/bg/content/news/600/857/1012/> (достъп: 01.06.2020).
8. БНР. Седем наши обекта на ЮНЕСКО в изложба за БГ председателството. 15.01.2018. <https://bnr.bg/horizont/post/100916474/sedem-nashi-obekta-na-unesko-sa-v-kulturnata-programa-na-evropredsedatelstvoto> (достъп: 24.08.2020).
9. БНР. Селищната могила Юнаците край Пазарджик може да се окаже най-старият град в Европа, 22.08.18. <https://bnr.bg/post/101010262/pazardjik-arheoloji> (достъп: 27.08.2020).
10. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
11. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
12. Воденичаров, Ц. Десетте принципа на медика и мениджъра. София, Симелпрес, 2010.
13. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
14. Воденичаров, Ц., С. Попова. Социална медицина. София, ЕкоПринт, 2009.
15. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
16. Детев, П. Селищната могила Яса тепе в Пловдив. – Год. Нар. археолог. музей в Пловдив, I, 1948, с. 1-15.
17. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София. Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
18. Детев, П. Възникването на Пловдив. II изд. Пловдив, 2015.
19. Димитров, П., Д. Димитров. Черно море, потопът и древните митове. Варна, Славена, 2003.
20. Димов, Т., Я. Бояджиев, Х. Тодорова. Праисторическият некропол край село Дуранкулак, Толбухински окръг. – В: Добруджа, 1984, кн. 1, с. 74-88.
21. Еникова, Р. Биологични опасности в храните. Център за координация и подкрепа на обучението по контрол върху безопасността на храните, София, 2007.
22. Енциклопедия „България“. София, Издателство на БАН, 1978-1996.

23. Закон за културното наследство, в сила от 10.04.2009 г. <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662> (достъп: 01.09.2020).
24. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
25. Калчев, П. Неолитни жилища Стара Загора. Каталог на експозицията. РИМ – Стара Загора, Община Стара Загора, 2010.
26. Катинчаров, Р., В. Мацанова. Разкопки на селищната могила при с. Юнаците, Пазарджишко. – В: Николов, В. (ред.). Праисторически находки и изследвания. София, 1993, с. 153-173.
27. Мардиросян, Г. Еко катастрофи. София, Ванеса, 1995.
28. Модьори, Е., Б. Гайдарска, П. Петит, Дж. Чапман. Палео-екологична среда през късноледниковия период на Балканите и възможностите, които тя предлага – отсъстват ли хората от „Райската градина“? – Българско е-списяние за археология, бр. 3.1, 2013.
29. Николов, В. Проучвания върху неолитната керамика в Тракия. Керамичните комплекси Караново II-III, III и III-IV в контекста на Северозападна Анатолия и Югоизточна Европа. София, 1998.
30. Николов, В. Първи свидетелства за най-ранното солодобиване в Европа. – Археология, 2005 (1-4), с. 109-117.
31. Николов, В. Култура и изкуство на праисторическа Тракия. Пловдив, Лете-ра, 2006.
32. Николов, В. Най-ранният солодобивен център в Европа. Новости 2007. София, 2008, с. 80-83.
33. Николов, В. (ред.). Праисторически солодобивен център Провадия-Солницата. Разкопки 2005-2007. София, НАИМ-БАН, 2008.
34. Николов, В. Чудесата на България. 15: Солта – златото на Провадия. София, Стандарт, 2011.
35. Николов, В. Сол, ранно комплексно общество, урбанизация: Провадия-Солницата (5500-4200 г. пр.Хр.). – Археология, 2012, 1, с. 7-27.
36. Николов, В. Раннонеолитното селище („село“) Слатина – София. – Списание на БАН, 2019, 6, с. 35.
37. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.
38. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991.
39. Памуков, Д. Домашна аптека. II изд. София, Гей-Либрис, 1998.
40. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносът ѝ към европейската медицина и фармация. – Асклепий, международно списание по история и философия на медицината, 2017, т. XIII (XXXII), с. 22-28.
41. Памукова, Р. Приносът на траките към здравословното хранене през XXI век. – Храната на XXI век, година III, май 2018 г., бр. 2 (9), с. 43-46.
42. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.

43. Радунчева, А. Скални светилища от каменномедната епоха в Източните Родопи. – В: Интердисциплинарни изследвания, 1990, XVII, с. 141-149.
44. Радунчева, А. Праисторически богове и митове и връзката им с някои вярвания на древните гърци. – Годишник на Департамент „Археология“ – НБУ, 1, 1994, с. 29-43.
45. Радунчева, А. Храмов комплекс и пазарище от времето на ранната новокаменна епоха. – Годишник на Департамент „Археология“ – НБУ, 2-3, 1996, с. 119-132.
46. Радунчева, А. Храмовият център до с. Долнослав, Пловдивско, и някои аспекти на ритуалността в края на каменно-медната епоха. – Годишник на Департамент „Археология“ – НБУ, 2-3, 1996, с. 168-181.
47. Радунчева, А. Енеолитния храмов комплекс до с. Долнослав, Пловдивско, и системата от скални светилища с праисторически културни пластове в Родопите и извън тях. – Известия на Археологически музей – Пловдив, 2002, 9/1, с. 96-119.
48. Радунчева, А. Неолитни и халколитни сгради с необичаен план на застрояване и тяхното обзавеждане. – Праисторическа Тракия – доклади от Международния симпозиум в Стара Загора, 30.09-04.10.2003. Археологически институт с музей – БАН, Регионален исторически музей – Стара Загора, 2004, с. 321-334.
49. Регионален исторически музей – Добрич. <http://dobrichmuseum.bg/index.php/bg/9-glavna/15-old-gold> (достъп: 12.08.2020).
50. Регионален исторически музей – Кюстендил. http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/mod.php?mod=userpage&menu=380300&page_id=198 (достъп: 12.08.2020).
51. Регионален исторически музей – Стара Загора. <https://www.rimstz.eu/> (достъп: 10.05.2020).
52. Солвей Соди: официален уебсайт. <https://www.solvay.bg/bg/solvay-in/provadsol.html> (достъп: 12.08.2020).
53. Стоев, А., П. Мъглова, В. Гинева, Ц. Радославова. Тракийско скално светилище край с. Мостово, Пловдивска област – модел на древна слънчева обсерватория. – Интердисциплинарни изследвания, 1990, XVI, с. 156-167.
54. Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. – В: История на Добруджа, т. I. С., 1984, с. 23-71.
55. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
56. Фол, Ал. История на българските земи в древността. Ч. I. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1997.
57. Фол, Ал. Древната култура на Югоизточна Европа. София, Тангра ТанНакРа, 2009.
58. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
59. Чернаков, Д. Русенска селищна могила. Регионален исторически музей – Русе. https://www.museumruse.com/rusehistory/rsm_bg.html (достъп: 23.06.2020).
60. Черных, Е. Н. Айбунар. Большая российская энциклопедия. Т. 1. Москва, 2005.

61. Чохаджиев, С. Слатино – праисторически селища. Велико Търново, УИ–ВТУ, 2006.
62. Чохаджиев С., А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила при с. Хотница, община Велико Търново, през 2015 г. Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, Мултипринт, 2016, с. 111-113.
63. Чохаджиев, С., А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила при с. Хотница, община Велико Търново. Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, Авангард, 2012, с. 78-80.
64. Anthony, AF. *Empires of Time: Calendars, Clocks, and Cultures*. London, Tauris Parke, 2000.
65. Anthony, D. (ed.) *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009.
66. Anthony, D. *The rise and fall of old Europe*. Anthony: *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 28-57.
67. BBC. Europe's 'oldest prehistoric town' unearthed in Bulgaria, 31.10.2012. <https://www.bbc.com/news/world-europe-20156681> (Retrieved: 31.10.2012, 26.08.2020).
68. Boyadzhiev, Y. Tell Yunatsite: development and absolute chronology of the settlements from the beginning of the Chalcolithic to the Early Bronze Age. In: Hansen S, Raczky P, Anders A, Reingruber A, editors. *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE*, International Workshop Budapest, 2012. Bonn, Habelt, 2015, pp. 381-394.
69. Chapman, J. Houses, households, villages and proto-cities in southeastern Europe. Anthony: *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 74-89.
70. Chokhadzhiev, S. Settlement Pattern during the Neolithic and Copper Age in the Struma Valley. Topography, Fortification and Building Techniques. In: *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*. (Edit. L. Nikolova). BAR International Series 1139, 2003, pp. 443-446.
71. Chokhadzhiev, S. Some results of the Investigations of Hotnitsa Tell in 2001. L. Nikolova, J. Fritz, J. Higgins (eds.). *Prehistoric Archaeology & Antropological Theory and Education*. RPRP 6-7, 2005, pp. 9-13.
72. Deutsche Welle. Сензационна находка: в България откриха най-старите хомо сапиенс в Европа, 12.05.2020. <https://www.dw.com/bg/> (достъп: 15.05.2020).
73. Dioscoridis, P. *De materia medica libri sex*. Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli, 2013.
74. Ehlmann, B, J Mustard, S Murchie et al. Orbital identification of carbonate-bearing rocks on Mars. *Science*, 2008, vol. 322, no.5909, pp.1828-1832.
75. Gimbutas, M. *The goddesses and gods of Old Europe 7000-3500 BC. Myths, legends and cult images*. London, Thames and Hudson, 1982.
76. Gimbutas, M. *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe*. Harper San Francisco, 1991.
77. Gimbutas, M, Campbell J. *The language of the Goddess*. London, New York, Thames & Hudson, 2001.
78. Johnson MT, Waite LR, Nindl G. Noninvasive treatment of inflammation using electromagnetic fields: current and emerging therapeutic potential. *Biomedical sciences instrumentation*, 2004, 40, pp. 469-474.

79. Kalchev, P. Neolithic dwelling Stara Zagora town exposition catalog, Stara Zagora, 2005.
80. Karachanak, S, Grugni, V, Fornarino, S, Nesheva, D, Al-Zahery N, Battaglia V, Carossa, V, Yordanov, Y, Torroni, A, Galabov, AS, Toncheva, D, Semino, O. Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry. PLOS ONE, 06.03.2013. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779> (Retrieved: 02.05.2018).
81. Kleiner, F. Gardner's Art Through the Ages: The Western Perspective. Volume 1, Belmont, California, Wadsworth Publishing, 2006, pp. 12-4.
82. Maynes, MJ, Waltner A. The Family: A World History. New York/Oxford, Oxford University Press, 2012.
83. Mindrup, M. The Architectural Model. Cambridge Massachusetts, London, England, The MIT Press, 2019.
84. Nikolov, V. Bulgarian-Austrian Excavations at Tell Karanovo. Contributions to the Prehistory of Thrace. In: Stefanos Aristeios. Festschrift für Stefan Hiller zum 65. Geburtstag. Wien, 2007, s. 191-197.
85. Pamukov, D., Achtardžiev, H. Přírodní lékárň (3 vyd.). Bratislava, Příroda, 1991.
86. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? Trakia Journal of Sciences, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
87. Pamukova-Michelson, R., Vizeva, M. The Third Wave and Future Trends in Public Health. Folia Medica, 2019, Vol. 61, p. 66.
88. Pliny. Natural History. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1938.
89. Raduncheva, A. Aeneolithic astronomical observations and mythological beliefs. In: Astronomical Traditions in Past Cultures (Proceedings of the First Annual General Meeting of the European Society for Astronomy in Culture (SEAC), Smolyan, Bulgaria, 31 August – 2 September, 1993, pp. 162-166.
90. Shillito, L-M et al. The microstratigraphy of middens: capturing daily routine in rubbish at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. Antiquity, 2011, 85 (329), pp. 1024-1038.
91. Theophrastus. Enquiry into Plants. Harvard, Harvard University Press, 1916.
92. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
93. Wang, HY, Zhai LJ, Qian M. The internal energies of Heisenberg magnetic systems. J Magn Magn Mater. 2014, 354, pp. 309-316.
94. WHO Europe. Addressing the Social Determinants of Public Health: The Urban Dimension and the Role of Local Government, WHO, 2012.
95. WHO. Housing and Health Guidelines. Geneva, World Health Organization, 2018.
96. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).
97. Wijnker, JJ, Koop G, Lipman LJA. Antimicrobial properties of salt (NaCl) used for the preservation of natural casings. Food Microbiology. 2006 Oct;23(7), pp. 657-62.
98. Zwolińska, J, Gąsior M, Śnieżek E, Kwolek A. The use of magnetic fields in treatment of patients with rheumatoid arthritis. Review of the literature. Reumatologia, 2016, 54(4), pp. 201-206.

Глава 5

КОРЕНИ НА МЕДИЦИНАТА В ЕВРОПА

В тази глава:

Най-продължителната традиция на медицината в Европа. Фитотерапията в древността

Древната хирургия, акушерство и стоматология на Дунавската цивилизация

Най-продължителната традиция на медицината в Европа. Фитотерапията в древността

Всеки индивид има здравни потребности през различни периоди от живота си. Както видяхме, на територията на България е открито най-старото към днешна дата човешко присъствие в Европа: на *Homo erectus* (пещера Козарника, община Белоградчик), датирано между 1,4 и 1,6 милиона години, както и най-ранният живот на *Homo sapiens* (пещера Бачо Киро, община Дряново) – преди около 45 000–47 000 години.

Уникалните находки от най-древните европейци, намерени в района на Белоградчик, закономерно предизвикват значим международен интерес. Изследванията показват, че хората са били

уседнали в областта в продължение на поне около 1 млн. години (от около 1,6–1,4 млн. г. до около 0,4 млн. г.), като данните от Козарника говорят за стабилно, непрекъснато и постепенно увеличаващо своята интензивност обитаване. Настоящите проучвания се провеждат по международния проект „Балканите и началото на европейската култура“ – БИНЕК. Счита се, че ранно акушерство и терапевтични дейности са се осъществявали още от първите хора. Необходимостта от оказване на първа помощ при раждане, нараняване, ухапване или болка довежда до появата на по-опитни в това отношение членове на ранното общество. Въз основа на горните факти можем да издигнем тезата, че най-древната медицина в Европа възниква по нашите земи [5, 16].

Билките са използвани за лечение още от зората на човечеството. Известно е, че ранните общества са се изхранвали с даровете на природата – диви плодове, ядки, корени, грудки и др. Може да се предположи, че по време на консумацията на определени растения хората са започнали да забелязват медицинските им ефекти. Същевременно те са обогатявали познанията си, наблюдавайки благоприятния ефект на някои ботанически видове върху здравето на обкръжаващите ги живи същества. Кои лекарствени растения са били познати на най-древните европейци? Проучвания установяват, че останки от черен глог (*Crataegus pentagyna* f. *fossilis*) от епохата на плейстоцена (преди 1,8 млн. години – 11,5 хил. години) са открити в относителна близост до пещера Козарника, като и днес срещаме лекарственото растение в околността. Полският хвоц (*Equisetum arvense*) е от същата геоложка епоха. За терциерни реликти (преди 65–1,8 млн. години) у нас се считат: мушмула (*Mespilus germanica*), леска (*Corylus avellana*), дъб (*Quercus cerris*), бяла върба (*Salix alba*), смрадлика (*Cotinus coggygria*), дървовидна хвойна (*Juniperus excelsa*), бръшлян (*Hedera helix*), иглика (*Primula acaulis*), орлови нокти или етруски нокти (*Lonicera etrusca*) и други ботанически видове, които намират приложение в традиционната медицина [8, 10, 64]. Горните данни ни дават основание да предположим, че някои от тези лекарствени растения са били използвани още от най-ранните хора с медицински цели. Целесъобразно е да продължат изследванията по тази интересна тема. У нас се провеждат археологически разкопки всяка година и е вероятно, че в близко бъдеще ще станат известни нови артефакти, които ще обогатят нашето познание.

Медицината представлява система от знания и възгледи, чието приложение в практиката допринася за предпазване от заболявания и за оказване на медицинска помощ на болните и пострадалите. Съвкупността от емпирични знания се е развила през хилядолетията [1].

Както отбелязахме, в пещерата Бачо Киро са открити най-древните останки на съвременните хора *Homo sapiens* в Европа. Те са живели преди около 45 000–47 000 години. Според изследователите те са донесли нови модели на поведение и са си взаимодействали дълго време с неандерталците. Вероятно благоприятните природни условия са допринесли за по-трайното им заселване по нашите земи през късния палеолит и за зараждането на Дунавската цивилизация. Изследванията на Y-хромозоми сочат древните събирачи и ловци като предци на неолитните популации със земеделски начин на живот на Балканите, създали най-ранната високоразвита култура на континента [50, 55, 63].

През палеолита природните условия по нашите земи са били благоприятни. Следва да се отбележи, че съвременни проучвания доказват, че в действителност дори по време на последния ледников период климатът е бил подходящ за живот, за разлика от други части на Европа. Изследователите считат, че през значителна част от годината температурите са били относително умерени и вероятно е имало четири сезона. Според анализите е съществувала богата флора, включително растения с документирана употреба като храна и лекарствени средства. Анализирани са долната част на поленовата колонка, взета от езерото до Дипсизката селищна могила (известна като селищна могила Езеро) в Горнотракийската низина в България, обхващаща последния ледников период, 15 500–11 000 години преди нашето време. Наличието на растителни макрофосили, както и на поленов пращец в тази част на колонката е сигурен индикатор, че растителната покривка в района през тази епоха се е състояла от храсти, дървета и богата влаголюбива флора, а не както се смяташе – от предимно обезлесена тревисто-степна растителност. Археологически, етнографски и етноисторически изследвания на над 70 растителни вида показват, че 20 имат документирана хилядолетна употреба като храна, 13 – като лекарствени средства и 14 са се употребявали както за препитание, така и за лечение. Сред тях са билките черен глог (*Crataegus pentagyna*), коприва (*Urtica dioica*),

бял равнец (*Achillea millefolium*), ланцетовиден живовляк (*Plantago lanceolata*), бяла бреза (*Betula pendula*, *Betula alba*), бял бор (*Pinus sylvestris*), червен кантарион (*Centaureum erythraea*), наричан кентавър от трако-пеласгите, и др. Международният изследователски екип Е. Модьори, Б. Гайдарска, П. Петит и Дж. Чапман защитава предположението, че към края на късния палеолит обществата в Горнотракийската низина вероятно са се възползвали от богатия запас от хранителни и лекарствени растения [28, 79]. В следващите страници ще анализираме приложението на повечето от гореописаните ботанически видове от трако-пеласгите и от българската традиционна медицина, както и от съвременната фармация, фитотерапия и диетология.

Базирайки се на артефактите, можем да предположим, че първите лекарствени растения са били консумирани директно, например плодчета от глог (*Fr. Crataegus*), както и под формата на студени билкови водни извлеци, приготвяни в съдове от дърво и в мехове. Климатичните условия в областта на р. Дунав и Черно море са от такова естество, че органичните предмети като дърво или кожа са запазени само в изключителни случаи. За наличието на съдове от тези материали при ранните хора археолозите съдят по единични разпадащи се находки, както и по каменните и костените инструменти, използвани за направата им [48, 80]. Вероятно още през тази епоха са били правени лапи от някои билки, като ланцетовиден живовляк (*Plantago lanceolata*) при травми.

По данни на Х. Тодорова и И. Вайсов праисторически каменни хавани с пестици се появяват още през късния палеолит (датиран

Обр. 42. Праисторически хаван и пестик.
Исторически музей
„Искра“ – Казанлък
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 42. Prehistoric mortar and pestle.
„Iskra“ History Museum –
Kazanlak
(R. Pamukoff-Michelson)

ок. 45 000–10 000 г. преди нашето време). Те са служили за обработка на храни и на лекарствени растения за медицинска употреба, например при приготвяне на билкови прахове. Тези съоръжения са използвани повсеместно и след тази епоха, като са сред основните неолитни оръдия на труда [48].

Според П. Детев и Й. Детев във всички жилища от Дунавската цивилизация до желязната епоха е имало каменни хавани и ръчни мелници. Срещани са при разкопки и в далеч по-късни времена [17]. Появяват се керамични съдове, в които вероятно са се приготвяли винени (медицински вина), маслени (медицински масла) и водни извлеци от лекарствени растения, сред които отвари и запарки. Би могло да се допусне, че инхалации и гаргари също са били прилагани. Базирано на някои артефакти, може да се предположи, че още през тази епоха са започнали да се правят и някои тинктури, например оцетен екстракт от чесън (*Allium sativum*).

Проучванията дават основание да издигнем хипотезата, че най-продължителната традиция в Европа в областта на медицината – фитотерапията, е започната от съвременните хора *Homo sapiens* още през палеолита по нашите земи. През Дунавската цивилизация тя прогресира като свързана с естествознанието природна наука. От сведенията, достигнали до нас, можем да съдим, че трако-пеласгите първи развиват европейската медицина като систематизирано достоверно знание, което и днес може да бъде експериментално проверено и убедително обяснено. В настоящата книга проследяваме примери как българската традиционна медицина съхранява прецизно и предава някои техни уникални древни знания. Нишката на нейното хилядолетно съществуване започва още през палеолита, допринасяйки за най-дългогодишния опит на Стария континент за лечение и профилактика на заболяванията.

Плитки мраморни хаванчета за обработка на лекарствени растения от V хил. пр.н.е. са открити във Варненския „златен“ некропол, където са погребани древни владетели–жреци–медици. В Историческия музей „Искра“ в Казанлък са изложени малко хаванче в комплект със съдче с похлупак от същия период (обр. 43). Миниатюрният размер и фината им изработка подсказват, че най-вероятната им функция е била за обработка и съхранение на прахове от лекарствени растения за медицински нужди. На същата локация може да се види и запазена ранна керамична чаша за билкови отвари и запарки от същата епоха (обр. 46).

Обр. 43. Дунавска цивилизация: хаванче с пестик в комплект със съдче с похлупак за вероятно приготвяне и съхранение на прахчета от лекарствени растения. Исторически музей „Искра“ – Казанлък (Р. Памукова-Майкълсън)у

Fig. 43. Danube civilisation: a mortar and a pestle set with a jar, probably for preparation and storage of medicinal plant powders. “Iskra” History Museum – Kazanlak (R. Pamukoff-Michelson)

Сред музейните находки у нас се наблюдават шпатули, както и неолитни лъжици от кост и други материали. Размерите на много от тях са сходни с тези на приборите в съвременните чаени сервиси. Вероятно са били използвани за мерителни лъжички за дозиране на лекарствени растения и за хомогенизацията им в извлекци, като подобно приложение са имали във всички епохи до нашето съвре-

Обр. 44. Дунавска цивилизация: мерителни лъжици, шпатули и хомогенизиращи бъркалки от кост. Национален археологически институт с музей при БАН (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 44. Danube civilisation: spatulas, measuring and stirring bone spoons. The National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences (R. Pamukoff-Michelson)

мие. В Регионалния исторически музей в Търговище се намират посребрени мерителни лъжички за дозиране с подобни размери в инвентара на трако-пеласгийски лекар от Античността (ок. II–III в.). Те са открити близо до с. Люблен заедно със съдове за приготвяне и съхранение на лекарства. Сред инвентара е и сребърен комбиниран хирургичен инструмент. Подобни артефакти се откриват и в експозициите на Музея на медицината в Пловдив, Музея на фармацията в Пловдив, Музея по история на медицината във Варна и други [19, 42, 48].

В Археологическия музей във Велико Търново е изложена неолитна глинена кана, служила за затопляне на вода и приготвяне на подходящи водни извлеци – отвари и запарки от лекарствени растения, която разгледахме във Втора глава (обр. 10). За нейната функция археолозите съдят по поставката ѝ с обгорени черни крачета, която била слагана в жарта. По форма и функция съдът напомня на днешните кани за варене на вода за чаени и билкови запарки. Съвременен изглежда и чайникът за извлеци от лекарствени растения от Историческия музей – Нова Загора.

В редица музеи се виждат и култови пинтадери, съдове, модели на сгради и др. с писмени йероглифни знаци от най-древната европейска култура, както и изящни ювелирни изделия от злато и други благородни материали. Тези артефакти представляват доказателство за високото ниво на развитие на Дунавската цивилизация и за нейната иновативност.

Обр. 45. Дунавска цивилизация: керамичен чайник за извлеци от лекарствени растения (отвари и запарки). Исторически музей – Нова Загора (Р. Памукова-Майкълсън)
Fig. 45. Danube civilisation: a ceramic teapot for medicinal plant extracts (decoctions and infusions). History Museum – Nova Zagora (R. Pamukoff-Michelson)

Обр. 46. Дунавска цивилизация:
керамична чаша
за билкови извлеци.
Исторически музей „Искра“ –
Казанлък
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 46. Danube civilisation:
a ceramic cup for herbal infusions.
“Iskra” History Museum – Kazanlak
(R. Pamukoff-Michelson)

Много от надписите са открити в древни сакрални места и се предполага, че част от тях са с езотерично и медицинско съдържание, създадено от древните владетели–жреци–медици. Към момента съществуват теории за значението на отделни символи. Например се счита, че триъгълникът би могъл да се интерпретира като знак за растение, включително и билка. В ранните надписи се срещат и пояси от триъгълници. В отделни случаи този знак може да има точка в средата, да е запълнен с мрежест орнамент, с набождания или да е заштрихован. Вероятно вариациите се отнасят към различни ботанически видове и/или към предназначението им: за храна, с култово значение, за лекарство и др. Би могло да се допусне, че съседни символи са допринасяли за по-точното определение на някои лекарствени растения. Разчитането на древната европейска писменост е херкулесовска задача. В дунавското писмо има над 700 знака. Вероятно изкуственият интелект с възможностите си да анализира големи обеми от информация може да има съществен принос при разчитането на известните до днес сбирки от около 970 надписани артефакта с почти 1200 надписа, както и на бъдещи находки [48, 50, 59, 68, 70].

Поради богатството на находки от неолита и енеолита множество съдове, съоръжения и надписи не са изложени и се пазят в хранилища, като е вероятно там да съществуват редица интересни артефакти, свързани с развитието на медицината по нашите земи.

В областта на неолитното селище Дуранкулак-Блатница от втората половина на VI хил. – V хил. пр.н.е. са открити артефакти с древни надписи от Дунавската цивилизация. Намерени са и следи от

лекарствените растения пелин (*Artemisia absinthium*), хмел (*Humulus lupulus*), бял равнец (*Achillea millefolium*), ланцетовиден живовляк (*Plantago lanceolata*) и други ботанически видове по информация от поленови анализи. Както видяхме, някои от тях са открити и при проучвания в Горнотракийската низина в България, обхващащи последния ледников период, XIV хилядолетие – X хилядолетие пр.н.е., през палеолита, като е анализирана поленова колонка, взета от езерото до Дипсизката селищна могила, известна като селищна могила Езеро [18, 21, 28, 48].

Археологически находки, като тези от Дуранкулак и други, които разглеждаме, както и писмени източници, помагат да се изгради първоначална представа за хилядолетното билколечение на трако-пеласгите.

В Дуранкулак се откриват находки от *Artemisia absinthium*, вероятно свързани с времето на най-ранното селище през неолита от втората половина на VI хилядолетие пр.н.е. През по-късна епоха Теофраст дава кратко описание на благоприятния медицински ефект на пелина, който расте в същата област край Черно море [11, 79]. По данни на Диоскурид траките традиционно прилагали

Artemisia absinthium поради анти-паразитния ѝ ефект, както и за подобряване на храносмилателните процеси. Според описанието му лекарственото растение „отнемало жлъчната материя, залепнала по червата“ [57]. Вероятно е прилагано за профилактика на билиарен илеус – интестинална обструкция, причинена от жлъчни конкременти.

Обр. 47. Ботаническа илюстрация на *Artemisia absinthium* (Wikimedia)

Fig. 47. Botanical illustration of *Artemisia absinthium* (Wikimedia)

В „Българска народна медицина“ на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ се допълват тези данни. „Отвара от пелин се пие в продължение на 40 дни при болна жлъчка“ [10]. Допълнително се обяснява, че извлек с вода или вино се употребява и при блатна треска (малария), като днес е известно, че заболяването се причинява от вътреклетъчни паразити от род *Plasmodium*.

Данните за употребата на десетки лекарствени растения като *Artemisia absinthium* от българската традиционна народна медицина, достигнали до нас, имат значително припокриване с тези за приложението им от трако-пеласгите в трудовете на Теофраст и Диоскурид, написани преди хилядолетия. Този факт е доказателство за устойчивостта и прецизността на предаване на традиционните медицински знания в енигматичните сакрални семейни школи на посветени лечители през поколенията по нашите земи. Четем: „В Тракия има вино, направено от билката, наречена пелин, което те използват, при липса на треска, за целите, по-рано споменати. Те го пият през лятото с взаимни пожелания за здраве. Пелинът е и противотрова, дадена с вино, за ухапванията от полска мишка, морски дракон и др.“. И днес този вид опасна риба, имаща 3 остри зъба, свързани с отровни жлези, както и 2 шипа на гърба и опашката, се среща в Черно море, като всяко лято има пострадали хора, преобладаващо рибари. При неволен допир и убождане морският дракон инжектира токсина си. Отровата е комплексна с водеща съставка дракотоксин, който причинява локално и общо отравяне [20, 57, 79]. Вероятно умелото приложение на *Artemisia absinthium* е допринесло за спасяването на човешки животи. Уместно е да се изследва по-задълбочено действието на лекарственото растение в тази насока.

Според проучвания на лечебни растения, използвани от традиционната ни медицина, проведени от Д. Памуков в Научно-практическата база по фитотерапия към МНЗ, комплексът от активни вещества в стръковете на пелина (*Artemisia absinthium*) стимулира секрецията на храносмилателните жлези, жлъчния мехур и задстомашната жлеза, като по този начин възбужда апетита и подобрява храносмилането. Ботаническият вид се предписва с много добри резултати при липса на апетит (анорексия), чревни паразити, колики в стомаха, холецистопатия (дискинезия на жлъчните пътища, холецистит), чернодробни заболявания, анемия и др. Намира приложение при лечението на остеомиелит. Капилинът има фунгицидни и бактерицидни свойства [33, 34, 73].

Експонат, изложен в Националния антропологичен музей към Института по експериментална морфология, патология и антропология към БАН, демонстрира поражения от туберкулозен процес при 30–35-годишна жена от Дуранкулак от VI хилядолетие пр.н.е. Прави впечатление, че тя е доживяла до напреднала за тази далечна епоха възраст. Не може да се каже как е била лекувана, но е известно, че традиционната ни медицина прилага *Artemisia absinthium* при лечението на туберкулоза. Съвременни изследвания показват позитивни резултати при комбинирани терапии на заболяването с лекарственото растение. В опити с бели мишки е установено, че абсинтинът и арсуминът оказват противовъзпалително въздействие. Дрогата притежава и тонизиращ ефект. По експериментални данни ненаситените въглеводороди на етеричните масла оказват бактерицидно действие. Японски изследователи отнасят капилина към активните антибиотици [33, 34, 58, 73].

Ланцетовидният живовляк (*Plantago lanceolata*), употребяван в Дуранкулак и в други неолитни селища, според съвременни проучвания също повлиява благоприятно по-леките форми на туберкулоза, както и хроничните възпаления на дихателните пътища (bronхиален катар, коклюш), астма и др. Действието на билката при кашлица се цени от традиционната ни медицина по данни на учени от БАН и на други наши изследователи. Изследванията доказват, че лечебният ефект се дължи на съдържанието на силициева киселина [10, 21, 33, 34, 36, 73].

Писмени сведения от Теофраст описват използването на *Plantago lanceolata* и през епохата на Античността, което доказва устойчивата хилядолетна традиция при употребата на лекарственото растение. Според традиционната ни медицина отваря от листата се прилага при наранявания, ухапвания от отровна змия, ужилвания от пчели, оси, ухапвания от паяци и др. Съвременни фитотерапевтични изследвания показват, че поради съдържанието на силициева киселина лекарственото растение има благоприятно действие при заболявания на съединителната тъкан, при вътрешни кръвоизливи и външни рани. Смачканите пресни листа под форма на лапа действат противовъзпалително и болкоуспокоително при гноини рани, циреи, ужилвания от насекоми и др. Също така те намират приложение при поражения на костно-ставния апарат, отоци от травми, фрактури, остеоартрит и др. [19, 33, 34, 36, 73, 79].

Друго растение, открито в Дуранкулак, е хмелът (*Humulus lupulus*). Женските съцветия (шишарките) на хмела също традиционно са били прилагани външно при отоци, язви, както и при труднозаздравяващи рани. Били са използвани и заради хипнотичните (сънотворните) свойства на лекарственото растение, като е бил ценен и диуретичният му ефект. Данни от традиционната ни медицина показват, че растението се е използвало от населението по нашите земи самостоятелно или в комбинация с други билки при неврози, цистити, възпаления на простатната жлеза и др. Съвременни фитотерапевтични изследвания, основани на медицината, базирана на доказателствата, потвърждават емпиричните наблюдения на традиционните лечители. Лупулинът действа болкоуспокоително, както и нервноуспокоително при повишена нервна възбудимост и при инсомния. Редица съвременни медикаменти и хранителни добавки за безсъние съдържат хмел. Добре документирано е, че бирата също има хипнотични свойства, като проявява и пикочогонно действие. Тези ефекти се дължат предимно на съдържанието на лупулин. Експериментално е доказано, че билката притежава антимикробна и фунгицидна активност поради наличието на хумулон и лупулон [33, 34, 73].

Относно билката на Ахил – *Achillea millefolium* (бял равнец), намерена в Дуранкулак, Диоскурид пише, че е билка от фармакопеята на трако-пеласгите. Според него тя се прилага за подсушаване на кървави рани, намаляване на възпалителните процеси и спиране на кръвенето. Употребява се при кръвоизливи от утробата на жените. Приема се и при дизентерия [57]. Според проучвания на С. Соколов и И. Замотаев в нашето съвремие стръковете на лекарственото растение се използват за същите цели при лечение на рани и кръвоизливи, като извлеките активизират действието на фибрина. Характерно за белия равнец е, че е потвърдено емпирично от доказателствената медицина, че употребата му не води до образуването на тромби. Билката има и противомикробен ефект, който допълнително повишава целесъобразността на използването ѝ при наранявания [21, 33, 34, 37, 38, 42, 43, 46].

При разкопки в неолитни селища са открити следи от използването на корени и вероятно на листа от бяла бреза (*Betula alba*) [48]. Проучване на БАН върху традиционната народна медицина описва приложението на растението при бъбречни заболявания, воднянка, възпаления на пикочния мехур, подагра и др. [10].

Проведени фитотерапевтични изследвания потвърждават, че отварата от листата на растението повишава диурезата при отоци от сърдечен и бъбречен произход. Този ефект се дължи основно на флавоноидите. Също така компреси от листата се използват за лечение на подагра, ревматоиден артрит, шипове и мускулна болка. Бетулиновата киселина има противовъзпалително действие. Според проучвания, съвместно с бетулина, който се съдържа в корените, листата и други части от растението, бетулиновата киселина инхибира клетъчната пролиферация, миграция и възпалителния отговор на фибробласт-подобни синовиоцити (RA-FLS) при ревматоидния артрит, както и инхибира тумор-некротизиращия фактор алфа (TNF- α) и др. Също така инхибира растежа на някои туморни клетки. Редица съвременни изследователски екипи насочват проучванията си в тази насока [33, 34, 65, 73, 83].

Експонат, изложен в Националния антропологичен музей към Института по експериментална морфология, патология и антропология към БАН, от VI хил. пр.н.е. от раннонеолитния некропол в с. Малък Преславец, Силистренско, демонстрира останките на мъж в зряла възраст с костни шипове по ръбовете на телата и ставните повърхности на прешлените. П. Боев прави антропологични проучвания на неолитни и енеолитни хора. Според него се срещат сигурни белези за остеопороза при тях. По данни на М. Апостолов находки свидетелстват за заболяванията през неолита и енеолита: туберкулоза, поражения на костно-ставния апарат, фрактури, анкилози на ставите, екзостози, остеомиелит, периостити и др. Въз основа на наличните данни можем да заключим, че *Plantago lanceolata*, *Betula alba*, *Achillea millefolium*, *Artemisia absinthium*, *Humulus lupulus* и др. са били прилагани рационално от трако-пеласгите и традиционната ни медицина при терапията на описаните заболявания, както видяхме в горните анализи [1, 9, 11, 33, 34, 36, 42, 43, 73, 79].

Откритите следи от употреба на лекарствени растения водят до извода за наличието на целесъобразни семейни аптечки. Те са били използвани рационално за релевантните здравни потребности на домакинствата, включително и за приготвянето на репеленти и други средства, подобряващи качеството на живот, вероятно още от епохата на Дунавската цивилизация. Например пелинът (*Artemisia absinthium*) е имал многофункционално действие, доказано по емпиричен път. Трако-пеласгите го „слагали в сандъците си и така държали дрехите недокоснати от молци“. Извлек на лекарственото

Обр. 48. Дунавска цивилизация: керамичен съд вероятно за лекарствени растителни извлеци (Anthony, 2009)

Fig. 48. Danube civilisation: a ceramic vessel, probably for medicinal plant extracts (Anthony, 2009)

растение в „зехтин забранявал на комарите да докосват тялото (б.а. дървен репелент)“. При посещение в Дуранкулак и днес се срещат множество от тези неприятни и опасни за здравето насекоми [33, 34, 36, 57, 73].

Чрез анализи на инвентар историците стигат до извода, че грижата за духовните и здравните нужди на родовете се е прилагала от жреци и жрици – медици, както и матриарси. Ролята на матриарх се изпълнявала от възрастна жена, на почит поради духовната и медицинската си функция в семействата. При разкопки се доказва високият статут на тези лица благодарение на значителния брой луксозни лични принадлежности, направени от благородни материали като злато, халцедон, малахит, мед и др. [18, 50].

Някои от описаните лекарствени растения следва да се прилагат компетентно от специалисти и не се препоръчват за самолечение. Такъв е случаят с пелина (*Artemisia absinthium*), който при професионална употреба е едно от най-добрите ароматно-горчиви средства. В минимални дози токсичността му влияе на бактериите (бактерицидно действие), както и на паразитите (противопаразитно средство), но предозирането е опасно. Изключително внимателната методика на трако-пеласгите, описана от Диоскурид, както и от традиционната ни народна медицина, е съобразена с особеностите на растението за безопасната му ефективна употреба [33, 57].

Рационалността и целесъобразността на повечето описани медицински методи са доказани по научен път в наши дни [2, 3, 30, 33, 34, 73].

Тези факти повишават допълнително уважението ни към трако-пеласгийските лекари. Вероятно в бъдеще ще се открият още интересни находки, които ще обогатят познанията ни по тази интересна тема.

Хилядолетният опит на най-дългата медицинска традиция в Европа се проучва от съвременни изследователи, в това число и от нас. Тя представлява съвкупност от емпирични сведения и практически прийоми, които се използват за запазване на човешкото здраве и за лечение на болестите [1, 30, 42, 40, 43, 44].

Следва да се отбележи над половинвековният принос на полк. д-р Д. Еребаканов, проф. д-р Д. Памуков, проф. д-р Д. Пасков, П. Димков, проф. Х. Ахтарджиев и други изследователи. Техните забележителни проучвания на безценните знания на нашата традиционна медицина допринасят за развитието на фитотерапия, базирана на доказателствата. В резултат в Научно-практическата база по фитотерапия към МНЗ в България и в другите клиники, където са се прилагали познанията им, са се излекували стотици хиляди хора от различни държави от считани за нелечими, включително животозастрашаващи и инвалидизиращи, заболявания с висока степен на сложност. Постиженията на тези харизматични личности надрастват епохата, в която са живели. Техните изследвания, иновативни формули и терапии, базирани на лекарствените растения, допринасят и днес за здравето на съвременниците ни.

Древната хирургия, акушерство и стоматология на Дунавската цивилизация

Необходимостта от оказване на първа помощ при наранявания, ухапване или болка довежда до появата на по-опитни в това отношение членове на ранното общество. Според П. Димков традиционната ни медицина от незначайни времена е прилагала смоли при порезни рани, като се слагал малко елов (*Abies*) или боров (*Pinus*) клей върху надупчен лист и той се привързвал към разреза. На другия ден раната започвала да се затваря. Възможно е този метод да е съществувал още през Дунавската цивилизация, тъй като има данни, че подобни средства са прилагани в други култури, с които трако-пеласгите са имали обмен в древността, както ще видим в

тази поредица, например в Месопотамия [1, 67].

От неолита и енеолита в редица локации в страната са открити множество изящни игли от кост, като прави впечатление

Обр. 49. Игла от кост, пещера „Бачо Киро“. Музей „Археология и Възраждане“ – Дряновски манастир (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 49. Bone needle, the Bacho Kiro Cave. „Archeology and Renaissance“ Museum – Dryanovo monastery (R. Pamukoff-Michelson)

сходството им със съвременните (обр. 49). Вероятно някои от тях са били използвани за затваряне на рани след сериозни травми или след ранни операции. Както ще видим, костни игли, кремъчен нож, златни шпатули и други инструменти са намерени сред инвентара на древния владетел–жрец–медик от Варненския некропол [19, 26, 62].

От погребални артефакти и култово-религиозни фигурки можем да съдим, че са били правени процедури на пиърсинг вероятно със същите костни игли. Често се наблюдават няколко продупчвания на ушите, където са били поставяни обици (халки). Дали те са били слагани в специфични акупунктурни точки за профилактика и лечение, не може да се каже днес [24].

Според В. Василев полирани кремъчни ножове са могли да бъдат използвани при отваряне на достъпни гнойници по тялото. С такива инструменти се предполага, че са правени и неолитните черепни трепанации както в другите страни, така и у нас [11].

Може да се предположи, че вероятно интервенциите са били комбинирани с лапи и извлеци от лекарствени растения с противовъзпалително, кръвоспиращо и обезболяващо действие като *Plantago lanceolata*, *Achillea millefolium*, *Humulus lupulus* и др. Лабораторни изследвания установяват умерено изразеното им противомикробно действие, което, естествено, не е било известно в миналото, но повишава целесъобразността на употребата им. Традиционно те са били прилагани и самостоятелно при травми.

Развитието на технологиите и ранното обработване на медта увеличават асортимента на използваните инструменти, а с това и възможностите за хирургични интервенции. В Деветашката пещера са намерени трепанирани черепи от енеолита (каменно-медната епоха от V–IV хилядолетие пр.н.е.) [1]. Близко до Русе (гроб № 74) е открит череп на дете на 10–11 г. с две трепанации върху лява-

та теменна кост от IV хилядолетие пр.н.е., изложен в Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей към БАН. Според В. Василев и П. Боев трепанацията на черепа е разпространена по нашите земи. Тя показва познанието на отделни оперативни техники. Дали при някои трепанации, извършвани приживе, е давана наркоза? Редица автори считат, че човекът в древността е познавал някои асептични мерки, а също и общата наркоза посредством растителни екстракти – опий (*Papaver somniferum*), мандрагора (*Mandragora officinarum*), блян (*Hyoscyamus albus*) и др. Диоскурид споменава специално, че във фармакопееята на трако-пеласгите влиза последното лекарствено растение. Към момента не може да се каже откога датира неговото използване. Вероятно бъдещи находки ще осветлят въпроса. Тезата, изложена от П. Боев, е, че се счита, че се е практикувала следсмъртна трепанация, извършвана с култова цел – изгонване на духа на злото от мъртвия човек [9, 11].

Интересни са и други интервенции от периода на Дунавската цивилизация, както и от по-късни култури. Съществуват редица находки на най-ранните европейски изкуствени краниални деформации за умишлено модифициране на черепа в продълговата форма. Например такъв образец на деформация от еднолентов тип от VI хилядолетие пр.н.е. от с. Самоводене, общ. Велико Търново, е изложен в Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей към БАН. Целта на интервенцията според вярванията от епохата била придобиването на визуална прилика с някои древни божества от звездите. Вероятно това сходство е било използвано за легитимацията на управлението на редица владетели. Такива находки се откриват хилядолетия по-късно и в Древен Египет, например при фараоните Нефертити, Ехнатон и Тутанкамон от XVIII династия, царували през 1353–1324 г. пр.н.е., чиито езотерични практики и медицина представляват интерес за учените [61, 78].

Изглежда, че краниалните деформации са се запазили при редица аристократи на трако-пеласгите през вековете, както и на българите, както е видно от експозиции като тази в Музея по история на медицината във Варна и от литературни данни. По поречието на р. Дунав на територията на днешна Германия са открити останки на 13 високопоставени жени с удължени черепа от V в. ДНК анализи показват, че те са от територията на днешна България и Румъния и че, изглежда, са били пристигнали по повод на политически бракове. Интересно е, че през XIX в., а и в наши дни продълговатата глава

и лице се считат за белег на аристократичност, интелигентност и мъдрост в европейските кралски дворове [77].

Още преди възникването на Дунавската цивилизация се проявяват грижите при ражданията, отглеждането и лечението на деца. Интересно е, че в селищната могила край Русе са открити идолни фигури на бременни жени. В кухите коремни на някои от тях са намерени топчета – израз на представите на древните европейци за ембриона. Подобни находки са открити в селищната могила Сава, в с. Хотница, в околностите на с. Суворово и др. Забележителна подробност е, че на езотеричната бременна фигурка от последната локация в долната част на кръста се виждат останките от изобразена двойна спирала. Същият символ е бил гравирен и рисуван в областта на кръста и на други култови статуи на жени (вероятно на Богинята майка) през късния неолит и през първата половина на халколита в ареала на Западното Черноморско крайбрежие. Съществуват мнения на археолози, които свързват символа двойна спирала с представите за плодородието и живота през епохата. Според изследователите статуетките имат връзка с митологичните представи за света и вероятно фигурите с този орнамент, както и тези с бременни жени са били използвани в медицинско-религиозни ритуали [1, 11, 27, 52].

Интерес представляват находките на най-ранните зъбопротезни приспособления в Европа от праисторическия некропол край Дуранкулак. Те са подробно проучени в секция „Антропология“ на Института по експериментална морфология и антропология при БАН. В изследвания костен материал при 19 от погребаните индивиди са намерени следи от синьозеленикаво оцветяване на зъбите и челюстните кости. Те принадлежат на израснали индивиди – 17 от женски и 2-ма от мъжки пол. Отговор на въпроса каква е причината

Обр. 50. Дунавска цивилизация:
зъбопротезно приспособление
от Дуранкулак (Г. Томов, 2017)
Fig. 50. Danube civilisation: a dental
prosthesis from Durankulak
(G. Tomov, 2017)

за това оцветяване дават намерените при зъбите в гробове 346, 371, 447 медни пръстени (обр. 50). Медният зъбен пръстен от гроб 346 е изработен от лента с дебелина 1,2 мм и височина 4,5 мм, на места до 5,6 мм. Просветът му има овоидно очертание с размери – на дължина 8,3 мм и ширина 4,8 мм, съответно външният ръб на пръстена – 11,3 мм и 9,7 мм. Лентата се застъпва с около 1/3 от обиколката на пръстена. Медният зъбен пръстен от гроб 371 е от плоска тел с дебелина 1,8 мм и височина 2,3 мм. Луменът му има триъгълна форма с височина 8,7 мм и основа 6,4 мм; външните очертания съответно 11,4 мм и 10,0 мм. Налице е застъпване на телта. В гроб 447 са намерени 3 медни пръстена, изработени от медна лента с височина 3 мм, дебелина 1,2–1,6 мм и с диаметър на просвета 4,3 мм, 4,7 мм и 4,8 мм. Лентата се допира в краищата си без застъпване. Вероятно пръстените са били поставени на резците и на кучешкия зъб. За сходните оцветявания по зъбите и челюстните кости на останалите 16 черепа най-вероятна причина са също медни зъбни халки. Възможно е поради тънкостта на материала те да са корозирали и да са се разрушили напълно вследствие на хилядолетния си престой в пръстта. Корозия ясно личи и върху намерените пръстени [49].

Според хипотезата на Г. Томов, базирана на местоположението на поставянето на медните зъбопротезни приспособления, е възможно, изхождайки от схващанията си за здраве и болест, живот и смърт, древният човек да ги е поставял с определена магическа, профилактична или лечебна цел, напр. при анемия. Хиляди години по-късно подобни уникални зъбопротезни приспособления се прилагат от етруските през I хил. пр.н.е. [23, 49, 66, 69].

Сходството между праисторическите зъбопротезни приспособления на трако-пеласгите и тези на етруските не е случайност според сведения от антични историци. Хеланик (Hel. fr. 71 c) пише, че о. Лемнос – Синтеида, бил населяван от тирсените от Троя. Те се наричали пеласги и били прогонени от гърците. След като се заселили в Италия, приели името етруски. Херодот потвърждава сведението (Her. VI. 136–137). Плиний Стари също свидетелства, че древните трако-пеласги се заселили в Етрурия. Римският учен утвърждава в главата „Изобретателите на различни неща“ в „Естествена история“ (Plin. Nat. VII. 57.2222), че буквите са били донесени на латините от тях [45, 51, 53, 54, 60, 75, 76].

Страбон дава следните сведения за произхода на знанията на тирсените и етруските (Strabo. VII fr. 49): Братята Ясион и Дардан

живеели на о. Самотраки. Дардан се преселил в Ида (в областта Трояда). Нарекъл града Дардания и посветил трояните в мистериите, които се извършвали на о. Самотраки. Според редица антични източници групи от трако-пеласги се заселили на Апенинския полуостров при няколко миграционни вълни. Вергилий в известната латинска епическа поема „Енеида“ разказва историята на трако-пеласгийския принц Еней, който след загубата на Троянската война се преселва в Италия. Въз основа на забележителните сходства на медицински артефакти и свидетелствата на авторитетни антични автори може да се приеме, че действително етруските се явяват сред наследниците на трако-пеласгийската култура [25, 45, 50, 51, 53, 54, 60, 75, 76, 81].

П. Боев извършва антропологични проучвания на неолитни и енеолитни хора. Анализите му разкриват наличието на стоматологични заболявания при древните хора – кариес, пародонтоза, атрофия на алвеоларната част на челюстните кости [9, 11].

От находки от неолита може да се допусне, че в денталната медицина вероятно са били прилагани маслени, винени и водни извлекци от чесън (*Allium sativum*) при терапията на някои болести в устната кухина. Днес е известно, че ботаническият вид съдържа алицин и герлицид – вещества с антибиотична природа. При приложение на рационално приготвени извлекци с подходящи концентрации те възпрепятстват възпалителните процеси и оказват бактерицидно действие. Според вярванията от предхристиянско време *Allium sativum* се е смятал за божествено растение с изключителна лечебна сила, което е било прилагано целесъобразно при редица заболявания. В палиативните грижи при зъбобол традиционната народна медицина облекчава симптома, като в ухото от страната на болния зъб се поставя обелена скилидка. Вероятно отварата от листата на ланцетовидния живовляк *Plantago lanceolata* (прясно растение и воден извлек – отвара) също се е използвала при зъбобол и възпаление на венците още през тази епоха, както се е прилагала от траките и в по-късни времена. Съвременни изследвания доказват, че поради съдържанието на силициева киселина лекарственото растение има благоприятно действие при заболявания на съединителната тъкан. Същевременно при анализи на *Plantago lanceolata* сред биологично активните вещества се откриват лимонена и салицилова киселина. Известно е, че те са с антисептично и бактерицидно действие, като предотвратяват протичането на гноини процеси. Към днешна дата

не са ни известни данни за находки на смрадлика (*Rhus cotinus*) от епохата. Първите сведения са от Теофраст през Античността [3, 10, 21, 33, 34, 48, 57, 73, 79].

През най-ранната европейска цивилизация методите за лечение са били комплексни. Фитотерапията, ранните зъбопротезни приспособления, начинът на живот и на хранене, комбинирани с други интервенции, допринасяли за подобряването на здравето и на качеството на живот на хората. Показателен е случаят на дълголетника владетел–медик–жрец, живял близо до днешния град Варна, който ще разгледаме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.
2. Асенов, И., С. Николов, Й. Бенбасат. Фармакогнозия. София, Медицина и физкултура, 1989.
3. Ахтарджиев, Х. Фармакогнозия. София, Медицина и физкултура, 1979.
4. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 07.01.2020).
5. БАН. Национален археологически институт с музей. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 10.01.2020.).
6. БАН. Национален археологически институт с музей. Първият *Homo sapiens* в Европа е от началото на късния палеолит. Културният преход към късния палеолит и началното разселване на *Homo sapiens* в Европа са започнали по-рано, отколкото се приемаше досега, 28.05.2020. <http://naim.bg/bg/content/news/600/857/1012/> (достъп: 01.06.2020).
7. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
8. Боев, З. Природната среда в България през плиоцена и кватернера – кратък преглед. – В: Петков (отг. ред.). България и българите в Европа. Съюз на учените в България, Клон Велико Търново, Велико Търново, Фабер, 2010, с. 366-384.
9. Боев, П. Антропологическо проучване на енеолитния човек в България. Дисертация, 1966.
10. Българска народна медицина. Енциклопедия. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
11. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
12. Визев, К., С., Визев, Р. Рибаров, М. Визева, Р. Памукова. Некоторые социально-медицинские аспекты патологического старения. Чита, Экология. Здоровье. Спорт: сборник науч. статей VII Международной науч.-практ. конф., Забайкал. гос. ун-т. – Чита, 2019, с. 22-32.

13. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
14. Воденичаров, Ц., С. Попова. Социална медицина. София, ЕкоПринт, 2009.
15. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
16. Гуадели, Ж.-Л., Н. Сираков, С. Сиракова, С. Иванова, В. Попов, Ф. Фернандез, С. Танева, И. Димитрова. Проучвания на многослойната археологическа секвенция от плейстоцена в пещера Козарника: ранен, среден и късен палеолит. Археологически открития и разкопки през 2010 г. БАН, Национален археологически институт с музей, София, 2011, с. 23-25.
17. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София, Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
18. Димов, Т., Я. Бояджиев, Х. Тодорова. Праисторическият некропол край село Дуранкулак, Толбухински окръг. – В: Добруджа, 1984, кн. 1, с. 74-88.
19. Иванов, И. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978.
20. Информационен уебсайт Moreto.net. Зачестиха убожданията от морски дракони. 19.06.2013. <http://www.moreto.net/novini.php?n=214744> (достъп: 09.05.2020).
21. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
22. Йорданов, Й. Антропологическо проучване на костния материал от ранно-халколитни гробове до гр. Варна. – ИНМВ, т. XIV (XXIX), 1978, с. 94-103.
23. Йорданов, Й., Бр. Димитрова. Медни пръстени върху зъбите на погребани в праисторическия некропол до с. Дуранкулак, Добричко. PRAE: In honorem Henrieta Todorova. Sofia, National institute of archaeology with museum, Bulgarian academy of sciences, 2007, с. 331-334.
24. Калчев, П. Неолитни жилища Стара Загора. Каталог на експозицията. РИМ – Стара Загора, Община Стара Загора, 2010.
25. Марон, Публий Вергилий. Енеида. София, Народна култура, 1979.
26. Мирчева, Е. Варненският халколитен некропол – нов прочит на човешката история. <http://www.pametnabulgarite.com/page/4155162:Page:294335> (достъп: 06.04.2020)
27. Миткова, Р., С. Янчев. Халколитни керамични антропоморфни фигури от „Корията“ край гр. Суворово, Варненско. – Нов археологически сборник. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010, с. 71-87.
28. Модьори, Е., Б. Гайдарска, П. Петит, Дж. Чапман. Палео-екологична среда през късноледниковия период на Балканите и възможностите, които тя предлага – отсъстват ли хората от „Райската градина“? – Българско е-списяние за археология, 2013, бр. 3.1.
29. Николов, Б. Глинена плочка с писмени знаци от с. Градешница, Врачански окр. – Археология, 1979, XII, с. 1-6.

30. Памуков, Д. Фитотерапията – перспективен метод за лечение. София, Медицина и физкултура, 1979.
31. Памуков, Д., Ил. Ланджев, Ал. Хвърлев. Билките и тяхното използване. София, Земиздат 1968.
32. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. I изд. София, Земиздат, 1981.
33. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.
34. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991.
35. Памуков, Д. Домашна аптека. I изд. София, Политрейд, 1994.
36. Памуков, Д. Билки за жената и детето. I част. София, Гей-Либрис, 1995.
37. Памуков, Д. Билки за жената и детето. II част. София, Гей-Либрис, 1996.
38. Памуков, Д. Домашна аптека. II изд. София, Гей-Либрис, 1998.
39. Памуков, Д. Билкова енциклопедия. София, Гей-Либрис, 2000.
40. Памукова, Р. Влияние фитотерапии на людей с избыточным весом и ожирением. – *Medicus*, Международний медицинский научний журнал, 2016, бр. 4 (10), с. 12-19.
41. Памукова, Р. Резултати от комплексно проучване за влиянието на природосъобразния начин на живот и Слим Пам върху лица с наднормено тегло и затлъстяване. – *Здравна политика и мениджмънт*, 2016, 16, (3), с. 31-37.
42. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносът ѝ към европейската медицина и фармация. – *Асклепий*, международно списание по история и философия на медицината, 2017, т. XIII (XXXII), с. 22-28.
43. Памукова, Р. Лекарствени растения, изучавани в зората на медицината и фармацията в Европа. – *Медицински меридиани*, 2018, бр. 1, с. 44-48.
44. Памукова, Р. Как превантивните програми могат да удвоят парите за здравеопазване при демографска криза. – *Медицински меридиани*, 2018, бр. 2.
45. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
46. Соколов, С., И. Замотаев. Справочник по лекарственным растениям. Москва, Медицина, 1984.
47. Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. – В: *История на Добруджа*, т. I. С., 1984, с. 23-71.
48. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
49. Томов, Г. Етруските зъбопротезни приспособления и техните предполагаеми аналози в България. Критичен анализ на археологически и антропологически материал. Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия Г. Медицина, фармация и дентална медицина, т. XX, 2017, с. 214-219. ISSN 1311-9427 (Print).
50. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
51. Херодот. История. София, Издателство на Нов български университет, 2010.

52. Чернаков, Д. Русенска селищна могила. Регионален исторически музей – Русе. https://www.museumruse.com/rusehistory/rsm_bg.html (достъп: 23.06.2020).
53. Шопов, Я., П. Димитров, Д. Димитров, Б. Шкодров. Българската държавност и пренасянето ѝ в Европа. Потопът: най-стари писмени свидетелства и миграциите на българите. Academia. edu. 2007 <https://www.academia.edu/> (достъп: 01.03.2020).
54. Briquel, D. 3 Etruscan origins and the ancient authors. In: Turfa, Jean MacIntosh (ed.). *The Etruscan World*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013, pp. 36-55.
55. Budja, M. The process of Neolithisation in South-Eastern Europe: from ceramic female figurines and cereal grains to entoptics and human nuclear DNA polymorphic markers. *Documenta Praehistorica*, 2005, XXXII, p. 58.
56. Deutsche Welle. Сензационна находка: в България откриха най-старите хомо сапиенс в Европа, 12.05.2020. <https://www.dw.com/bg/> (достъп: 15.05.2020).
57. Dioscoridis, P. *De materia medica libri sex*. Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli, 2013.
58. El-Saber Batiha, G, Olatunde A, El-Mleeh, A et al. Bioactive Compounds, Pharmacological Actions, and Pharmacokinetics of Wormwood (*Artemisia absinthium*). *Antibiotics* (Basel). 2020 Jun; 9(6), p. 353.
59. Gimbutas, M, Campbell J. *The language of the Goddess*. London, New York, Thames & Hudson, 2001.
60. Gordon, E. On the Origins of the Latin Alphabet: Modern Views. *California Studies in Classical Antiquity*, Vol. 2, University of California Press, Berkeley, 1969, pp. 157-170. <https://www.jstor.org/stable/25010586?seq=1> (Retrieved: 06.04.2020).
61. Hornung, E, Baines, J. *Conceptions of God in Ancient Egypt*. Ithaca NY, Cornell University Press, 1996, pp. 211-212.
62. Ivanov, I. The Varna Chalcolithic necropolis. In: *The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World – Varna, Bulgaria*. Nippon Television Network Cultural Society, 1982, pp. 21-24.
63. Karachanak, S, Grugni, V, Fornarino, S, Nesheva, D, Al-Zahery N, Battaglia V, Carossa, V, Yordanov, Y, Torroni, A, Galabov, AS, Toncheva, D, Semino, O. Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry. *PLOS ONE*, 06.03.2013. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779> (Retrieved: 02.05.2018).
64. Kim, HT, Kim, K-J. Chloroplast Genome Differences between Asian and American *Equisetum arvense* (Equisetaceae) and the Origin of the Hypervariable trnY-trnE Intergenic Spacer. *PLoS One*. 2014; 9(8), p. 296-304.
65. Król, S, Kielbus, MA Rivero-Müller, A Stepulak. Comprehensive Review on Betulin as a Potent Anticancer Agent. *Biomedical Research International* 2015, 584189. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4383233/> (Retrieved: 01.09.2020).
66. Loevy H, Kowitz, A. The dawn of dentistry: dentistry among the Etruscans. *International Journal of Dentistry*, 1997 Oct., 47(5), pp. 279-84.

67. Majno, G. *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*. Cambridge: Harvard University Press, 1975.
68. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
69. National Research Council (US) Committee on Copper in Drinking Water. *Copper in Drinking Water*. Washington (DC), National Academies Press (US), 2000.
70. Naumov, G. Neolithic stamps from the southern part of the Balkan Peninsula. In: Gheorghiu/Skeates, 2008, pp. 43-84.
71. Pamukov, D., Achtardžiev, H. *Prírodná lekárň (1 vyd.)*. Bratislava, Príroda, 1986.
72. Pamukov, D., Achtardžiev, H. *Prírodná lekárň (2 vyd.)*. Bratislava, Príroda, 1988.
73. Pamukov, D., Achtardžiev, H. *Prírodná lekárň (3 vyd.)*. Bratislava, Príroda, 1991.
74. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? *Trakia Journal of Sciences*, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
75. Pelasgi. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. W. Smith, LLD, ed. Boston, Little, Brown & Co. 1854. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=thracia-geo&highlight=orpheus%20health> (Retrieved: 03.03.2018).
76. Pliny. *Natural History*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1938.
77. Price, M. Strange, elongated skulls reveal medieval Bulgarian brides were traded for politics, 500 CE, *Science, ArchaeologyEurope* 12.03.2018. <https://www.sciencemag.org/news/2018/03/strange-elongated-skulls-reveal-bulgarian-treaty-brides-ancient-germany>. (Retrieved: 06.04.2020).
78. Shaw, I. *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford, Oxford University Press, 2004, p. 30.
79. Theophrastus. *Enquiry into Plants*. Harvard, Harvard University Press, 1916.
80. Tyllesley, AJ, Bahn PG. Use of plants in the European Paleolithic: Review of the evidence. *Quaternary Science Reviews*, 1983, Vol. 2, pp. 53-81.
81. Strabo. *Geography*. A. Meineke (ed.). Leipzig, Teubner, 1877.
82. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
83. Wang, J, Zhao Q. Betulinic acid inhibits cell proliferation, migration, and inflammatory response in rheumatoid arthritis fibroblast-like synoviocytes. *Wiley online library*, 26.10.2018. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jcb.27523> (Retrieved: 01.09.2020).
84. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).

Глава 6

СТРЕМЕЖ КЪМ ЗДРАВЕ И ДЪЛГОЛЕТИЕ – НАЧАЛО НА ПРЕВАНТИВНАТА МЕДИЦИНА

В тази глава:

Комплексни методи за здраве и дълголетие

Легендарният владетел–медик–дълголетник
на Дунавската цивилизация от Варна

В търсене на жизненост, сила и младост –
билката кентавър

Комплексни методи за здраве и дълголетие

По данни на Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей към БАН през неолита и енеолита по нашите земи започва развитието на местни европейски антропологични типове. Според изследванията, публикувани в труда „Новокаменната епоха в България“, антропологичният тип на неолитното население в обсега на тези територии е преобладаващо медитерански. Според В. Василев редица данни потвърждават, че Балканският полуостров е родината на медитеранските хора. Същевременно тук се развива и динарският расов тип, характеризиращ се с висок ръст [14, 58]. Възниква иновативна култура, която създава най-древната медицина на континента. Тя включва най-ранните превантивни

мерки за предпазване от болести в Европа, включително и здравословно хранене.

През 2013 г. средиземноморската (медитеранската) диета е включена от ЮНЕСКО в Представителния списък на нематериалното културно наследство на човечеството. Би могло да се издигне научната хипотеза, че тя се е наложила още в културата на трако-пеласгите през епохата на Дунавската цивилизация от VII хил. пр.н.е.

След около пет хиляди години елините, които дошли на Балканите (II хил. пр.н.е.), а по-късно и римляните (I хил. пр.н.е.) възприели средиземноморската диета от трако-пеласгите, с които имали културни контакти по данните на редица древни автори, като Херодот, Тукидид, Страбон, Плиний Стари и др. [59, 61, 90, 96].

Известната средиземноморска диета с ежедневна консумация на плодове (3 броя), зеленчуци (200 г), растителни мазнини (4 супени лъжици дневно), хляб или зърнени храни, вода (над 1 литър), с умерената употреба на млечни произведения, както и варива: грах (*Pisum sativum*), леща (*Lens culinaris*), зелен боб (*Phaseolus vulgaris*) и др. (над 3 пъти седмично х 150 г), на риба и морски храни (над 3 пъти седмично х 100–200 г), сурови ядки (над 3 пъти седмично), вино (7 пъти седмично х 150 мл), с намалена употреба на месо (основно птиче 2–3 пъти седмично х 100–150 г), с консумацията на мед в храни и напитки (вместо захар) напомня на хилядолетния традиционен начин на хранене на трако-пеласгите според доказателства от редица разкопки [88, 91].

Следва да се отбележи, че дадените по-горе препоръчителни стойности от диетолозите са осреднени в нашето съвремие и са базирани на редица проучвания. В медицинската литература начинът на хранене на трако-пеласгите е асоцииран с продължителен живот. Наблюдаваното дълголетие се обяснява от съвременните изследователи с епигенетичния контрол на регулацията на генната активност. Осъществяването става главно чрез химични промени върху молекулата на ДНК или чрез модификации на хистоните. Епигенетичните промени се повлияват позитивно от средиземноморската диета според едногодишно изследване на 120 индивиди (60 от Италия и 60 от Полша). Наблюдавана е тенденция към подмладяване на участниците след 12-месечен медитерански стил на хранене. Ефектът е статистически значим при субектите, които са били епигенетично по-възрастни на изходно ниво, както и при групата на жените от Полша. Средиземноморската диета допринася за ниска сър-

дечно-съдова смъртност. Тя оказва благоприятен ефект при артериална хипертония, понижено разпространение на захарен диабет тип 2, ниска честота на: болест на Паркинсон, болест на Алцхаймер, ревматоиден артрит, онкологични заболявания и други хронични незаразни заболявания. Следва да се отбележи, че при епидемиологични проучвания се установява, че повишената консумация на риба, рибено масло и умерената употреба на вино допринасят за по-бавен когнитивен спад и за забавяне развитието на болестта на Алцхаймер [18, 44, 46, 55, 71].

Откриваме доказателства в потвърждение на произхода на средиземноморския стил на хранене в Европа благодарение на редица археологически разкопки на неолитни селища у нас. Населението редовно е консумирало риба и морски дарове от Черно море, р. Дунав и по-малките реки и езера, около които са били построявани населените места. Както казахме, по данни на Х. Тодорова и И. Вайсов селищата през неолита задължително са изградени в близост до водоем за защита, хигиенни и питейни нужди, както и за източник на храна. Данни за риболов – тежести за риболовни мрежи, костени харпуни, кукички за въдици от кост и мед, както и кости от едри риби, се откриват при разкопки в редица населени места, например в селищните могили при Голямо Делчево, Сава, на Големия остров край Дуранкулак, край Русе и др. В неолитно селище в Майор Узуново, Видинска област, е открит един от най-старите накрайници за харпун в Европа, който е служил за улов на едра риба през новокаменната епоха [10, 58].

В населени места от района на Черно море са открити кости от рибата дорада (*Aurata Aurata* N.), прешлени от гръбнака на делфин (*Phocaena phocaena*) и други видове, които са били консумирани от населението. Рибеното масло с омега-3 мастни киселини – (DHA) и (EPA), също е присъствало на трапезата [38, 85].

Морските дарове като раци (*Brachyura*), миди (*Bivalvia*) и други мекотели са били част от менюто на древните европейци [58, 85]. Те осигуряват основни хранителни вещества на организма, включително витамини А, В и D, както и омега-3 мастни киселини. В допълнение, рибата е богата на фосфор и калций, като същевременно е чудесен източник на минерали като желязо, цинк, йод, магнезий и др.

От анализите на археологическите проучвания е видно, че освен на морски храни диетата на трако-пеласгите от Дунавската цивилизация е била богата на зеленчуци, съдържащи витамини А, В, С, D,

Е, F, K, P, фитонциди и други биологично активни вещества: коприва (*Urtica dioica*), чесън (*Allium sativum*), лук (*Allium cepa*), магданоз (*Petroselinum crispum*), лапад (*Rumex patientia*), киселец (*Rumex acetosa*) и др. Консумираните варива – грах (*Pisum sativum*), леща (*Lens culinaris*) и боб (*Phaseolus vulgaris*), са с витамини от групата В, Е, с растителни протеини, фибри, фитохимикали и др. Плодовете, като череши (*Cerasus*), грозде (*Vitis vinifera*) и др., са били източник на захари, както и на бета-каротин, витамин С и други антиоксидантни вещества. Диетата е била обогатявана с мед, дължащ ценните си протективни свойства за организма на ензими, полифеноли, аминокиселини, витамини, минерали, захари и др. Повечето от тези храни са ни познати и днес от кухнята на нашите баби и прабаби, асоциирана със здравословния и природосъобразен начин на хранене [46, 58, 60, 89].

Суровите ядки са източник на ненаситени мазнини, фибри, витамини от групата В, витамин Е, минерали като магнезий, цинк, селен, желязо, калций, мед, фосфор, калий и други полезни вещества. Понякога в неолитните съдове се откриват лешници (Fr. *Corylus*), както и жълъди (Fr. *Quercus*), които след съответна обработка (стриване, промиване с вода) са годни за консумация по сведения на изследователи. В района на Велико Търново са намерени останки от орехи (Fr. *Juglans*). Ловът на птици като сива гъска (*Anser anser*) също е допринасял за прехраната през Дунавската цивилизация. Месото се е консумирало по-рядко, като при разкопки се срещат останки от дивеча, ловуван от трако-пеласгите: тур (*Bos primigenius*), рис (*Lynx lynx*), благороден елен (*Cervus elaphus*), сърна (*Capreolus capreolus*), див заек (*Lepus europaeus*) и др. Според археологически проучвания на Х. Тодорова и И. Вайсов голямото количество кухненски съдове, с които разполагало всяко неолитно домакинство, е свързано с приготвянето на храни предимно от растителен произход. При номадските животновъдни народи се срещат значително по-малък брой съдове [46, 58, 85].

Зърнено-житните култури са с високо съдържание на витамини от групата В, които са съществени за оптималната функция на мозъка, хипоталамуса и нервната система, както и за метаболизма на хомоцистеина. Хлябът, често от лемец (*Triticum monosocsum*), е бил ценен през Дунавската цивилизация. Посредством експерименталната археология се демонстрира, че брашното е било пълнозърнесто, едро, булгурообразно. Счита се, че някои от откритите неолит-

ни и енеолитни печати с релефни или врязани писмени символи са били използвани, за да бъдат отпечатвани върху ритуални пити и сладкиши с мед и плодове подходящи орнаментални послания за Великата богиня майка [58, 60, 73, 80].

Експериментални проучвания, проведени от И. Добрев, Г. Томов и Р. Иванов с реплики на неолитни керамични съдове, доказват, че те са били използвани за производство на сирене [25]. Счита се, че артефактите свидетелстват, че киселото мляко също е било познато през епохата. Заедно с бялото саламурено сирене то е източник на калций, цинк, витамин А, витамини от групата В, включително и В-12, аминокиселини, *Lactobacillus bulgaricus* и др. През 1905 г. българският изследовател С. Григоров открива микроорганизма, който предизвиква ферментацията, необходима за получаване на българско кисело мляко. Първоначално той описва млечнокиселата пръчица като „Бацил А“. По-късно микроорганизмът е наречен *Lactobacillus bulgaricus* в чест на родината на неговия първооткривател. Днес официалното име на бактерията е *Lactobacillus delbureckii* subsp. *bulgaricus* Grigoroff. И. Мечников, руски бактериолог и имунолог, получил Нобелова награда (1908 г.) в знак на признание за съз-

Обр. 51. Праисторическо сирене: археологически експеримент (И. Добрев, Г. Томов, Р. Иванов, 2018)

Fig. 51. Prehistoric cheese-making experiment (I. Dobrev, G. Tomov, R. Ivanov, 2018)

даването на фагоцитната теория за имунитета, разбира за проучванията на младия българин. Според учения гнилостните процеси в дебелото черво са основен източник на интоксикация, допринасяща за преждевременното стареене на организма, и почти по същото време, когато е номиниран за Нобелов лауреат, публикува теорията, че *Lactobacillus bulgaricus* предотвратява задържането на патогенни бактерии върху несмляната храна (1907 г.). И. Мечников заявява, че според него удивителното дълголетие на селското население в България се дължи на комбинацията от ежедневната консумация на кисело мляко и активния им здравословен начин на живот, дължащ се на тяхното трудолюбие [74, 81, 83, 97].

Според Х. Харман хилядолетия преди гърците трако-пеласгите в Дунавската цивилизация са произвеждали вино и маслинено масло. Изследователите днес проучват техния анти-ейдж ефект, който се дължи основно на естествените феноли. Растителните масла също така съдържат ненаситени мастни киселини, които намират приложение при профилактиката и лечението на хиперхолестеролемиа [39, 40, 60, 64].

Специална област от древноевропейския аграрен пакет на трако-пеласгите е културата на виното. Най-ранното население у нас е правило вино от диво грозде (*Vitis vinifera* subsp. *silvestris*). Още през неолитния период на Дунавската цивилизация хората са започнали да отглеждат лозата. Находки на култивираното растение са открити в Казанлък, с. Чавдар, Софийско, и др. Гроздето (*Fr. Vitis vinifera*) и виното са основни съставни елементи на средиземноморската диета. Протективното им действие за здравето се дължи главно на съдържанието на антиоксиданти и на естествения фенол ресвератрол. В нашето съвремие редица изследвания доказват действието им при забавянето на процесите на стареене, като препоръчителната консумация на вино е 7 чаши седмично [46, 60, 71, 88, 91, 94, 100].

Много от напитките, приготвяни от трако-пеласгите, са били с протективен ефект за здравето в малки количества – такива са червен пелин, вино, бира и други. При наше изследване на 63-ма дълголетници над 90-годишна възраст в относително добро здраве установихме, че мнозинството от тях консумират умерено количество алкохол – до 7 чаши седмично. Най-често те се придържат към традиционния разнообразен стил на хранене на нашите деди, произхождащ от медитеранската диета на трако-пеласгите. Други

важни фактори за активното дълголетие, които установихме, са разумният природосъобразен стил на живот, който често включва употребата на лекарствени растения и пчелни продукти. Следва да се отчете ролята на относително активната им физическа дейност, както и на психологичните им характеристики. Открихме, че те са общи за забележителните дълголетници, които проучваме – трудолюбие, вътрешна сила, която ги издига над външната им участ, позитивно отношение към заобикалящия свят, реализъм и силна воля за живот. Мнозинството от тях са с успешна реализация като личности, независимо че са избрали различни житейски пътища и поприща. Проучването продължава.

В сборник с лекарствени растения, издаден от учените от ботаническите градини в Kew, се описват технологии от миналото, при които три растения, открити при разкопки в Дуранкулак, хмел (*Humulus lupulus*), ечемик (*Hordeum vulgare*) и бял равнец (*Achillea millefolium*), се използват при приготвянето на бира. И трите имат благоприятен ефект за здравето. Същевременно билката на Ахил е била ценена при технологията на производството на напитката поради комплексното си приложение – забавя микробиологичната развала чрез инхибиращото си действие при мултиплицирането на микроорганизмите и добавя горчивина към вкусовите качества на питието [29, 58, 93].

В експозициите на много музеи в нашата страна, като например в Казанлък и в НАИМ–БАН, се виждат глинени чаши от неолита и енеолита, които имат визуални сходства с халби за бира (обр. 52).

Базирано на редица артефакти, може да се твърди, че древните трако-пеласги са приготвяли най-ранната форма на

Обр. 52. Дунавска цивилизация:
древна халба за бира, VI хил. пр.н.е.

Национален археологически институт
с музей при БАН (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 52. Danube civilisation: a prehistoric beer
stein, 6th millennium BC.

The National Archaeological Institute with
Museum at the Bulgarian Academy of Sciences
(R. Pamukoff-Michelson)

бира в Европа, употребявана за напитка и за медицински нужди, например заради нервноуспокоителните ѝ свойства при повишено нервно напрежение, дистрес и безсъние. Както е известно от редица кохортни проучвания, тези състояния се отразяват негативно на здравето и жизнеността. Съществуват редица доказателства, че тяхната терапия допринася за повишаване продължителността на живота [39, 40, 87, 92].

Проучвания, оценяващи относителните ползи от виното спрямо бирата, предполагат, че умерената консумация на пивото също е свързана с по-ниски нива на сърдечно-съдови заболявания. От хранителна гледна точка бирата съдържа повече протеини и витамини от група В, отколкото виното. Съдържанието на антиоксиданти в бирата е еквивалентно на това във виното, но специфичните антиоксиданти са различни, тъй като ечемикът (*Hordeum vulgare*) и хмелът (*Humulus lupulus*), използвани при производството на бира, съдържат флавоноиди, различни от тези в гроздето, използвано при производството на вино [67].

12-седмично проспективно проучване предоставя доказателства, че умереният прием на бира увеличава антиоксидантните свойства на HDL – намалява окислението на LDL, оттам и възпалението в съдовата стена и формирането на плаките [86]. Същевременно бирената мая, съдържаща се в традиционната жива (непастюризирана) бира, има пробиотични свойства [66].

Известно е, че някои лица прекаляват с количествата на консумирания алкохол. Препоръчителният прием не трябва да надвишава 1 чаша дневно, като дискусиите относно консумацията на напитките следва да се водят в контекста на общ медицински преглед.

В Дунавската цивилизация безспорно са били употребявани лекарствени растения под различни форми, включително и като билкови подправки към храните. Те имат разнообразни терапевтични свойства. Определени билки проявяват подмладяващо действие. Започват да се правят проучвания, доказващи позитивните епигенетични промени на ДНК ниво, предизвикани от някои лекарствени растения. Част от тях са били прилагани още през праисторията и древността. В подходящата част ще разгледаме пример с лекарствено растение, използвано от трако-пеласгите за подмладяване и възвръщане на „херкулесовската“ им енергичност [88].

Анализът на отделните съставни елементи на начина на хранене на древните европейци по нашите земи показва разнообразна,

добре балансирана комбинация от хранителни вещества, антиоксиданти, естествени феноли, пробиотици, противовъзпалителни молекули и други биологично активни вещества. Тя подпомага подобряването на функцията на редица системи в организма, допринасяйки за дълголетие в оптимално здраве. Същевременно комплексната медицина на трако-пеласгите включва и допълнителни средства за подобряване на качеството им на живот. Съществуват данни, че някои от целесъобразно подобрените лекарствени растения, които те са прилагали, забавят процесите на стареене и възвръщат младежката енергичност [5, 15, 16, 18, 57, 88].

Интересен факт е, че още през последната ледникова епоха през палеолита са били налични както билки, така и диви зърнени храни, като изглежда, че климатът по нашите земи е бил благоприятен за живот и прехрана за разлика от други части на Европа. Анализи на долната част на поленовата колонка, взета от водосбора до селищната могила Езеро в Горнотракийската низина в България, обхващаща периода 15 500–11 000 години преди нашето време (ок. 13 500–9000 г. пр.н.е.), откриват следи от древна дива пшеница (*Triticum*), див ечемик (*Hordeum*), див овес (*Avena*), дива ръж (*Secale*) и див лен (*Linum*). Към момента не могат да бъдат идентифицирани по-прецизно ботаническите видове. Намерени са полени от коприва (*Urtica dioica*) със съдържание на витамини А, С, D, Е, F, К, Р, витамини от групата В и др.; езерен камъш (*Scirpus lacustris*), богат на витамин С; пача трева (*Polygonum aviculare*) – каротин, умерено съдържание на витамин С и др. Международният изследователски екип Е. Модьори, Б. Гайдарска, П. Петит и Дж. Чапман защитава предположението, че към края на късния палеолит обществата в Горнотракийската низина вероятно са се възползвали от богатия запас от хранителни и лекарствени растения [34].

Обр. 53. Дунавска цивилизация:
керамичен съд за храни
(Anthony, 2009)

Fig. 53. Danube civilisation:
a ceramic vessel for food
(Anthony, 2009)

Както видяхме, в пещерата Бачо Киро в община Дряново се намират най-древните останки на *Homo sapiens* в Европа, датирани между 45 000 и 47 000 години по метода на C-14. От намерените каменни огнища е видно, че човекът е знаел да добива и използва огъня, който е служил при приготвяне на храна. Термичната обработка на продуктите, особено на месо и риба, е важна в превантивната медицина. С този метод ранните хора започнали да се предпазват от заболявания, предизвикани от различни болестотворни патогени, включително и паразити. Естествено, тогава познанията са били на по-първично ниво, но вероятно по емпиричен път са установени някои от ползите за здравето от готвената храна. Диетата е включвала степни бизони (*Bison*), елени (*Cervidae*), алпийски козирози (*Capra ibex*), пещерни мечки (*Ursus spelaeus*) и др. – смесица от топло- и студенолюбиви видове. Според Р. Спасов дивечът бил транжиран за храна, като е използван също като източник на материал за изработка на костени сечива, украшения, а животинските кожи – за облекло, застилане и прочие [7, 26, 68].

От палеолита е и амулет от същата пещера. Такива са открити и на други места – най-ранните веществени паметници на култовата медицина у нас. Особено внимание заслужават някои уникални находки с европейско и световно значение, като: гравирани костен фрагмент от Козарника – първата графична изява върху кост от Европа, датиран около 1,1 млн. години, и изсечен петроглиф – най-ранната графична изява върху камък в Европа, от Темната дупка, датиран на около 50 000 години. Това са ранни свидетелства за култура и религия, които през тази далечна епоха са били свързани с медицината, както и с профилактиката на болести [14, 51].

Началото на европейската медицина има дълбоки корени в праисторията. В пещерата Козарника, община Белоградчик, се откриват следи от *Homo erectus* в най-долните пластове, които са датирани между 1,4 и 1,6 милиона години. На други места на Европейския континент няма толкова древни обекти. Данните говорят за стабилно обитаване в продължение на поне 1 милион години (до около 0,4 млн. г.). Подобни находки се разкриват и в други пещери около Белоградчик.

В този стратиграфски контекст са едни от най-ранните етапи на ранния палеолит в Козарника. Останките от ловната плячка на първите хора включват пракози *Hemitragus orientalis* (1,8–1,4 млн. г.) и

Обр. 54. Пещера Козарника: най-старото човешко присъствие на *Homo erectus* в Европа, 1,4–1,6 милиона години (Р. Памукова-Майкълсън)
Fig. 54. The Kozarnika Cave: the earliest human presence of *Homo erectus* in Europe, 1,4 to 1,6 million years (R. Pamukova-Michelson)

саблезъб тигър *Homotherium cf crenatidens* (1,3–1,6 милиона години преди наше време), биостратиграфски маркери за ранния плейстоцен. Открити са интересни кремъчни ансамбли – най-старите оръдия на труда на човека в Европа. Вероятно ранно акушерство и медицински опити са се осъществявали още от първите хора, както видяхме в предишната глава [21].

След изключително продължителна еволюция територията на съвременна България става един от най-важните центрове на първата цивилизация в Европа през неолита и енеолита. През тази епоха възникват земеделието, животновъдството, естествознанието, астрономията, металознанието, общественото здраве и др.

Базирано на множество артефакти, може да заключим, че в нашите земи се зараждат едни от най-значимите центрове на най-старата европейска медицинска наука през Дунавската цивилизация.

Както видяхме, нишката на нейните хилядолетни познания започва по нашите земи още през палеолита, допринасяйки за най-дългогодишния опит на Стария континент за лечение и профилактика на заболяванията. Тя се състои от система от знания и възгледи, чието приложение в практиката допринася за предпазване от заболявания и за оказване на медицинска помощ на болните и пострадалите. През тази епоха, както и през Античността, медицината на трако-пеласгите се е основавала на комплексната система от фитотерапия (билколечение), комбинирана с хигиена, диетология, ранни хирургични интервенции и др. [41, 42, 43, 45, 46, 88].

Множество съвременни изследвания доказват целесъобразността на известните ни методи за здраве и активно дълголетие, прилагани от най-древните европейци. Редица експерти се възхищават на познанията и технологиите, до които те са достигнали. Провеждат се различни проучвания и вероятно в близко бъдеще ще се открият нови интересни данни, които ще обогатят нашите познания.

Легендарният владетел–медик–дълголетник на Дунавската цивилизация от Варна

Интерес за съвременната медицина представлява мъж, дълголетник, владетел, естествоизпитател и медик, със скипър, от Варненския енеолитен некропол (обр. 55). Това е един от най-древните известни лекари в Европа. Следи от живота и дейността на трако-пеласгийските владетели–медици–жреци, които, както видяхме, са имали принос за възникването на най-ранното обществено здравеопазване на континента, са открити в района на Дуранкулак, Долнослав, Русе и на други места. През Дунавската цивилизация, а и през по-късни епохи по нашите земи, лечителите са съчетавали ролите на духовни, научни и политически водачи. По данни, известни към днешна дата, традицията е продължила около 4–5 хилядолетия. До нас са достигнали писмени сведения за легендарните владетелки и владетели–медици–жреци от древността и Античността Траке, Орфей, Залмоксис и други.

Разположението на гробницата е в централната част на енеолитния (халколитния) некропол. Харизматичният лидер от праисто-

Обр. 55. Пластична антропологична реконструкция на владетел–жрец–медик от Дунавската цивилизация по методиката на М. Герасимов. Национален антропологичен музей към БАН (Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 55. Forensic facial reconstruction of the ruler–priest–medic from the Danube civilisation, by the method of M. Gerasimov. National Anthropological Museum at the Bulgarian Academy of Sciences (R. Pamukoff-Michelson)

рията е обкръжен от 990 златни предмета, които е трябвало да му служат в отвъдното, с общо тегло 1516 г. Това представлява и най-значителната част от откритото най-голямо халко-

литно златно съкровище в света. Медикът–владетел е бил положен върху царствена червена подстилка. На главата си е имал корона, украсена със златни апликации и 11 кръгли златни пластини, оформени като ореол, и е носил ритуален скиптър – категоричен белег на върховна власт. Дългата му до петите дреха е била с 42 изящни орнамента от злато. Биконични мъниста от благородния метал и кварц са украсявали ръкавите и деколтето на дрехата. Те са едно от доказателствата за високото професионално умение на ювелирите от Дунавската цивилизация поради твърдостта им. По форма мънистата от кварц са многостранни двойнопресечени пирамиди с полирани стени и цилиндричен отвор, като при някои броят на стените достига до 22. Великолепието на костюма се допълва от ювелирните златни украшения, символизиращи високия социален статус на владетеля. Те включват фини халки-обеци, колиета от няколкокостотин златни мъниста, масивни гривни от злато, гривна от черупки на *Spondylus*, мистичен златен фалос, който той е носил приживе вероятно по време на сакрални церемонии, и други [1, 22, 28, 78, 95].

До дълголетника от лявата страна са били ситуирани съоръжения и инструменти с вероятно приложение в ранната медицина и религия – сакрални керамични съдове с капаци, костени игли, правоъгълни златни пластини, златни шпатули, кремъчен нож, кре-

Обр. 56. Владетелят–жрец–медик от Варненския некропол,
V хил. пр.н.е. (А. Делова)

Fig. 56. The ruler–priest–medic from the Varna necropolis,
5th millennium BC (A. Delova)

мъчен трапец, кремъчна пластина и други. Сред стотиците предмети са открити и обковки на лък, копие с меден връх, чиято дръжка е със златни обковки, копия с медни и кремъчни върхове и медни брадви, вероятно свидетелство за ловното хоби и високия статус на владетеля [28, 33, 78].

Няма никакво съмнение, че мъжът е имал много високо социално положение в Дунавската цивилизация. В гроба му има повече злато, отколкото е намерено по света за цялата епоха на енеолита (халколита). По анализи на историци ценният метал през онази епоха е бил преди всичко средство за означаване на обществен ранг и е бил драгоценен със своите сакрални, а не материални качества. Златните съоръжения, които са служили приживе на медика–жрец, и символите на властта му са били погребани с него, а за последователя му са били изработени нови [43, 56, 95].

Данните от антропологичните изследвания сочат, че владетел–медик от Варненския некропол е на около 45–50-годишна възраст, с ръст около 180 см и атлетично телосложение. И ръстът, и възрастта на мъжа правят силно впечатление на фона на статистиката [28, 31, 33, 105].

Средната възраст на хората, погребани през тази епоха, е около 30 години, а средната им височина – около 160 см за мъжете и 148 см за жените [31, 105].

Относителното дълголетие на древния лекар представлява забележително постижение на медицината на Дунавската цивилизация. Интересно е, че около 5600–5300 години по-късно, през Средновековието, в началото на XI в., средната продължителност на човешкия живот в Западна Европа е около 24 години. Тя е почти два пъти по-ниска от тази на дълголетника от Варна, както и с около 6 години по-кратка от тази на населението от Дунавската цивилизация. В зората на прогреса на съвременната медицина през началото на XIX в. средната продължителност е около 36 години, т.е. древният трако-пеласгийски медик, живял преди хиляди години, е бил дълголетен и по стандартите от тази близка до нашето съвремие епоха [15, 77].

Изглежда, че лекарят–дълголетник приживе е бил в отлично здраве и физическа форма. Антропологичното изследване констатира добре развити костни гребенни възвишения, обстоятелство, което свидетелства за силно развитие на скелетната мускулатура. Одонтометричните данни са идентични с данните за другите европейски народи. Съзъбието е такова, каквото е у съвременния човек – с най-голям размер на първите кътници [31, 105]. Днес прави впечатление относително добрият дентален статус на погребания владетел–медик, с равни зъби, без липси и видими увреждания, доказателства за адекватни грижи, рядкост и в нашата епоха.

Базирана на артефактите и данните, които имаме от епохата, е логична хипотезата, че варненският дълголетник – владетел, жрец и лекар, е поддържал здравето си с комплексни медицински природосъобразни средства, сред които начин на хранене, физическа активност, включваща и ловни занимания. Фитотерапията също е имала позитивен принос – в онези времена и в продължение на хилядолетия тя е била основният метод за лечение и профилактика [88].

В търсене на жизненост, сила и младост – билката кентавър

От Дунавската цивилизация, а вероятно и още от палеолита, по поленови анализи от езерото до Дипсизката селищна могила в Горнотракийската низина (XIV–X хил. пр.н.е.), е използването на лекарственото растение червен кантарион (*Centaureum erythraea*). То е наричано от трако-пеласгите билката кентавър. Изображения на кентаври се срещат в бита на Древна Европа. Например при изследвания на Винчанската култура на Балканите, принадлежала към Дунавската цивилизация, са открити статуетки на митичното същество, датирани от V хил. пр.н.е. Ареалът на тази култура достига на изток до Софийското поле, на север – средното течение на Тиса, на юг – северната част на Скопското поле, на запад – Усора на река Босна. Вероятно подобни артефакти съществуват и на други места, населявани от трако-пеласгите [34, 60].

По данни на ученика на Аристотел Теофраст Ерзийски (III в. пр.н.е.), изложени в десеттомния му труд „История на растенията“ (*Historia Plantarum*), трако-пеласгите традиционно използвали растението кентавър, днешното наименование кантарион е близко по звучене [43, 98]. Целесъобразно е да бъде изяснен въпросът как във вярванията на древните медици–жреци кантарионът (чието латинско наименование е *Centaureum*, произлизащо от *Centaurum*, което в превод е кентавър) е свързан с митичните същества. Според легендите те са притежатели на необикновени познания, мъдрост и огромна сила, олицетворение на страшната мощ на спускащите се от високо планински води. Съществата с глава и торс на човек, но с тяло на кон обитавали труднодостъпни планини и непроходими гори.

Счита се, че билката кантарион е свързана с кентавъра Хирон който живял хиляди години и е имал свръхестествени медицински познания, получени от тракийските божества Аполон и Артемида. Според вярванията той е обучил в лечителското изкуство Асклепий и е бил учител на Орфей, както и на митичните непобедими трако-пеласгийски герои Ахил и Херакъл (Херкулес).

Диоскурид пише, че лекарственото растение кентавър е било използвано от тракийски племена и е било известно по негово време също така с наименованието „Кръвта на Херкулес“. То се упот-

Erythraea centaurium, 501.

O6p. 57. *Centaurium erythraea* (Wikimedia)

Fig. 57. *Centaurium erythraea* (Wikimedia)

ребявало за „нарушения на силата“, за възпалителни заболявания, за облекчаване на болката, както и при ишиас. Интересно е, че *Centaurium erythraea* помагала при „затваряне на рани, прочистване на стари язви и ги довеждала до белег“ [69].

Изглежда, епителотоничният, противовъзпалителният, тонизиращият и други ефекти на билката *Centaurium erythraea* са допринесли за сакралната ѝ употреба в праисторията, древността и Античността в мехлеми и козметични средства на трако-пеласгите, както и в извлеци, поддържащи младостта. Стремехът към съхраняването на красотата, мощта и енергичността е от зората на човечеството. Един от хилядолетните идеали, познат ни от древните легенди, е придобиването на проникновеност и мъдрост, като същевременно се запазват младежката сила, здраве и външност на индивида.

Изследвания на Д. Памуков, проведени в Научно-практическа база по фитотерапия към МНЗ, доказват ефекта на лекарственото растение *Centaurium erythraea* като тонизиращо средство при физическа и психична преумора, както и след тежко боледуване. Същевременно то допринася за намаляване нивата на холестерола в кръвта. Билката намира приложение в профилактиката и лечението на болестта на Алцхаймер. Нейната биологична активност при подобряването на когнитивната функция се приписва на гентиопикрозид, който има аналгетични, противовъзпалителни активности и действа като ацетилхолинестеразен инхибитор. Френски изследователски екип открива, че този иридоиден гликозид може да предпази ДНК от увреждане [15, 39, 40, 75, 87, 88, 106].

Проведените проучвания на легендарната подмладяваща билка кентавър доказват рационалността на нейната употреба от трако-пеласгите. Целесъобразно е в бъдеще да се изследва задълбочено епигенетичният контрол на генната експресия във връзка с анти-ейдж ефекти, демонстрирани от лекарственото растение *Centaurium erythraea*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамова, М. Шарените дрехи по данни от праисторическия некропол към Големия остров, с. Дуранкулак, Добричко. – Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов: По пътя на миналото. София, Арос, 2008, с. 23-30.
2. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.

3. Асенов, И., С. Николов, Й. Бенбасат. Фармакогнозия. София, Медицина и физкултура, 1989.
4. Ахтарджиев, Х. Фармакогнозия. София, Медицина и физкултура, 1979.
5. Байкова, Д. Да отслабнем без глад. София, Слънце, 2013.
6. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 07.01.2020).
7. БАН. Национален археологически институт с музей. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 10.01.2020).
8. БАН. Национален археологически институт с музей. Първият Homo sapiens в Европа е от началото на късния палеолит. Културният преход към късния палеолит и началното разселване на Homo sapiens в Европа са започнали по-рано, отколкото се приемаше досега, 28.05.2020. <http://naim.bg/bg/content/news/600/857/1012/> (достъп: 01.06.2020).
9. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
10. БНР. Съдове от фина керамика, земеделски сечива и оръжия от неолита откриха археолози във Видинско, 16.12.13. <https://bnr.bg/vidin/post/100307595/sydove-ot-fina-keramika-zemedelski-sechiva-i-oryjiya-ot-neolita-otkriha-arheolozi-vyv-vidinsko> (достъп: 15.03.2020).
11. Боев, З. Природната среда в България през плиоцена и кватерна – кратък преглед. – В: Петков (отг. ред.). България и българите в Европа. Съюз на учените в България. Клон Велико Търново. Велико Търново, Фабер, 2010, с. 366-384.
12. Боев, П. Антропологическо проучване на енеолитния човек в България. Дисертация, 1966.
13. Българска народна медицина: Енциклопедия. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
14. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
15. Визев, К. Биологичната възраст като медико-социален проблем и нейното повлияване от някои ендокринни фактори. София, ИК Ангелина Ангелова – Анджепа, 2010.
16. Визев, К., С., Визев, Р. Рибаров, М. Визева, Р. Памукова. Некоторые социально-медицинские аспекты патологического старения. Чита, Экология. Здоровье. Спорт: сборник науч. статей VII Международной науч.-практ. конф., Забайкал. гос. ун-т. – Чита, 2019, с. 22-32.
17. Воденичаров, Ц. Десетте принципа на медика и мениджъра. София, Симелпрес, 2010.
18. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
19. Воденичаров, Ц., С. Попова. Социална медицина. София, ЕкоПринт, 2009.
20. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
21. Гуатели, Ж.-Л., Н. Сираков, С. Сиракова, С. Иванова, В. Попов, Ф. Фернандез, С. Танева, И. Димитрова. Проучвания на многослойната археологиче-

- ска секвенция от плейстоцена в пещера Козарника: ранен, среден и късен палеолит. Археологически открития и разкопки през 2010 г. БАН, Национален археологически институт с музей, София, 2011, с. 23-25.
22. Делова, А. Златните съкровища на траките. 21.03.2015. <http://alexandradelova.blogspot.bg/2015/03> (достъп: 24.08.2020).
 23. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София, Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
 24. Димов, Т., Я. Бояджиев, Х. Тодорова. Праисторическият некропол край село Дуранкулак, Толбухински окръг. – В: Добруджа, 1984, кн. 1, с. 74-88.
 25. Добрев, И., Г. Томов, Р. Иванов. Технология на праисторическото сирене: археологически експеримент със съдови реплики. Пловдивски исторически форум. Катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, 2018/2, с. 5-10.
 26. Еникова, Р. Биологични опасности в храните. София, Център за координация и подкрепа на обучението по контрол върху безопасността на храните, 2007.
 27. Енциклопедия „България“. София, Издателство на БАН, 1978-1996.
 28. Иванов, И. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978.
 29. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
 30. Йорданов, В. Потомците на боговете Посейдон, Зевс и Хадес в Тракия. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2019, кн. 3.
 31. Йорданов, Й. Антропологическо проучване на костния материал от ранно-халколитни гробове до гр. Варна. – ИНМВ, т. XIV (XXIX), 1978, с. 94-103.
 32. Кънчева-Русева, Т. Класификация на накитите през халколита в днешните български земи. На базата на материали от културно-историческия комплекс Коджадермен-Гумелница-Караново VI. Дисертационен труд. Катедра „Археология“ при СУ „Св. Климент Охридски“, София, 2014.
 33. Мирчева, Е. Варненският халколитен некропол – нов прочит на човешката история. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:294335> (достъп: 06.04.2020).
 34. Модьори, Е., Б. Гайдарска, П. Петит, Дж. Чапман. Палео-екологична среда през късноледниковия период на Балканите и възможностите, които тя предлага – отсъстват ли хората от „Райската градина“? – Българско е-списание за археология, 2013, бр. 3.1.
 35. Николов, В. Технология на праисторическото производство на сол в Провадия-Солницата. – В: Григоров, В. и др. (ред.). Eurika. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae. София, 2009, с. 1-7.
 36. Николов, В. Чудесата на България. 15: Солта – златото на Провадия. София, Стандарт, 2011.

37. Николов, В. Сол, ранно комплексно общество, урбанизация: Провадия-Солницата (5500-4200 г. пр.Хр.). – Археология, 2012, 1, с. 7-27.
38. Нинов, Л. Принос към икономиката на праисторическото население от Североизточна България според археозоологическите данни. – *Studia Archaeologica, Suppl.* 2, 2002, 26-31.
39. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.
40. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991.
41. Памуков, Д. Билки за жената и детето. II част. София, Гей-Либрис, 1996.
42. Памуков, Д. Домашна аптека. II изд. София, Гей-Либрис, 1998.
43. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносът ѝ към европейската медицина и фармация. – Асклепий, международно списание по история и философия на медицината, 2017, т. XIII (XXXII), с. 22-28.
44. Памукова, Р. Захарен диабет и затлъстяване – съвременни аспекти. – *Обща медицина*, 2016, бр. 1, с. 35-40.
45. Памукова, Р. Лекарствени растения, изучавани в зората на медицината и фармацията в Европа. – *Медицински меридиани*, 2018, бр. 1, с. 44-48.
46. Памукова, Р. Приносът на траките към здравословното хранене през XXI век. – *Храната на XXI век*, година III, май 2018 г., бр. 2 (9), с. 43-46.
47. Памукова, Р. Дисертационен труд: Фитотерапията и природосъобразният стил на живот като част от комплексна програма за по-добро качество на живот при лица със затлъстяване. Катедра „Превантивна медицина“, Факултет по обществено здраве, Медицински университет – София, 2016.
48. Памукова, Р. Резултати от комплексно проучване за влиянието на природосъобразния начин на живот и Слим Пам върху лица с наднормено тегло и затлъстяване. – *Здравна политика и мениджмънт*, 2016, 16, (3), с. 31-37.
49. Памукова, Р. Влияние фитотерапии на людей с избыточным весом и ожирением. – *Medicus, Международный медицинский научный журнал*, 2016, бр. 4 (10), с. 12-19.
50. Памукова, Р. Как превантивните програми могат да удвоят парите за здравеопазване при демографска криза? – *Медицински меридиани*, 2018, бр. 2.
51. Перничева, Л., С. Танева. Зала Праистория, Национален археологически институт с музей, БАН. <http://naim.bg/bg/content/category/300/73/expo/38/> (достъп: 15.08.2020).
52. Петрова, С., В. Дулева, Л. Рангелова, М. Куртишева, А. Антонова, К. Николов. Сборник рецепти и ръководството за здравословно хранене на деца до 3-годишна възраст. София, Арбилис, 2014.
53. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
54. Регионален исторически музей – Стара Загора. <https://www.rimstz.eu/> (достъп: 10.05.2020).

55. Рибарова, Ф. Антиоксиданти и дълголетие. Антиоксиданти, превенция и здравословно стареене. София, Симелпрес, 2010.
56. Славчев, В., Я. Бояджиев. Стратификация на Варненския халколитен некропол. Златното пето хилядолетие: Тракия и съседните райони през каменно-медната епоха: доклади от Международния симпозиум в Пазарджик, Юндола, 26-30.10.2009 г., с. 73-90.
57. Стайкова, Ж. 10 години програма СИНДИ – Кърджали. София, Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия, 2008.
58. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
59. Тукидид. Избрани страници. София, Народна култура, 1988.
60. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
61. Херодот. История. София, Издателство на Нов български университет, 2010.
62. Черных, Е. Въведение. – В: И. Иванов. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978, с. 5-6.
63. Anthony, DW. The rise and fall of old Europe. Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 28-57.
64. Boronat A, M Martínez-Huélamo, A Cobos, R de la Torre. Wine and Olive Oil Phenolic Compounds Interaction in Humans. Diseases. 2018, Sep. 6(3), p. 76.
65. Brace, Ch, D Tracer, L Yaroeh et al. Clines and clusters versus „race:“ a test in ancient Egypt and the case of a death on the Nile. American Journal of Physical Anthropology, 36 (S17), 1993, p. 1-31.
66. Capece, A, Romaniello, R, Pietrafesa, A et al. Use of *Saccharomyces cerevisiae* var. *boulardii* in co-fermentations with *S. cerevisiae* for the production of craft beers with potential healthy value-added. International Journal of Food Microbiology, 2018 Nov 2, 284, pp. 22-30.
67. Denke, M. Nutritional and health benefits of beer. The American Journal of the Medical Sciences, 2000, Nov, 320(5), pp. 320-326.
68. Deutsche Welle. Сензационна находка: в България откриха най-старите хомо сапиенс в Европа, 12.05.2020. <https://www.dw.com/bg/> (достъп: 15.05.2020).
69. Dioscoridis, P. De materia medica libri sex. Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli, 2013.
70. El-Saber Batiha, G, Olatunde A, El-Mleeh, A et al. Bioactive Compounds, Pharmacological Actions, and Pharmacokinetics of Wormwood (*Artemisia absinthium*). Antibiotics (Basel). 2020 Jun; 9(6), p 353.
71. Gensous, N, Garagnani, P, Santoro, A et al. One-year Mediterranean diet promotes epigenetic rejuvenation with country- and sex-specific effects: a pilot study from the NU-AGE project. GeroScience. 2020 Apr; 42(2), pp. 687-701.
72. Gimbutas, M. The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe. Harper San Francisco, 1991.
73. Gimbutas, M, Campbell J. The language of the Goddess. London, New York, Thames & Hudson, 2001.

74. Grigoroff, S. Etude sur un lait fermenté comestible. Le „Kisselomleko“ de Bulgarie. *La Revue Médicale Suisse*, 1905, 25, p. 714-720.
75. Guedes, L, P Reis, M Machuqueiro, A Ressaissi, R Pacheco, ML Serralheiro. Bioactivities of *Centaurea erythraea* (Gentianaceae) Decoctions: Antioxidant Activity, Enzyme Inhibition and Docking Studies. *Molecules*. 2019 Oct; 24(20): 3795. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6832739> (Accessed on 06.09.2020).
76. Higham, T, Slavchev, V, Gaydarska, B, Chapman, J. AMS Dating of the Late Copper Age Varna Cemetery, Bulgaria. *Radiocarbon*, April 2018, Vol 60, Issue 2, pp. 493-516.
77. Hodges, P. Rising life expectancy enabled Industrial Revolution to occur. *Economic growth*, ICIS, 27.02.2015. (Accessed on 06.04.2020).
78. Ivanov, I. The Varna Chalcolithic necropolis. In: *The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World – Varna, Bulgaria*. Nippon Television Network Cultural Society, 1982, pp. 21 – 24.
79. Karachanak, S, Grugni, V, Fornarino, S, Nesheva, D, Al-Zahery N, Battaglia V, Carossa, V, Yordanov, Y, Torroni, A, Galabov, AS, Toncheva, D, Semino, O. Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry. *PLOS ONE*, 06.03.2013. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779> (Retrieved: 02.05.2018).
80. Kennedy, D. B Vitamins and the Brain: Mechanisms, Dose and Efficacy—A Review, *Nutrients*. 2016 Feb, 8(2), pp. 68.
81. Kulp, W, Rettger, L. Comparative Study of *Lactobacillus acidophilus* and *Lactobacillus bulgaricus*. *Journal of Bacteriology*, 1924, Jul, 9(4), pp. 357-395.
82. Lazarovici, Gh. Database for Spiritual Symbols of Spiritual Life. In: J Marler, MR Dexter. *Signs of Civilisation*. Sebastopol-Novi Sad, Serbia, 2009.
83. Mackowiak, Ph. Recycling Metchnikoff: Probiotics, the Intestinal Microbiome and the Quest for Long Life, *Front Public Health*. 2013, 1, 52.
84. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
85. Nekrasov, O, S Haimovici. Studiul resturilor de fauna neolitică (cultura Hamangia) descoperite în cursul săpăturilor de la Techirghiol. *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, pp. 175-186.
86. Padro, T, Muñoz-García, N, Vilahur, G, et al. Moderate Beer Intake and Cardiovascular Health in Overweight Individuals. *Nutrients*, 2018, Sep; 10(9), p. 1237. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6164820/> (Retrieved: 03/09/2020).
87. Pamukov, D., Achtardžiev, H. *Prírodná lekárň* (3 vyd.), Bratislava, Príroda, 1991.
88. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? *Trakia Journal of Sciences*, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
89. Paiva, S, Russell, R. Beta-carotene and other carotenoids as antioxidants. *Journal of the American College of Nutrition*, 1999 Oct;18(5), pp.426-33.
90. Pliny. *Natural History*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1938.
91. Romagnolo, D, Selmin, O. Mediterranean Diet and Prevention of Chronic Diseases. *Nutrition Today*, 2017 Sep; 52(5), pp. 208-222.

92. Russ, T, Stamatakis, E, Hamer, M, Starr, M, Kivimäki, M, Batty, G. Association between psychological distress and mortality: individual participant pooled analysis of 10 prospective cohort studies. *BMJ* 2012, 31 July 2012, p. 345.
93. Simmonds, M, Howes, M, Irving, J. Kew Royal Botanic Gardens. *The Gardener's Companion to Medicinal Plants*. London, Frances Lincoln, 2016.
94. Singh, Ch, Liu, X, Ahmad, N. Resveratrol, in its natural combination in whole grape, for health promotion and disease management. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2015, Aug, 1348(1), pp. 150-160.
95. Slavchev, V. *The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans*. Anthony: *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 193-207.
96. Strabo. *Geography*. A. Meineke (ed.). Leipzig, Teubner, 1877.
97. The Nobel Prize. Ilya Ilyich Mechnikov–Facts. <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1908/mechnikov/facts> (Retrieved: 05.02.2021).
98. Theophrastus. *Enquiry into Plants*. Harvard, Harvard University Press, 1916.
99. Tyllesley, AJ, Bahn PG. Use of plants in the European Paleolithic: Review of the evidence. *Quaternary Science Reviews*, 1983, Vol. 2, pp. 53-81.
100. Todorova, H., I. Vajsov. *Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens*. PBF XX, 6, Stuttgart, 2001.
101. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
102. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).
103. Winn, Sh. The Danube (Old European Script) – Ritual Use of Signs in the Balkan Danube Region c. 5200-3500 BC. J. Marler, M. Dexter. *Signs of civilization: Neolithic symbol system of Southeast Europe*. Proceedings from the International Symposium Signs of civilization, Novi Sad, Serbian Academy of Sciences and Arts, 2009 pp. 49-62.
104. Wijnker, JJ, Koop G, Lipman LJA. Antimicrobial properties of salt (NaCl) used for the preservation of natural casings. *Food Microbiology*. 2006 Oct;23(7), pp. 657-62.
105. Yordanov, Y. Anthropologic Study of Bone Remains from Persons Buried in the Varna Eneolithic Necropolis. *Studia praehistorica*, 1978, 1-2, p. 50-59.
106. Zhang X, Guo Y, Xu Z, Cao W, Sun X, Sun W, Zhao MG. Down-regulation of NR2B receptors partially contributes to analgesic effects of gentiopicroside in persistent inflammatory pain. *Neuropharmacology*, 2008, 54, pp. 1175-1181. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18410946> (Accessed on 06.09.2020).
107. Zwolińska, J, Gąsior M, Śniezek E, Kwolek A. The use of magnetic fields in treatment of patients with rheumatoid arthritis. Review of the literature. *Reumatologia*, 2016, 54(4), pp. 201-206.

Глава 7

ВНЕЗАПЕН ЗАЛЕЗ НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ. МИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ, КУЛТУРЕН И МЕДИЦИНСКИ ОБМЕН С МЕСОПОТАМИЯ, ЕГИПЕТ, ЦЕНТРАЛНА И ЗАПАДНА ЕВРОПА

В тази глава:

Транспорт и търговски отношения на трако-пеласгите

Потопът и залезът на най-старата европейска
цивилизация

Миграционни процеси в Централна и Западна Европа,
Месопотамия и Египет. Културен и медицински обмен

Транспорт и търговски отношения на трако-пеласгите

Климатичните условия в областта на р. Дунав и Черно море са от такова естество, че органичните предмети като дърво, кожа или текстил са запазени само в изключителни случаи. По времето на Дунавската цивилизация, както и през по-късни епохи, лодките са били изработвани от дърво. Все пак до нас са достигнали различни изобразителни мотиви (обр. 60), които явно се отнасят до речното и езерното корабоплаване [29].

През изследвания период Черно море е било сладководно езеро, неизчерпаем източник на питейна вода, създаващ благоприятни условия за риболов, аграрни дейности и скотовъдство. В близост се

Обр. 58. Черноморско крайбрежие при р. Ропотамо (Wikimedia)

Fig. 58. Black Sea coast near Ropotamo River (Wikimedia)

намирали ценни ресурси и полезни изкопаеми, допринесли за развитието на занаяти, индустрии, икономика в най-древните селища и градове, както и на активна търговия. Гъстата населеност показва, че закономерно областта е била сред най-желаните за древното население на Европа, което допринесло за развитието на иновативна цивилизация след около VII хилядолетие пр.н.е. [16, 17, 18, 20, 28].

От края на VII до края на V хилядолетие пр.н.е. по-голямата част от българските земи лежат в централната зона на древната европейска цивилизация. С възникването си балканският център се извява като значима културна общност с регионални особености. Той поддържа отношения с Мала Азия, също населявана от трако-пеласги, и в същото време е източник на импулси за приобщаване на средноевропейските мезолитни групи към неолитната общност [2, 17, 21].

И. Иванов издига хипотезата, че наличието на контакти със Средиземноморието, установени чрез черупките от *Dentalium* и *Spondylus* (обр. 59), дава основание да се счита, че определена група хора са се занимавали с пътешествия до твърде далечни за

Обр. 59. Варненски халколитен некропол: луксозни принадлежности от злато, *Dentalium*, *Spondylus*, изящен керамичен съд и др., V хил. пр.н.е.

Археологически музей – Варна
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 59. The Varna Chalcolithic necropolis: gold, *Dentalium*, *Spondylus* and other luxury items, fine ceramics, etc., 5th millennium BC. Archaeological Museum – Varna (R. Pamukoff-Michelson)

тази епоха земи за доставката на ценните мекотели за украшения. Това са били първите търговци, които са пренасяли и други стоки. Открити са над 12 000 броя от мекотелите само във Варненския „златен“ некропол, като хиляди от тях са намерени и в повечето некрополи и селищни могили от епохата на Дунавската цивилизация [8, 9, 17].

Интерес представлява обсидианова пластина, която според физико-химичния анализ произхожда от о. Мелос в южната част на Егейско море. Счита се, че трако-пеласгийските мореплаватели са я взели от природата, тъй като на острова липсват следи от живот от тази епоха. Тя е принадлежала на древен владетел–жрец–медик, погребан във Варненския

Обр. 60. Ладия на трако-пеласги (К. Порожанов, 2017)

Fig. 60. Thraco-Pelasgian boat (K. K. Porozhanov, 2017)

некропол, и е едно от доказателствата за далечните маршрути на някои пътешествия по време на Дунавската цивилизация [8, 17, 32].

Климатът и природните дадености допринасят за разцвета на богатата култура. Складови хранилища са намерени на много места по продължение на транспортния път по крайбрежието. Както видяхме, в някои от тях са били струпани големи количества стоки, например в Карбуна (Триполие) са намерени над 440 предмета от мед, както и над 250 мъниста и гривни от *Spondylus*. Търгували са се морски миди (считани за древни парични материални носители), брадви, мед за орнаменти на оръжия, както и злато [9, 13, 29, 33].

Корабоплаването, което било развито в района на Варна и Североизточна България, се разгърнало много сериозно от каменно-медната епоха насетне. Варна била възлов пункт на търговски път, който водел от юг (от халколитните медни рудници в Стара Загора и района на Караново) на север (района на Триполие). По тази магистрала север–юг много разнообразни стоки намирали път към най-отдалечените кътчета в Древна Европа, както и към номадите пастири, живели в степите: блестящи предмети от мед, разнообразни украшения, остриета и др. [29, 38].

По времето на цивилизацията на трако-пеласгите след потопа, който ще разгледаме в следващите страници, през III хил. пр.н.е. търговският път се е простирал от Егейско море до Прибалтика. По тази магистрала север–юг бил разменян кехлибар от север срещу метал от юг. Голям брой древни каменни котви от корабите са открити на дъното на Черно море. Както видяхме по-рано, някои са били с гравирани петроглифи вероятно със сакрални текстове за безпроблемни пътешествия [21, 29].

По археологически данни две ранни породи коне (*Equus ferus*), предшественици на съвременните, са подпомагали придвижването на хората от черноморската цивилизация през V–IV хил. пр.н.е. Находките, открити по нашето крайбрежие, са изпратени за изследване в университета Хокайдо, където има лаборатория с най-значителната база данни за генома на древните породи *Equus* [3]. Разкритието, че край Китен са открити едни от най-ранните опитомени коне, поставя въпроси пред археолози и историци. Защо им е било на древните хора да опитомяват *Equus ferus* в крайбрежно селище (в наши дни под вода) и за какво са ги използвали? Изглежда, че част от отговора дава изследване на историка Я. Шопов – опитомяването

на конете улеснява културния обмен със сушата, както и с Азия, в това число и преноса на медицински познания. През онази далечна епоха, когато Черно море още е било сладководно езеро, към Мала Азия, където също са живели трако-пеласги, се е минавало по сухо-земен път.

Потопът и залезът на най-старата европейска цивилизация. Миграционни процеси в Централна и Западна Европа, Месопотамия и Египет. Културен и медицински обмен

Съвременни български историци и археолози изследват древни артефакти и откриват находки, доказващи културния обмен през неолита и миграцията на групи (в т.ч. на кутите) в посока на изток от бреговете на Черно море. Вероятно това може да обясни сходствата на таблички от Дунавската цивилизация на Балканите и тези на шумерите в Месопотамия, написани около 2 хиляди години по-късно. Както ще видим от анализите на културата в Месопотамия в следващата книга, варовиковата плочка от Киш с пиктографски знаци е вероятно най-ранният известен досега пример на надпис от областта. Тя е датирана от 3500 г. пр.н.е. Интерес представляват експедициите и проучванията по темата на Я. Шопов [31, 62].

Съществува хипотеза, че значителни миграционни процеси са предизвикани от потоп, когато Черно море разширява площта си и редица селища остават на неговото дъно. Катаклизмът е датиран в период, обхващащ средата на V хилядолетие. Някои изследователи го отнасят към 5600–5500 г. пр.н.е. (или дори 6700 г. пр.н.е.), но базирано на археологически находки, разкриващи цивилизационния разцвет на селищата около Черно море през горните периоди, тази датировка изглежда малко вероятна. По-достоверно е, че природното бедствие се е случило през около 4427–4341 г. пр.н.е. предвид последвалия упадък след този период [14, 15, 29, 31, 44].

Според изследователи градът, обитаван от населението, погребано в „Златния варненски некропол“, е под водата понастоящем.

Най-вероятно потопът се е случил след грандиозните богати погребения на царете–медици–жреци, сред които е и забележителният владетел дълголетник, на когото се спряхме. Този период бележи разцвета на Дунавската цивилизация. Според радиографски анализ от 2007 г. по програмата „Antiquity 81“ погребенията са били в средата на V хилядолетие пр.н.е. По-късно са направени допълнителни анализи от университетите в Оксфорд и Дърам, Великобритания. Изследванията от 2018 г. – датировъчен анализ с въглерод-14 (C-14), както и с въглеродни и азотни изотопи, на 71 проби определят възникването на некропола към 4596–4516 г. пр.н.е. и края на използването му – 4427–4341 г. пр.н.е. (при 95.4% вероятност) [31, 44, 48, 62].

Тезата за случилата се през древността природна екологична катастрофа, известна като потоп, се потвърждава и от изследователската международна експедиция, проведена в средата на юни 2009 г. с научноизследователския кораб на БАН „Академик“, на тема „Древните брегове на Черно море и условия за човешко присъствие“. Участие са взели учени с мултидисциплинарна експертиза от различни организации: Колумбийския университет, Природонаучния музей – Варна, Института по физиология на растенията – БАН и други. Те са стигнали до заключение, че хората от Варненския некропол са живели в населено място край бреговете на най-голямото в Европа сладководно езеро, потънало на дъното на Черно море, тъй като на сушата е открит само некропол.

Първият важен резултат от проучванията е установяване на брегови линии, тяхната вътрешна и външна граница, а също и диагностика на древните брегови форми. На второ място, направена е сонарна снимка с цел да се открият микроформи на релефа и възможни останки от артефакти, които по-късно са изследвани. Установени са и биологични видове от черноморското езеро, което е било пресноводно. Значим успех на експедицията според У. Райън са очертанията на останали под водата селища, за които се предполага, че са обитавани от представители на Дунавската цивилизация, която била толкова развита, че първа в света добива и обработва злато, открито в огромни количества във Варненския некропол, поставя началото на най-ранната писменост, построява сложни храмове и мегалитни конструкции, останки от които вероятно се виждат на сушата в областта Побитите камъни, където значим брой от архитек-

турните ансамбли са изградени от колони със сходен диаметър, и др. [6, 7, 22].

Геологически изследвания също доказват тази хипотеза. Черноморската падина се образувала от сравнително бързи тектонски движения на земната кора, протекли на етапи. Особено интензивно е развитието ѝ през последните 2 милиона години, когато тя се е превръщала в голямо пресноводно езеро, в което се вливат много реки. Важна особеност на водите на Черно море е наличието на дълбоководен сероводороден слой, който лежи на дълбочина от 130 до 200 и повече метра. Това е уникален природен феномен, който рязко отличава басейна от другите морски и океански акватории на Земята и е доказателство за природното бедствие, известно от митологията на различни народи като потоп. Катаклизмът има отношение към археологията на Черно море и Европейския континент [6, 10, 22].

Сондажи в седиментните пластовете на дъното на Черно море на около 35 км от съвременния български черноморски бряг доказват, че в бреговата ивица са били изкоренявани гори и засявани ниви, които са били наводнени. В подкрепа на теорията на У. Райън и У. Питман са различни обстоятелства, въз основа на които може да се развие сценарий на потопа:

1. Там, където водният път на Босфора се отваря към Черно море, по морското дъно преминава дълбоко врязан ров със своеобразно разширено фуниевидно устие. Такива геологични формирвания възникват, когато разпенени водни маси под голямо налягане разравят морското дъно.

2. Повърхностната вода на Черно море (максимум до 200 м дълбочина) е солена. Под нея се намира дълбокият черноморски котел с дълбочини до 2000 м, резервоар на някогашната сладка вода, която чрез наплива на сернисти субстанции от морското дъно се е концентрирала до силно токсичен бульон. В този воден пласт не навлиза кислород отгоре, така че там няма растителен живот, нито риби. Това различие във водните пластовете е знак за катастрофално заливане на първоначално сладка вода от солена, при което сладката вода не се е смесила със солената, както би се случило при постепенен приток.

3. В края на континенталния шелф с дълбочина на водата до максимум 100 м по бреговите ивици на праисторическото езеро все още има останки от предишната крайбрежна растителност, чиито процеси на гниене не са завършили и до днес. От време на време нагоре се издигат големи балони с метан и газът от водната повърхност навлиза в атмосферата. Обстоятелството, че в плитките води на Черно море продължават да гният останки от крайбрежни растения, е признак за драматично наводнение на някогашната крайбрежна ивица от нахлуващи водни маси.

Прииждането на водите е дошло откъм Средиземно и Мраморно море. Посоката от юг на север се смята за доказана. На дъното на Мраморно море се намират само утайки, които включват черупки от миди, живеещи в солени води. Ако нахлуването на водите беше станало от север (откъм някогашното сладководно езеро) на юг, би трябвало да могат да се установят черупки от сладководни миди [6, 22, 29].

През 1967 г. археологът и историк Б. Димитров заедно с художника А. Денков, запалени любители леководолази, откриват в пролива между Созопол и остров Свети Йоан на дълбочина 15–30 м вкаменени гори. Дърветата имали огромни дънери с обиколка до 4 м и заемали площ от няколко десеки декара. Счита се, че тази находка е едно от доказателствата, че някога част от крайбрежието на Черно море за броени минути се е оказало под водата. Според Г. Мардиросян, ако това потъване е било в резултат от дългогодишни процеси, например ерозия, гората не би се запазила в такъв цялостен вид [15].

През 80-те години на миналия век изследователи откриват стара брегова линия на Черно море, която се намира на изток от днешната. Възрастта ѝ тогава е датирана по стария въглероден метод, според който преди приблизително 8500–6000 години (периода около 6500–4000 г. пр.н.е.) нивото на Черно море е било с около 120 метра по-ниско от съвременното. П. Димитров, български морски геолог и океанограф от Института по океанология – БАН във Варна, и руски учени попадат на останки от древно строителство, което днес е под водата на отстояние около 12 км източно от Варна. В близост е открита „чинията на Ной“ с формата на пресечен конус с диаметър 35 см с древни надписи, които вероятно могат да се отнесат към Дунавската цивилизация [6, 19].

Обр. 61. Резерват „Ропотамо“ до черноморския бряг (Wikimedia)

Fig. 61. The Ropotamo Nature Reserve near the Black Sea coast (Wikimedia)

При проведеното графично изследване на артефакта ясно се различават 28 знака, от които с различна форма са 23. Общият брой на символите е 60, като се включват и тези, които са само остатъчни и не могат да се възстановят [31].

С навлизането на огромно количество вода от Средиземно море водното равнище на черноморския басейн се повишава с около 120–200 м [6, 22]. Предвид мащаба на бедствието е възможно катастрофичният ефект да е бил сумарен от комбинираното въздействие на земетресение и наводнение. Някои от обитателите, които са живели в района по-далече от бреговата ивица, са успели да оцелеят. Вероятно мнозина от тях изведнъж са изгубили своите близки, домове и поминък. Появяват се жизненоважни проблеми, например липса на сладка вода за задоволяване на питейни нужди на хора и животни. Започва преселение в различни посоки на големи групи хора.

Според И. Иванов е възможно корените на Крито-Микенската култура да се открият в Култура „Варна“, като вероятно артефакти от „златния“ некропол и района около него могат да допринесат за бъдещи проучвания по темата [8]. Отделни групи хора мигрират към други райони. Основният поток се насочва към Азия и на югоизток

към Месопотамия и Египет, а останалите – на запад, към Европа, по най-естествения път по река Дунав, в търсене на плодородни територии с големи водоеми с прясна вода, подобни на потъналото езеро и безвъзвратно изгубения рай [8, 31, 35, 39, 47].

Част от населението остава на територията на Балканския полуостров, преселвайки се край езерата и реките на запад от района на бедствието. При настъпилия глад и борба за оцеляване поради унищожените от наводнението реколти някои селища, където е имало останала храна, са ограбени и опожарени [6, 7, 22].

Въпреки извънмерните премеждия и изпитания цивилизацията на трако-пеласгите оцелява, за да се възроди отново като птицата Феникс.

Най-старите писмени сведения за потопа са върху 2 глинени таблички с надписи от първия император на кутите (Hilprecht, 1910). Изследванията на Я. Шопов анализират подробно културните взаимоотношения на кутите, мигрирали от бреговете на Черно море, и шумерите, както и обmena на знания между тях [31].

В епоса „Билгамес“, известен от гръцки извори като „Гилгамеш“, от Първата династия на Урук (ок. 2800–2500 г. пр.н.е.) легендарният шумерски владетел изгражда градската стена около един от най-древните и значими градове държави в Месопотамия, възникнал хилядолетия след Провадия, селищна могила Юнаците, Слатина, Русе и др. Героят предприема далечно пътешествие и се среща с оцелял от потопа легендарен владетел–жрец–медик, придобил дара на безсмъртието. Според разказа преди бедствието Утнапишим живял в родните си земи в разкош, в дворец със златни принадлежности. Вероятно те са били подобни на съкровищата на древните владетели–жреци–медици, погребани в Дуранкулашкия и Варненския енеолитен некропол, сред които е и забележителният дълголетник, когото обсъдихме. Както видяхме, ценният метал е бил обработван за пръв път в човешката история по нашите земи, като най-значимите находки от епохата преди потопа са от Варна. Тези данни, както и описаното специфично обстоятелство, че южният вятър допринася за колосалния прилив на водни маси (дошли от юг), ни дават основание да считаме, че разказът визира бедствените събития, допринесли за образуването на Черно море, потвърдени от редица археологически артефакти. Историята е описана в текстовете на клеева плочка (Bilgames (Gilgamesh) XI): „Рано сутринта призори от хоризонта се издигна черен облак. Времето бе страшно. Утнапишим се

качи на изградения от него покрит ковчег – квадратен кораб с площ 1 акър (около 4047 m²), на който дължината и широчината са равни (с размери 10 x 10 родс – б.а., древна мярка), с построени на него 7 дека, разделени на 9 секции. Качи на борда храна, растителни масла, всичкото си злато, цялото си семейство, представители от всеки един занаят и умение, както и представители от всички домашни и диви живи същества. Гръмотевиците гърмяха в облака и бурята премина над планини и суша. Дигите преляха. Земята бе озарена с мълнии. Всичко се превърна в мрак... През целия ден южният вятър духаше буреносно и водата заля хората, като в атака, минавайки над тях. Никой не можеше да види и различи своите събрата. Те не можеха да се разпознаят един друг наред разрушителната буря. Хора пълнеха морето като риба. Наводнението и вятърът продължиха шест дни и шест нощи, изравнявайки земята. На седмия ден бурята прекъсна и потопахт спря. Времето се укроти“ [40, 56].

От историята става известно, че след бедствието оцелелият владетел–жрец–медик е обречен да живее далече от родината си. Той разкрива на шумерския герой познанието за билка, която ще го направи отново млад [40, 56].

Подробната история за обмена на медицинска информация за лекарственото растение, съпроводена с анализи, ще дадем в следващата част от поредицата „В търсене на здраве, вечна младост и безсмъртие – иновативен принос на цивилизациите на трако-пеласгите“.

В Египет от времето на древния додинастичен период от културата „Накада“ (3800–3000 г. пр.н.е.) са открити находки, които доказват тезата за миграция от Дунавската цивилизация [35, 50]. Според антропологични анализи на екип, ръководен от американския антрополог Ч. Брейс, „изненадващо много от скелетите от погребения от този период са морфологично близки до съвременни остеологични находки от Европа. Като цяло те са подобни на скелети от европейския неолит и от съвременна Европа“ [35].

Може да се издигне тезата, че колосалното климатично бедствие, довело до края на Дунавската цивилизация, е допринесло за миграционни процеси на оцелели хора, които обясняват антропологичните находки в Египет. Хронологията на събитията е близка. Открити при разкопки керамични съдове от културата „Накада“ са подобни на артефакти от Дунавската цивилизация, както ще видим от представения снимков материал в следващата част от поредицата. През същия период се появяват и най-старите форми на еги-

петски йероглифи, които по данни на изследователи имат визуално сходство с писмеността на трако-пеласгите и най-ранните шумерски писмени знаци. Наблюдават се прилики и при някои медицински методи, както ще видим при анализите [31, 51].

По данни на експерти пътят по море от крайбрежните градове от Западното Черноморие до Египет след възникването на Босфора с древните технологии вероятно е бил около 15–30 дни в зависимост от посоката и скоростта на ветровете, като се отчита, че плавателните съдове са спирали по пътя си за набавяне на вода и хранителни провизии. Археологическите разкопки и историческите изследвания продължават и всяка година се открива нова значителна информация по обсъжданите теми.

Горните анализи съответстват на съвременни генетични и антропологични изследвания. Проучвания на Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей към БАН показват, че през неолита и енеолита по нашите земи започва развитието на два от основните европейски антропологични типове. Според В. Василев редица данни потвърждават, че Балканският полуостров е родината на медитеранските хора, както и на динарските. Медитеранската популация днес живее на местата, които оригинално е населявала, и следва миграционните вълни на трако-пеласгите. По анализи на П. Палумбо, Ч. Брейс, К. Кун и други антропологични изследователи медитеранският тип преобладава в райони в близост до Средиземно море, особено в Южна Европа, по-голямата част от Близкия изток, Северна Африка, където трако-пеласгите са мигрирали ок. 4000 г. пр.н.е. на територията на Египет, създавайки културата „Накада“, както видяхме. Същевременно изследвания, публикувани в *European Journal of Human Genetics*, показват, че арменците, които са наследници на древните фриги, също имат генетична връзка с европейските неолитни популации. Според К. Кун определени значително по-малки групи от медитерански хора населяват Ирландия, западните части на Великобритания и Южна Германия в области като Бавария, Уелс и Корнуол [4, 5, 12, 28, 35, 39, 43, 47, 55, 57, 61, 65].

През същия период на територията на нашите земи се развива и динарският тип, характеризиращ се с висок ръст. През XX и XXI в. значими популации от тази група живеят в България, както и във всички държави, в които откриваме артефакти от Дунавската цивилиза-

ция – Украйна, Молдова, Румъния, Сърбия и други балкански страни. Същевременно динарски популации се срещат в Германия, Източна Италия, Югоизточна Франция и др. [4, 5, 12, 28, 43, 47, 55, 61, 65].

Вероятно големи групи от тези антропологични типове, възникнали по нашите земи, са мигрирали след колосалния катаклизъм, допринесъл за появата на ново море на Европейския континент, наречено днес Черно. Бъдещите проучвания в това направление ще доведат до по-задълбоченото ни разбиране за развитието на историческите процеси и цивилизационните взаимовръзки от древността до наши дни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамова, М. Шарените дрехи по данни от праисторическия некропол към Големия остров, с. Дуранкулак, Добричко. – Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов: По пътя на миналото. София, Арос, 2008, с. 23-30.
2. БАН. България – историческа памет и национална идентичност. <http://portal.ihist.bas.bg/> (достъп: 07.01.2020).
3. БНТ. Първо опитомяване на дивите коне. <https://www.bnt.bg/bg/a/prvo-opitomyavane-na-divite-kone> (достъп: 01.05.2020).
4. Боев, П. Антропологическо проучване на енеолитния човек в България. Дисертация, 1966.
5. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
6. Димитров, П., Д. Димитров. Черно море, потопът и древните митове. Варна, Славена, 2003.
7. Димитров, П. Черноморският потоп и древната култура Варна. Паметта на българите. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:29434> (достъп: 16.10.2020).
8. Иванов, И. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978.
9. Иванова, М. Крайбрежни селища и морски контакти през халколита на Западното Черноморие (V хил. пр.Хр.). – Гюрова, М. (ред.). Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. БАН, Национален археологически музей, Исторически музей – Пещера, 2008, с. 237.
10. Исмаил, А., Т. Димов. Археологическият комплекс „Дуранкулашко езеро“ – природа, екология, открития. Регионален исторически музей – Добрич. <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/research/archaeology-research/30-arheologicheskiyat-kompleks-durankulashko-ezero-priroda-ekologiya-i-otkritiya> (достъп: 10.01.2020).
11. Йорданов, В. Потомците на боговете Посейдон, Зевс и Хадес в Тракия. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2019, кн. 3.

12. Йорданов, Й. Антропологическо проучване на костния материал от ранно-халколитни гробове до гр. Варна. – ИНМВ, т. XIV (XXIX), 1978, с. 94-103.
13. Лазаров, М. Древното корабоплаване по Западното Ченоморие. Варна, Славена, 2009.
14. Мардиросян, Г. Природни бедствия и екологични катастрофи. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020.
15. Мардиросян, Г. Еко катастрофи. София, Ванеса, 1995, с. 98-100.
16. Николов, В. Праисторическо производство на сол в Провадия-Солницата: богатство зад каменни стени. – В: Николов, В. (ред.). Солта е злато. Праисторически солодобивен център Провадия-Солницата. София, 2010, с. 69-86.
17. Николов, В. Чудесата на България. 15: Солта – златото на Провадия. София, Стандарт, 2011.
18. Николов, В. Сол, ранно комплексно общество, урбанизация: Провадия-Солницата (5500-4200 г. пр.Хр.). – Археология, 2012, 1, с. 7-27.
19. Паметта на българите. Чинията на Ной. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:388823> (достъп: 15.04.2020).
20. Пеев, П. Презморските контакти на древните балкански цивилизации. – Авангардни изследвания на древните българи, 2007, т. 1 (2), с. 48-54.
21. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
22. Райън, У., У. Питман. Ноевият потоп. Новите научни разкрития за събитията, които промениха историята. Варна, Славена, 2000.
23. Регионален исторически музей – Добрич. Най-старото златно съкровище в света. <http://dobrichmuseum.bg/index.php/bg/9-glavna/15-old-gold> (достъп: 12.08.2020).
24. Славчев, В., Я. Бояджиев. Стратификация на Варненския халколитен некропол. Златното пето хилядолетие: Тракия и съседните райони през каменно-медната епоха: доклади от Международния симпозиум в Пазарджик, Юндола, 26-30.10.2009 г., с. 73-90.
25. Стоянов, С. Варненският халколитен некропол – синхронни древни култури, ареал, изводи. Увалиев, Н. Паметта на българите <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:374140> (достъп: 05.06.2020).
26. Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. – В: История на Добруджа, т. I. С., 1984, с. 23-71.
27. Тодорова, Х. Основни етапи в развитието на най-ранната металургия. – В: Проблеми на най-ранната металургия. Сборник статии. София, Трудове на Минно-геоложкия университет, 1994, 5-13.
28. Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, Наука и изкуство, 1993.
29. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
30. Черных, Е. Въведение. – В: И. Иванов. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. София, Септември, 1978, с. 5-6.

31. Шопов, Я., П. Димитров, Д. Димитров, Б. Шкодров. Българската държавност и пренасянето ѝ в Европа. Потопът: най-стари писмени свидетелства и миграциите на българите. Academia. edu. 2007 <https://www.academia.edu/> (достъп: 01.03.2020).
32. Abulafia, D. *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*. London, Penguin Books, 2011.
33. Anthony, DW. *The rise and fall of old Europe. Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 28-57.
34. BBC. Europe's 'oldest prehistoric town' unearthed in Bulgaria, 31.10.2012. <https://www.bbc.com/news/world-europe-20156681> (Retrieved: 31.10.2012, 26.08.2020).
35. Brace, Ch, D Tracer, L Yaroch et al. Clines and clusters versus „race:“ a test in ancient Egypt and the case of a death on the Nile. *American Journal of Physical Anthropology*, 36 (S17), 1993, p. 1-31.
36. Briquel, D. 3 Etruscan origins and the ancient authors. In: Turfa, Jean MacIntosh (ed.). *The Etruscan World*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013, pp. 36-55.
37. Budja, M. The process of Neolithisation in South-Eastern Europe: from ceramic female figurines and cereal grains to entoptics and human nuclear DNA polymorphic markers. *Documenta Praehistorica*, 2005, XXXII, p. 58.
38. Chapman, J. Houses, households, villages and proto-cities in southeastern Europe. *Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 74-89.
39. Coon, C., *The Story of the Middle East*. Malabar, Krieger Publishing Company, 1958.
40. George, A, trans. & edit. *The Epic of Gilgamesh*. London, Penguin Books, 2003.
41. Gimbutas, M. *The goddesses and gods of Old Europe 7000-3500 BC. Myths, legends and cult images*. London, Thames and Hudson, 1982.
42. Gimbutas, M. *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe*. Harper San Francisco, 1991.
43. Haber, M. Mezzavilla, M., Xue, Y. Genetic evidence for an origin of the Armenians from Bronze Age mixing of multiple populations. *European Journal of Human Genetics*, 2016 vol. 24, pp. 931-936.
44. Higham, T, Slavchev, V, Gaydarska, B, Chapman, J. AMS Dating of the Late Copper Age Varna Cemetery, Bulgaria. *Radiocarbon*, April 2018, Vol 60, Issue 2, pp. 493-516.
45. Hornung, E, Baines, J. *Conceptions of God in Ancient Egypt*. Ithaca NY, Cornell University Press, 1996, pp. 211-212.
46. Ivanov, I. The Varna Chalcolithic necropolis. In: *The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World – Varna, Bulgaria*. Nippon Television Network Cultural Society, 1982, pp. 21-24.
47. Karachanak, S, Grugni, V, Fornarino, S, Nesheva, D, Al-Zahery N, Battaglia V, Carossa, V, Yordanov, Y, Torroni, A, Galabov, A, Toncheva, D, Semino, O. Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry. *PLOS ONE*, 06.03.2013. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779> (Retrieved: 02.05.2018).

48. Krauß, R, Schmid, C, Kirschenheuter, D, Abele, J, Slavchev, V, Weninger, B. Chronology and development of the Chalcolithic necropolis of Varna I. *Documenta Praehistorica*, 2017, 44, 282-305.
49. Lazarovici, Gh. Database for Spiritual Symbols of Spiritual Life. In: J Marler, MR Dexter. *Signs of Civilisation*. Sebastopol-Novı Sad, Serbia, 2009.
50. Loprieno, A. Ancient Egyptian and Coptic. In: RD Woodard (ed.). *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge University Press, 2004, pp. 160-192.
51. Mattessich, R. The oldest writings, and inventory tags of Egypt. *Accounting Historians Journal*, 2002, 29, pp. 195-208.
52. Maugh II, Thomas H. Bulgarians find oldest European town, a salt production center. *The Los Angeles Times*, 2012.
53. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
54. Nekrasov, O, S Haimovici. Studiul resturilor de fauna neolitică (cultura Hamangia) descoperite în cursul săpăturilor de la Techirghiol. *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, pp. 175-186.
55. Palumbo, P. A Place in the Sun: Africa in Italian Colonial Culture from Post-Unification to the Present. Berkeley, University of California Press, 2003. p. 66.
56. Parpola, S, Luuko, M, Fabritius, K. The Standard Babylonian, Epic of Gilgamesh, The Neo-Assyrian Text Corpus Project (Volume 1) in the original Akkadian cuneiform and transliteration. Pennsylvania, The Pennsylvania State University, 1997.
57. Pelasgi. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. W. Smith, LLD, ed. Boston, Little, Brown & Co. 1854. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=thracia-geo&highlight=orpheus%2Chealth> (Retrieved: 03.03.2018).
58. Pliny. *Natural History*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1938.
59. *Prehistoric Roots of Romanian and Southeast European Traditions*. Institute of Archaeomythology, Sebastopol, CA, 2010, p. 92.
60. Shaw, I. *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford, Oxford University Press, 2004 p. 30.
61. Strabo. *Geography*. A. Meineke (ed.). Leipzig, Teubner, 1877.
62. Slavchev, V. The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans. In: *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Anthony DW (ed.). Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 193-207.
63. Walker, C. *Reading the Past: Cuneiform*. 1st Paperback Edition edition. Berkeley, University of California Press, 1987, pp. 12-14.
64. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).
65. Yordanov, Y. Anthropologic Study of Bone Remains from Persons Buried in the Varna Eneolithic Necropolis. *Studia praehistorica*, 1978, 1-2, p. 50-59.

З а к л ю ч е н и е

ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ФЕНИКС – ЦИВИЛИЗАЦИЯТА НА ТРАКО-ПЕЛАСГИТЕ ПРОДЪЛЖАВА ВЪЗХОДЯЩОТО СИ РАЗВИТИЕ. ИНОВАТИВЕН ПРИНОС В МЕДИЦИНАТА, ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И КУЛТУРАТА НА ЕВРОПА

След Потопа цивилизацията на трако-пеласгите се възражда като Феникс.

Интерес представлява праисторическото селище в местността Студена вода, на левия бряг на р. Елешница, на около 1 км северно от с. Ваксево, в което са застъпени трите праисторически епохи – неолит, енеолит и ранна бронзова епоха, което го прави основен културно-хронологичен обект в басейна на р. Струма. Регистрирани са седем жилищни хоризонта – три от ранния неолит и по един от началото на средния неолит, от късния енеолит, от т.нар. постенеолитен етап на преходния период и от ранната бронзова епоха. Открити са над 850 находки, сред които особен интерес представляват керамичните съдове, украсени с бяла рисунка, и тези с черноизпъкнала повърхност, антропоморфните изображения и предметите с древни писмени знаци. Тук е открит един от най-древните календари в Европа [52].

Горното течение на р. Струма е част от главния път на комуникация между Беломорското крайбрежие и земите на Долния Дунав през епохата на Дунавската цивилизация (края на VII хил. пр.н.е. – IV хил. пр.н.е.). Оттук произлиза неговата важна роля за културния обмен между трако-пеласгите през неолитната, енеолитната и по-късно бронзовата култура на Балканите.

Подобно е значението и на р. Марица. Както е известно, Пловдив е най-древният град в Европа, който е бил непрекъснато обитаван от епохата на Дунавската цивилизация до наши дни [17, 18, 19].

Ал. Фол, К. Порожанов, П. Детев и редица изтъкнати историци доказват, че трако-пеласгите от Античността са продължители на традицията на Дунавската цивилизация. Редица антропологични и

генетични данни, както и археологически артефакти потвърждават тази хипотеза [6, 18, 39, 47, 49, 69, 72].

Изглежда, че потопът е отслабил за известен период население-то по нашите земи, но то се е възродило отново по забележителен начин. В известния пасаж на Херодот (Her. V.3–4) се казва, че тракийската нация е най-голямата в света след индийците, като траките имат много имена според страните, които поотделно обитават. „Обичаите им се сходжат почти навсякъде и във всичко“ [51]. Изхождайки от това твърдение, можем да заключим, че през Античността траките са най-многобройният етнос в Европа, така както индийците са били в познатата за древния историк част от Азия. Проучвания на Ал. Фол демонстрират, че населението през епохата е наброявало до един милион души [1, 39, 47, 49, 85, 90, 92].

Според задълбочени анализи на К. Порожанов в труда „Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета“ „в редица пасаж на Херодот, Аристотел, Псевдо-Скимнос, Диодор и Страбон е несъмнена идентификацията на пеласгите с трояните и траките“ [39].

Така очевидно се налага терминът траки да се използва като обединителен за наименоване на древното население в Югоизточна Европа и Мала Азия, живеещо и на множество острови в района, което има свой собствен, специфичен стопанско-културен и социално-поведенчески стереотип. Това древно население фактически обитава началата на двата континента, разделени от Босфора и Хелеспонта, където е процъфтявала и Дунавската цивилизация [26, 39, 50, 51, 58, 85, 90, 92]. Ал. Фол използва термина трако-пеласги.

Фригия е прочуто древнотракийско царство със забележителна история и култура, които ще разгледаме по-подробно в следващите части. Страбон (Strab. VII.3) пише, че фригите са тракийско племе. Според Херодот (Her. VII.73) те обитават първоначално южните части на Балканския полуостров под името бриги, след което мигрират към Мала Азия през Хелеспонт. Наследник на Фригия е Арменията – VI в. пр.н.е. [51, 90].

След края на VI в. пр.н.е. и особено от средата на V в. пр.н.е. Одриското царство-империя на траките играе активна роля и успешно се вписва в развитието на тенденциите в международните отношения. До средата на IV в. пр.н.е. то е най-голямата държава в Европейския югоизток. Днес се възхищаваме на златните и сребърните съкровища на владетелите ѝ, свидетелстващи за величието на

нейната богата култура с най-древната традиция за обработка на ценни метали, произхождаща от Дунавската цивилизация [39].

Многогодишни изследвания на Ж. Турфа, изложени в книгата „Светът на етруските“ (Turfa, J. The Etruscan World), и редица свидетелства от римски историци доказват, че трако-пеласгите са носители на значителен иновативен технически напредък в Централното и Северното Средиземноморие. На тях принадлежат такива разработки като специализирани технологии за леене на бронз и изработка на художествени елементи от фина керамика, както и структурни укрепления на покривите и таваните на сградите чрез големи дървени конструкции, които се прилагат и днес. Те създават изобретения в сферата на геодезията, инженерното отводняване, изграждането на водни тунели и др. [95].

В областта на медицината първи прилагат цезарово сечение с основна цел да се увеличи шансът за реанимиране на майката и за потенциалното подобряване на вероятността за оцеляване на плода. Както посочихме, специфичните зъбопротезни приспособления на етруските са сходни единствено с тези, открити в некропола в Дуранкулак от Дунавската цивилизация, на брега на Черно море [45, 95].

Според съвременните изследователи посредством търговски отношения, договори и бракове етруските трако-пеласги свързват своята цивилизация със Сардиния, Корсика и Сицилия, с италианските племена на Апенинския полуостров и пунически Картаген, като оказват влияние и на културите на Северна Европа [95].

Римският историк Плиний Стари в главата „Изобретателите на различни неща“ в „Естествена история“ (Plin. Nat. VII. 57.2222) утвърждава, че буквите са били донесени на латините от трако-пеласгите. Той пише, че тяхната азбука е съществувала от най-дълбока древност. Както видяхме в настоящата книга, римският учен има сериозни основания за твърдението си. Според съвременни анализи, които ще разгледаме по-подробно в следващата книга, повечето символи от трако-пеласгийската азбука (20 на брой) се срещат още в първата им писмена система през епохата на Дунавската цивилизация, възникнала около 5500 г. пр.н.е. Археологическите находки сочат, че тя е най-старата в познатия древен свят, известна досега на науката, както видяхме. През по-късните епохи след Дунавската цивилизация възникват рационализирани опростени писмени системи на трако-пеласгите, които ще разгледаме подробно в следващата

книга. Процесът е бил продължителен. Периодът от възникването на азбуката на Дунавската цивилизация (ок. 5500 г. пр.н.е.) до Линеар А (ок. 1800 г. пр.н.е.) е около 3700 години. Последният е предшественик на финикийските знаци, появили се през ок. 1300–1200 г. пр.н.е. Интерес представлява надписът от връх Елеза край Първомай, вероятно от края на каменно-медната и началото на бронзовата епоха. Според изследователя П. Серафимов символите се явяват преходен вариант на дунавската писменост към Линеар А. Почти всички букви в по-късните европейски системи се срещат сред 700-те символа на най-древната европейска писменост, което е доказателство за приемствеността между тях. Прави впечатление, че знаци на дунавската писменост са подобни или еднакви визуално със съвременни букви от кирилицата и латиницата – А, В, D, Ж, З, М, Н, О, П, Р, Т, Х, Щ, I, V и др. [46, 51, 58, 86].

Плиний Стари уточнява, че древните пеласги се заселили в Етрурия (I хил. пр.н.е.). Посоката на миграционни процеси изток–запад се подчертава и от един фрагмент на Хеланик (Helanic. fr. 71 c), в който се казва, че о. Лемнос – Синтеида, най-напред бил населяван от тирсените – не-гърци от Троя. Те се наричали по-рано пеласги и били прогонени от гърците и след като се заселили в Италия, приели името етруски. Пак за о. Лемнос Тукидид съобщава (Thuc. IV 109, 2–4), че по негово време на Атонския полуостров най-вече преобладавал пеласгийският етнос, който се състоял от тирсени, които населявали о. Лемнос и Атина. Според Херодот (Her. VI.137) в Атина пеласгите са построили „стената, която някога опасвала Акропола. Атиняните, като видели тяхната добре обработена земя,... изгонили пеласгите“ и те се преселили „в различни места и между другото и в Лемнос“. При археологически разкопки на острова и в други райони, обитавани от трако-пеласгите, се откриват артефакти с тяхната писменост, които ще разгледаме в следващата книга. Според Херодот открай време целият Крит също е бил владян от различен на елините етнос, т.е. от пеласгите (Her. I.173). Античният историк казва (Her. VII.94–95), че йонийците в Ахея са били коренното население на Пелопонес и са били наричани пеласгийски айгиалеи, а по името на владетеля Йон, сина на Ксутос – йонийци. Херодот допълва, че йонийците от островите също принадлежат към пеласгийския етнос. Историкът свидетелства в друг пасаж (Her. V.58), че те заели писмеността и я донесли в Елада. Според Страбон (Strab. XIII.P.621) предшественикът му Менекрат също потвърждава, че ця-

лото крайбрежие на Йония, започвайки от Микале, е населено от пеласги, както и съседните острови. Хекатей от Милет (Hes. 375) и Павзаний (Paus. 8.1.4) пишат, че Аркадия, кръстена на владетеля Аркас, е основана от Пеласгус. В негова чест местното тракийско население било наречено пеласги (беласги). Според някои историци името на легендарния цар-жрец-медик е Бело (хубавия). Известно е, че бил избран от народа за владетел поради мъдростта и красотата си. Забележително е свидетелството, че той е обучил хората в държавата да се хранят здравословно и е изобретил подслони и топло облекло, които запазват телесната температура и предпазват от замръзване, както и от болести (Paus. 8.1.5–8.1.6). Тези актове в областта на общественото здравеопазване са в традицията на древните владетели–жреци–медици, която разгледахме. Аркадо-кипърският трако-пеласгийски език е известен от надписи. Находки с подобни писмени знаци се откриват и на други места, населявани от най-древните европейци. Интерес представлява задълбоченото проучване на културното наследство, което те са оставили, и на взаимовръзките му с нашето съвремие, покрити от паяжината на хилядолетията [46, 51, 58, 85, 86, 90].

Както посочихме, множество от горните факти намират потвърждение в трудовете на античните историци, от които научаваме още интересни данни. Страбон цитира Антиклейд, който твърди, че някои от лемноските пеласги (етруските) са преминали в Италия с Тирен, син на Атис (Strabo. V. P. 221). Според Дионисий Халикарнаски пеласгите са построили Рим (Dion. I.30). Същото твърдение се подкрепя от Вергилий в „Енеида“, латинска епическа поема, която разказва историята на трако-пеласгийския принц Еней, който след загубата на Троянската война пътешества до различни области в Тракия и след благоприятно пророчество се преселва в Италия, ставайки родоначалник на римляните. Тракийският произход на троянците и на Еней се потвърждава от Диодор. Авторът пише (Diod. V 47–48, 3), че Дардан от о. Самотраки основал град Дардан на мястото на сетнешната Троя (II хил. пр.н.е.). Тази информация се открива и в Страбон в следния вариант (Strabo. VII fr. 49): Братята Ясион и Дардан живеели на о. Самотраки. Дардан се преселил в Ида (в областта Троада). Нарекъл града Дардания и посветил хората в мистериите, които се извършвали на о. Самотраки. Тракийската принадлежност на о. Самотраки в недалечната за Страбон стара история не буди съмнение и у него. Античният географ разказва (Strabo. X 2, 17), че островът се

нарекъл по името на сайте, които едновременно населявали Тракия и владеели близкия материк [24, 39, 44, 50, 53, 58, 62, 67, 85, 86, 90].

От фамилията на Еней произхождат Юлий Цезар и Октавиан Август. По-късно първият римски император Октавиан Август, гордеейки се с трако-пеласгийския си прародител от Троя, на когото се дължи основаването на Рим, търсейки легитимност на едноличната си власт, поръчва на Вергилий да прослави живота на епичния герой в „Енеида“. За целта античният автор прави редица проучвания и предприема експедиции, по време на които събира фактите, върху които се гради историческото произведение. То допринася за утвърждаването на Юлиево-Клавдиевата династия [68].

Впечатляващо е, че първите римски императори утвърждават легитимността си и божествеността на властта си, доказвайки произхода си от древните трако-пеласги.

През следващите векове от новата ера поколения харизматични траки ще влязат в списъка на римските императори: Максимин I Тракиец, Гай Галерий Валерий Максимиан, Ветранион, Флавий Валерий Констанций, Валерий Лициниан Лициний, Флавий Валерий Аврелий Константин (Константин Велики), Лъв I Тракиец, поставил началото на т.нар. Тракийска династия, и други. Известно е, че редица от тях управляват дълги години империята си от днешната столица на България. В. Вачкова застъпва хипотезата, че те са се чувствали защитени при корените си чрез подкрепата на лоялните си приятели и влиятелните си родове. Нейните изследвания доказват, че градът е разполагал с развита инфраструктура, със съоръжения за санитарно-хигиенни нужди и с всички основни обществени сгради: крепостни стени, водопровод, бани, гимназиони, храмове, амфитеатър, цирк, административни постройки, форуми, широки до 8 метра улици и др. За урбанистичното развитие на Сердика като имперски град особено внимание е обръщано на неутилитарните, чисто естетически съоръжения от типа на дворци, крайградски резиденции, басейни, фонтани, чешми, мозаечна украса и изящни скулптури. Всъщност повечето от изброените императори, точно както древните тракийски царе, определено са имали афинитет към блясъка и разточителния разкош (а и към върховна роля в религиозния живот на поданиците си). В града се секат императорски златни монети. Константин Велики заявява гордо в първите години на своето управление: „Сердика е моят Рим“ [7].

Харизматичните медици

Античният историк Диодор Сицилийски (Diod. VII) с уважение пише, че към забележителния етнос на трако-пеласгите се числи харизматичният Орфей, „живял едно поколение преди Троянската война“ (ок. XIII в. пр.н.е.) [63].

Изглежда, че задълбочените познания и мъдростта са били важни за утвърждаването на авторитета и властта на редица трако-пеласгийски владетели през древността и Античността – Еагър, Орфей, Залмоксис, Финей, Траке, Пеласгус (Бело) и други, с което се продължава традицията на владетелите–жреци–медици от Дунавската цивилизация. Повечето от тях са управлявали до средата на I хил. пр.н.е. Ролята на трако-пеласгийските царе постепенно се трансформира и все повече от тях придобиват авторитет на смели военачалници първоначално в отговор на колонизаторските стремежи на ахейците, които идват на Балканите, а по-късно и на римляните. Редица древни владетели–жреци–медици остават в легендите, като в историите често те и техните семейства придобиват божествен статус заради свещените знания, които притежават. Такъв е случаят например с майката на Орфей – Калиопа, принцеса от Фригия, почитана като музата на епоса, красноречието и науката. Владетелката Траке, за която има данни, че е управлявала трибалиите, е била известна с необикновените си способности на лечителка и е била обожествена като нимфа на билките и медицината. Според легендата в нейна чест областта, където е управлявала с мъдрост и е лекувала, е наречена Тракия [93].

Емпиричните сведения за употребата на лекарствените растения, от една страна, с цел поддържане на добро здраве, а от друга – за лечение на заболяванията, са сакрални и се пазят сред посветени през хилядолетията. И днес знанията на традиционната медицина се поверяват в някои родове на пряк кръвен наследник – син, внук, правнук, защото традиционно се е считало, че силата се наследява само с кръвта. Според вярванията сакралните медицински умения губят лечебната си мощ, когато са „предадени“ на външно недостойно лице, затова тайната е била съхранявана ревниво. Може да се допусне, че правилото за запазването на енигматичността е важало и за другите науки на трако-пеласгите в древността и Античността,

за да не се профанизират познанията. Историята показва, че редица мистерии са възникнали в културата на тази цивилизация, например орфическите, и те са се предавали само на малцина посветени – най-достойните.

Химн от Орфей, написан на най-древния папирус в Европа, от Девени, понастоящем в списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО, е разчетен наскоро. Той започва със следните слова: „Затворете вратите, вие, непосветени“ [54, 96]. Изразът се е превърнал в известен ритуален призив за пазене на тайна, който се описва и от Платон, преминал обучение в орфическите мистерии и познания [38, 89]. Поради тази причина, за разлика от елините и римляните, траките принципно не пожелали да оповестят публично задълбочените си знания в научни трактати, дори когато вече са упражнявали медицинските си професии в пределите на Римската империя, въпреки че са владели писмеността и езика ѝ, както е видно от множество артефакти, намерени у нас. Известни са данни, че трако-пеласгите са правили мастило от пелин (*Artemisia absinthium*), за да предпазят писанията си от унищожаване от гризачи [64]. Сакралността и енигматичността на познанията за лекарствените растения продължават да се срещат и през XX–XXI в. по нашите земи при някои традиционни лечители.

Съществуват единствено сведения за медицински съчинения, написани от Орфей, който, както е известно, е нямал деца. Познанията му са били предадени на неговите ученици, които са били избрани и посветени. Някои текстове от харизматичния трак успяхме да издирим в преводи на английски език от XIX в., които ще разгледаме по-подробно в следващата книга. Част от Орфеевите произведения са познати от по-късни копия – преписи на старогръцки език, като например „Магическа ботаника“ – за лечебните свойства на лекарствените растения; „Анемоскопия“ – книга за атмосферата; „Теогония“, компилирана от Хезиод през VII в. пр.н.е.; епическата поема „Аргонавти“ от 1384 стиха (запазена до днес); „Химни за мистериите“, разказващи за силата на природата и за различни тайнства, и други, за които са достигнали данни до нашето съвремие [15, 16, 48, 65, 93].

Интерес представляват 87 химна от Орфей, написани в хекзаметър, които оказвали благоприятно въздействие върху психиката, здравето на душата и според посветените – върху нейното безсмъртие. През XIX в. те са били преведени на английски от Томас Тей-

Обр. 62. Най-старата книга в света, 600 г. пр.н.е., 24-каратово злато, 6 страници, орфизъм (Wikimedia)

Fig. 62. The oldest book in the world, 600 BC, 24 carat gold, 6 pages, Orphism (Wikimedia)

лър [93]. В „Към музите“ четем следния откъс, който, изглежда, е бил произнасян по време на лечебния процес при някои болести с тежко протичане: „Талантът на великия Асклепий е да лекува заболяванията... Край и начало – аз ги призовавам за благоприятната им помощ, за пир и свещени ритуали, да се присъединят с радостен ум, моят стих ги кани“

(бел.: превод на български език на автора) [35, 93].

Обр. 62 и 63 показват най-старата съхранила се книга в света, състояща се от 6 страници от 24-каратово злато и датирана от 600 г. пр.н.е. Докато в света има открити около 30 златни страници, това е първата намерена напълно съхранена орфическа книга. Тя е написана на т.нар. пеласгийска (беласгийска) тракийска азбука и е била употребявана при церемонии. Книгата е свързана с култа към мистериите на Орфей и е открита близо до р. Струма. Хипотезата на наши историци, която изглежда логична, е, че трако-пеласгите са имали писменост, използвана в кръга на владетелско–жреческо–медицинското съсловие и аристокрацията. Не е известно колко подобни страници и книги са били претопени през хилядолетията по времето на нашествия на завоеватели или позорно изнесени от иманяри и изгубени за българската история [16, 35, 44, 48, 60].

Много от древните текстове на трако-пеласгите са били писани на папирус и на пергамент. Херодот сочи (Her. V. 58), че те са изобрели материала. Това става в тракийския град Пергам в

Обр. 63. Вътрешни страници на Орфеевата книга, изписани с трако-пеласгийска азбука, 600 г. пр.н.е., 24-каратово злато, 6 страници (Wikimedia)

Fig. 63. Pages from the Orphic book, written with Thracian-Pelasgian letters, 600 BC, 24 carat gold, 6 pages (Wikimedia)

Малоазийска Мизия. Редица антични автори твърдят, че тракийското племе, което се нарича мизи, от областта Мизия в Европа, създава колония със същото име в Мала Азия. В следващата книга ще разгледаме подробно темата за значимите постижения на трако-пеласгийския етнос през Античността. За съжаление времето не е милостиво към органичните материали в нашите географски ширини и множество писмени паметници са изгубени

или повредени [16, 35, 44, 51, 60].

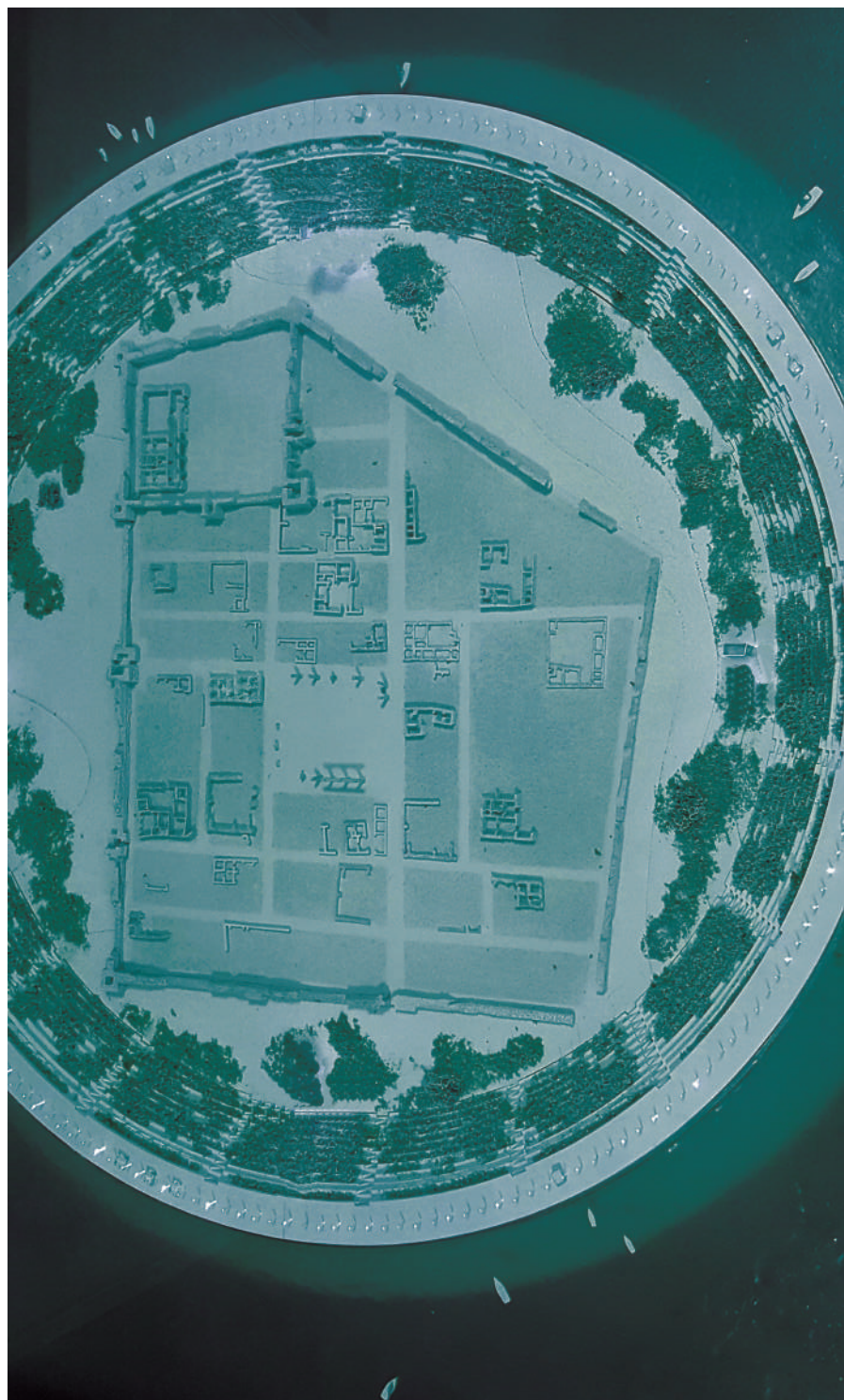
Впечатляващо е, че Орфей действително постига безсмъртие – чрез писмените си трудове, като дори и стихите на природата са пожалили основно тях от тази далечна епоха. Дервентският папирус, открит през 1962 г. в античния некропол на град Лете в местността Дервени (Дървени) в околностите на Солун, е признат от ЮНЕСКО за най-стария папирус в Европа, оцелял до наши дни. В него се съдържат Орфееви химни за лечението и безсмъртието на душата. Археологическите разкопки и историческите изследвания продължават и всяка година подават нова значителна информация по обсъжданите теми [89, 96].

За забележителните постижения на траките в сферата на медицината и други науки научаваме от книгите на Платон, посветен в някои от мистериите им. Философът разглежда подробно принципите на Залмоксис в диалога „Хармид“. Според легендарния тракий-

ски владетел–медик–жрец било разпространена грешка на гръцките лекари да лекуват душата или тялото отделно. Най-добри резултати се получавали при комплексен метод, състоящ се от терапия, оздравяваща душата, комбинирана с медикаменти от лекарствени растения. Лечението „става чрез изказване на разумни принципи. От тях в душата се ражда мъдрост и щом веднъж душата я придобие, вече е лесно да се даде билков лек за здраве на главата и на останалите части на тялото“. По-късно Хипократ (460–377 г. пр.н.е.) започва да разглежда природата като единно и неделимо цяло, а човека – като единство на телесни и духовни функции. Под ръководството на лекаря болният с душата и с тялото си трябва да участва в своето оздравяване. Съществуват данни, че легендарният медик е научил и възприел този принцип по време на обучението си при тракийските лекари. Днес го откриваме и като съставна част на Хипократовата клетва [1, 36, 38].

Известно е, че младият лекар от о. Кос се е учил при харизматичния тракийски медик Херодикус (V в. пр.н.е.), бащата на спортната медицина, създал основополагащите теории за целесъобразността на терапевтичните упражнения за поддържане на здравето и за лечение на редица болести. По-късно Хипократ предприема пътешествие до Тракия, за да задълбочи познанията си. Вероятно тогава е бил посветен в някои от сакралните методи на медиците-жреци, като се е запознал и с действието на редица лекарствени растения, които по-късно използва с успех в терапиите си. По-подробни анализи по тази интересна тема ще представим в следващата книга [1, 36, 77, 78, 98].

Забележителен феномен представлява фигурата на тракийския медик св. Потит, лекувал в края на Античността. Той олицетворява границата между две монументални епохи, на културния преход от почитта към Кибела, Дионис-Загрей и здравеносните божества Аполон, Асклепий, Хигия и Панацея към християнството. Св. Потит Сердикийски (145–160 г.) е един от първите лечители светци, честван е на 14 януари. Произхожда от Сердика в римската провинция Тракия. Израства в заможно семейство на жреци–медици, където получава забележителни медицински познания. Невръстният Потит приема християнството, повлиян от средата си. Следва да се отбележи, че в града е живял св. Климент Римски, първи епископ на Сердика и римски папа (88–99 г.). По сведения св. Потит извършва редица чу-

Обр. 64. Макет на тракийския град Севтополис. Исторически музей „Искра“ – Казанлък
(Р. Памукова-Майкълсън)

Fig. 64. Scale model of the Thracian city of Sevtopolis. "Iskra" History Museum – Kazanlak (R. Pamukoff-Michelson)

додейни изцелявания още от най-ранна възраст. Според римските хроники, достигнали до нас, той успява да излекува от тежко психично заболяване дъщерята на император Антонин Пий (86–161 г.). Пациентката е Ания Галерия Фаустина Минор, съпруга на Марк Аврелий, и след смъртта на баща си става империатрица до 175 г. Мощите на светеца лечител се съхраняват в продължение на столетия в Италия, в днешния град Трикарико, Пулия. Те са дарени на патриарх Неофит (2020 г.) след апостолическо посещение на папа Франциск в нашата страна [5, 7].

Средновековна България наследява и усвоява познанията и опита на медицината на трако-пеласгите. На много места продължава да се използва тракийската инфраструктура, по-късно развита от римляните, включваща водопроводи, бани и други хигиенни съоръжения. Днес примери за тази съществуваща система в областта на общественото здраве се откриват в настоящата столица на България – София, известна през онази епоха като Сердика, а по-късно, през Средновековието, като Средец. По данни на археолози и историци съоръженията са обновявани и развивани от епохата на трако-пеласгите – II хил. пр.н.е., до залеза на средновековните царства на българите – XIV в. Друг пример е Хисаря (Диоклецианопол, Ветус Аугуста Ария, Термейтисина, Топлица), възникнала през епохата на Дунавската цивилизация, през V хил. пр.н.е. По-късното трако-пеласгийско селище влиза в пределите на Одриското царство-империя. Около минералните извори са изградени лечебно-религиозни светилища. От този период датират големите култови съоръжения край Старосел. Съществуват редица забележителни находки, например от Севтополис, свидетелстващи за развитото ниво на общественото здравеопазване на трако-пеласгите. Ще ги анализираме подробно в следващата книга. Както видяхме, хилядолетната традиция в тази област се корени още в управлението на древните владетели–жреци–медици през епохата на Дунавската цивилизация, организирали селищната инфраструктура, възникването и поддръжката на първите съоръжения за опазване на хигиената и здравето в Европа [1, 6, 7].

Интерес представлява сравнителният анализ на антични гръцки и римски литературни източници, достигнали до нас, от които получаваме сведения за медицината на трако-пеласгите и за лекарствените растения, които са употребявали за лечение на различни болестни състояния. Например през I в. Диоскурид описва десетки

ботанически видове, използвани от тях, в 5-томното издание „De materia medica“ („За лечебните средства“). Трудът представлява най-ранната фармакопея в Европа и в света – книга, съдържаща спецификациите на лечебните растения, както и упътвания за приготвянето на лекарства от тях, с начина на смесване на отделните съставки. С написването му се поставят основите на фармацията, фармакологията и фармакогнозията. Разгледани са над 600 лекарствени растения, сред които множество прилагани от трако-пеласгите [64]. Нашето проучване установи, че по-значимата част от тези древни знания са запазени днес от българската традиционна медицина. Изглежда, че са били преподавани и изучавани добросъвестно от поколения медици в семейни школи с лечебници през хилядолетията. В българската традиционна медицина има такива индикации на някои лекарствени растения, които в около 70–90% съвпадат с тези, описани от Диоскурид. Аналогични са и формите на приложението им, напр. воден, винен, маслен извлек и др. Разглеждахме показателни примери в настоящия труд. Установихме, че някои знания за терапевтичните ефекти на лекарствените растения вероятно са се изгубили, а други са били обогатени. При сравнителния анализ забелязахме, че в дадени версии на преводите на „De materia medica“ има известни неточности и пропуски на ботанически наименования на трако-пеласгите, данни, които вероятно преводачите на тази трудна книга са счели за несъществени за техния дискурс. Като цяло по-старите преводи изглеждат по-прецизни. Подробни анализи ще представим в книгата, посветена на медицината по нашите земи през Античността. Редица факти свидетелстват, че запазвайки уникалната си култура, трако-пеласгите и традиционната медицина са съхранили в строга тайна много от своите методи и средства за лечение до днес.

Фактически разделението между българската и европейската традиционна медицина не е толкова голямо, колкото изглежда на пръв поглед, поради общите им корени. Благодарение на преводите на антични книги, като „De materia medica“, през Ренесанса някои от хилядолетните знания на трако-пеласгите за индикациите на определени лекарствени растения, придобити през най-дълголетната им медицинска практика в Европа, започват да се изучават в университетите. Монументалният труд на Педаний Диоскурид е превеждан на много езици и е използван активно от лекари и фармацевти до наши дни [1, 2, 3, 6, 31, 32, 33, 64, 74, 87, 91].

Първото напечатано преводно издание излиза още през 1484 г. в Майнц, а най-скорошните – през XXI в. Най-съвременните преводи са на немски език (*De Materia Medica*. Hildesheim, Olms-Weidmann, 2005), на английски език – публикуван в Южна Африка (*De Materia Medica: Being an Herbal with Many Other Medicinal Materials Written in Greek in the First Century of the Common Era*. Johannesburg, Ibidis Press, 2000), италиански език (*Dioscoridis, De materia medica libri sex*. Napoli, Generic, 2019) и др. Само в Италия книгата е преиздадена 3 пъти през последното десетилетие (2010–2020), доказателство за нейната актуалност и в наши дни. Повторяемите позитивни терапевтични резултати от употребата на множество лекарствени растения с индикации, открити от древните трако-пеласги, обуславят традиционното им използване от поколения западноевропейски лекари и фармацевти. По този път в съвременната наука навлиза употребата на десетки билки като бял равнец (*Achillea millefolium*), копър (*Anethum graveolens*), пелин (*Artemisia absinthium*), червен кантарион (*Centaurium erythraea*), градински чай (*Salvia officinalis*), черен бъз (*Sambucus nigra*), коприва (*Urtica dioica*), лопен (*Verbascum thapsus*) и много други. През XXI в. те продължават да се изучават от студентите по фармация по цял свят, в това число и в България, като много от тях се използват в промишлеността за производство на лекарства с приложение в пулмологията, гастроентерологията, неврологията, кардиологията, хематологията и други области. Би било целесъобразно дисциплината фитотерапия да се въведе отново в курса по медицина у нас, за да се повиши компетентността на бъдещите лекари за рационалното приложение на фито-фармацевтичните медикаменти, както и за да се разшири обхватът на терапевтичните средства, прилагани при хронични инвалидизиращи заболявания с висока степен на сложност [33].

Трако-пеласгите (траките) изграждат иновативна култура по време на Дунавската цивилизация, която поставя основите на най-ранната наука, писменост, медицина, градоустройство и обществено здраве в Европа. Издигайки се над обратите на съдбата, те съхраняват повечето от напредналите си познания и продължават възходящото си развитие, което ще разгледаме по-подробно в следващата книга. Хиляди артефакти и литературни източници потвърждават значимия принос на трако-пеласгите към прогреса на европейската цивилизация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостолов, М. История на медицината. София, Медицина и физкултура, 1977.
2. Асенов, И., С. Николов, Й. Бенбасат. Фармакогнозия. София, Медицина и физкултура, 1989.
3. Ахтарджиев, Х. Фармакогнозия. София, Медицина и физкултура, 1979.
4. Борисов, В., Ц. Воденичаров. Феноменът обществено здраве в променящия се свят. София, ГорексПрес, 2017, с. 67-77.
5. Българска православна църква – Българска патриаршия. Софийска епархия получи драгоценен дар – частици от светите мощи на св. Климент Римски и св. Потит Сердикийски, 27.02.2020 <https://mitropolia-sofia.org/index.php/novini/3615> (достъп: 27.02.2020).
6. Василев, В. Медицината в Древна Тракия. София, Медицина и физкултура, 1975.
7. Вачкова, В. Един път, един храм, един дворец и десет века история. От Скретиска до Костинброд IV-XIV в. София, Тангра ТанНакРа, 2015.
8. Визев, К., С. Визев, Р. Рибаров, М. Визева, Р. Памукова. Некоторые социально-медицинские аспекты патологического старения. Чита, Экология. Здоровье. Спорт: сборник науч. статей VII Международной науч.-практ. конф., Забайкал. гос. ун-т. – Чита, 2019, с. 22-32.
9. Воденичаров, Ц. Десетте принципа на медика и мениджъра. София, Симелпрес, 2010.
10. Воденичаров, Ц., С. Попова, М. Мутафова, Е. Шипковенска. Социална медицина. София, ГорексПрес, 2013.
11. Воденичаров, Ц., С. Попова. Социална медицина. София, ЕкоПринт, 2009.
12. Воденичарова, А. Съвременни предизвикателства пред професионалния здравен мениджмънт. – Медицински меридиани, 2015, бр. 2, с. 17-20.
13. Гайд, С. Тракийското писмо – декодирано I: Най-древната писменост в света. София, Институт по трансцендентна наука, 2017.
14. Гайд, С. Тракийското писмо – декодирано III: Тракийската книга на мъртвите. София, Институт по трансцендентна наука, 2017.
15. Гигов, Н. Орфей и азбуката. София, Хелиопопол, 2006.
16. Делова, А. Прототракийските писмености на Балканите. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2017-2018, кн. 2, с. 223-269.
17. Детев, П. Селищната могила Яса тепе в Пловдив. – Год. Нар. археолог. музей в Пловдив, I, 1948, с. 1-15.
18. Детев, П., Й. Детев. Тракийската Атлантида. Прародината на траките. Книга първа. София, Българско общество за мултимедийно изкуство, 2002.
19. Детев, П. Възникването на Пловдив. II изд. Пловдив, 2015.
20. Йорданов, В. Потомците на боговете Посейдон, Зевс и Хадес в Тракия. – Горгони, списание за митология, история, литература и изкуство, 2019, кн. 3.
21. Йорданов, Й., Бр. Димитрова. Медни пръстени върху зъбите на погребани в праисторическия некропол до с. Дуранкулак, Добричко. – PRAE: In honorem Henrieta Todorova, Sofia, National institute of archaeology with museum, Bulgarian academy of sciences, 2007, p. 331-334.

22. Лазаров, М. Древното корабоплаване по Западното Ченоморие. Варна, Славена, 2009.
23. Марков, В. Културно наследство и приемственост. Наследство от древно-езическите свети места в българската народна култура. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 2007.
24. Марон, Публий Вергилий. Енеида. София, Народна култура, 1979.
25. Николов, В. Проучвания върху неолитната керамика в Тракия. Керамичните комплекси Караново II-III, III и III-IV в контекста на Северозападна Анатолия и Югоизточна Европа. София, 1998.
26. Омир. Илиада. Превод А. Милев, Б. Димитрова. София, Народна култура, 1969.
27. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека. II изд. София, Земиздат, 1989.
28. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991.
29. Памуков, Д. Билки за жената и детето. II част. София, Гей-Либрис, 1996.
30. Памуков, Д. Домашна аптека. II изд. София, Гей-Либрис, 1998.
31. Памукова, Р. Прогресивни характеристики на медицината на траките в Древността и приносят ѝ към европейската медицина и фармация. – Асклепий, международно списание по история и философия на медицината, 2017, том XIII (XXXII), с. 22-28.
32. Памукова, Р. Значими постижения на народната ни медицина в античността. – Медицински меридиани, 2017, бр. 3, с. 40-44, ISSN 1314–1090.
33. Памукова, Р. Лекарствени растения, изучавани в зората на медицината и фармацията в Европа. – Медицински меридиани, 2018, бр. 1, с. 44-48.
34. Памукова, Р. Приносят на траките към здравословното хранене през XXI век. – Храната на XXI век, 2018 г., бр. 2 (9), с. 43-46.
35. Памукова, Р. Орфей – медикът иноватор, почетен в Европа. – Медицински меридиани, 2018, бр. 3, с. 52-56.
36. Памукова, Р. Пътешествията на Хипократ и медицината на траките. – Медицински меридиани, 2020, бр. 1, с. 52-56.
37. Пеев, П. Презморските контакти на древните балкански цивилизации. Авангардни изследвания на древните българи, 2007, т. 1 (2), с. 48-54.
38. Платон. Диалози. София, Наука и изкуство, 1979.
39. Порожанов, К. Тракийската цивилизация в началото на два континента и по крайбрежието на три морета. II изд. София, Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Института за балканистика с Център по тракология при БАН, 2017.
40. Радунчева, А. Праисторически богове и митове и връзката им с някои вярвания на древните гърци. – Годишник на Департамент Археология – НБУ, 1, 1994, с. 29-43.
41. Регионален исторически музей – Добрич. <http://dobrichmuseum.bg/index.php/bg/9-glavna/15-old-gold> (достъп: 12.08.2020).
42. Регионален исторически музей – Кюстендил. http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/mod.php?mod=userpage&menu=380300&page_id=198 (достъп: 12.08.2020).

43. Регионален исторически музей – Стара Загора. <https://www.rimstz.eu/> (достъп:10.05.2020).
44. Сачев, Е. Българите са в основата на човешката цивилизация. София, Новата цивилизация, 2017.
45. Томов, Г. Етруските зъбопротезни приспособления и техните предполагаеми аналози в България. Критичен анализ на археологически и антропологически материал. – Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия Г. Медицина, фармация и дентална медицина, т. XX, 2017, с. 214-219. ISSN 1311-9427 (Print).
46. Тукидид. Избрани страници. София, Народна култура, 1988.
47. Фол, Ал. История на българските земи в древността. Ч. I. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1997.
48. Фол, А. *Orphica Magica*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 2004.
49. Фол, Ал. Древната култура на Югоизточна Европа. София, Тангра ТанНакПа, 2009.
50. Харман, Х. Загадката на Дунавската цивилизация. Откриването на най-старата високоразвита култура в Европа. София, Захарий Стоянов, 2019.
51. Херодот. История. София, Издателство на Нов български университет, 2010.
52. Чохаджиев, С. Ваксево. Праисторически селища. В. Търново, Фабер, 2001, с. 253.
53. Шопов, Я., П. Димитров, Д. Димитров, Б. Шкодров. Българската държавност и пренасянето ѝ в Европа. Потопът: най-стари писмени свидетелства и миграциите на българите. Academia. edu. 2007 <https://www.academia.edu/> (достъп: 01.03.2020).
54. Alvarez, M (ed.). *The Derveni Papyrus. Unearthing Ancient Mysteries*, Brill, series: *Papyrologica Lugduno-Batava*, vol. 36, 2018.
55. Anthony, DW. *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009.
56. Anthony, DW. *The rise and fall of old Europe. Anthony: The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 28-57.
57. Brace, Ch, D Tracer, L Yaroeh et al. Clines and clusters versus „race:“ a test in ancient Egypt and the case of a death on the Nile. *American Journal of Physical Anthropology*, 36 (S17), 1993, p. 1-31.
58. Briquel, D. 3 Etruscan origins and the ancient authors. In: Turfa, Jean MacIntosh (ed.). *The Etruscan World*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013, pp. 36-55.
59. Budja, M. The process of Neolithisation in South-Eastern Europe: from ceramic female figurines and cereal grains to entoptics and human nuclear DNA polymorphic markers. *Documenta Praehistorica*, 2005, XXXII, p. 58.
60. Casson, L. *Libraries in the Ancient World*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2001.
61. Chapman, J. Houses, households, villages and proto-cities in southeastern Europe. Anthony: *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, Princeton University Press, 2009, pp. 74-89.

62. Diodorus Siculus. Library of History. Book V. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/5*.html. (Retrieved: 06.04.2020).
63. Diodorus Siculus. Library of History Book VII. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/7*.html. (Retrieved: 06.04.2020).
64. Dioscoridis, P. De materia medica libri sex. Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli, 2013.
65. Freeman, K. Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers. Harvard, Harvard University Press, 1948, p. 1.
66. Gimbutas, M, Campbell J. The language of the Goddess. London, New York, Thames & Hudson, 2001.
67. Gordon, E. On the Origins of the Latin Alphabet: Modern Views. California Studies in Classical Antiquity, Vol. 2, University of California Press, Berkeley, 1969, pp. 157-170. <https://www.jstor.org/stable/25010586?seq=1> (Retrieved: 06.04.2020).
68. Grebe, S. Augustus' Divine Authority and Vergil's „Aeneid“. Vergilius, Published By: The Vergilian Society, Vol. 50 (2004), pp. 35-62.
69. Haber, M. Mezzavilla, M., Xue, Y. Genetic evidence for an origin of the Armenians from Bronze Age mixing of multiple populations. European Journal of Human Genetics, 2016 vol. 24, pp. 931–936.
70. Higham, T, Slavchev, V, Gaydarska, B, Chapman, J. AMS Dating of the Late Copper Age Varna Cemetery, Bulgaria. Radiocarbon, April 2018, Vol 60, Issue 2, pp. 493-516.
71. Hornung, E, Baines, J. Conceptions of God in Ancient Egypt. Ithaca NY, Cornell University Press, 1996, pp. 211-212.
72. Karachanak, S, Grugni, V, Fornarino, S, Nesheva, D, Al-Zahery N, Battaglia V, Carossa, V, Yordanov, Y, Torroni, A, Galabov, A, Toncheva, D, Semino, O. Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry. PLOS ONE, 06.03.2013. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779> (Retrieved: 06.04.2018).
73. Lazarovici, Gh. Database for Spiritual Symbols of Spiritual Life. In: J Marler, MR Dexter. Signs of Civilisation. Sebastopol-Novi Sad, Serbia, 2009.
74. Le Wall, Charles. The Curious Lore of Drugs and Medicines: Four Thousand Years of Pharmacy. Garden City, New York, Garden City Publishing Co. Inc., 1927.
75. Loevy H, Kowitz, A. The dawn of dentistry: dentistry among the Etruscans. International Journal of Dentistry, 1997 Oct., 47(5), pp. 279-84.
76. MacIntosh, J. (ed.). The Etruscan World. New York, NY, Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. pp. 36-55.
77. Margotta, R. The Story of Medicine. New York, Golden Press, 1968.
78. Martí-Ibáñez, F. A Prelude to Medical History. New York, MD Publications, 1961.
79. Mattessich, R. The oldest writings, and inventory tags of Egypt. Accounting Historians Journal, 2002, 29, pp. 195-208.
80. Merlini, M. An inquiry into the Danube Script. Sibiu, Alba Iulia, 2009, p. 474.
81. Mindrup, M. The Architectural Model. Cambridge Massachusetts, London, England, The MIT Press, 2019.

82. Naumov, G. Neolithic stamps from the southern part of the Balkan Peninsula. In: Gheorghiu/Skeates, 2008, pp. 43-84.
83. Pamukov, D., Achtardžiev, H. *Prírodná lekárň* (3 vyd.). Bratislava, *Príroda*, 1991.
84. Pamukova, R., Radev, E., Vizeva, M. Why Thracians were the most long-lived people in the Antiquity? *Trakia Journal of Sciences*, 2018, Vol. 16, pp. 97-104.
85. Pelasgi. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. W. Smith, LLD, ed. Boston, Little, Brown & Co., 1854. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=thracia-geo&highlight=orpheus%2Chealth> (Retrieved: 03.03.2018).
86. Pliny. *Natural History*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 330, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1938.
87. Quattrocchi, U. *CRC World Dictionary of Medicinal Plants: Common Names, Scientific Names, Eponyms, Synonymus and Ethymology*, 5 volumes, 2012.
88. Radivojević, M., Rehren, T., Kuzmanović-Cvetković, J., Jovanović, M., Northover, JP. Tainted ores and the rise of tin bronzes in Eurasia, c. 6500 years ago. *Antiquity*, 2015, 87 (338), pp. 1030-1045.
89. Schure, E. *The Great Initiates: A Study of the Secret History of Religions* (II edition). New York, SteinerBooks, 1989.
90. Strabo. *Geography*. A. Meineke (ed.). Leipzig, Teubner, 1877.
91. Sutton, D, Huxley, R. *Pedanius Dioscorides: Recording the Medicinal Uses of Plants. The Great Naturalists*. London, Thames & Hudson, with the Natural History Museum, 2007, pp. 32-37.
92. Thracia. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. W. Smith. LLD ed. Boston, Little, Brown & Co., 1854. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=thracia-geo&highlight=orpheus%2Chealth> (Retrieved: 03.03.2018).
93. *The Mystical Hymns of Orpheus* (II edition). Translated by Thomas Taylor. Chiswick, C. Whittingham, 1824.
94. Theophrastus. *Enquiry into Plants*. Harvard, Harvard University Press, 1916.
95. Turfa, J. *The Etruscan World*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013.
96. UNESCO. *The Derveni Papyrus: The oldest 'book' of Europe*. www.unesco.org. (Retrieved: 06.04.2017).
97. Vodenicharova, A., Yanakieva, A., Borissova, B., Vodenicharov, Tz., Aleksandrova, M. Leadership in Healthcare – the Profitable investment of 21 Century. Birmingham, EHMA Annual Conference, 2014, p. 31.
98. Whiteside, J, Andrews, J. Trends for the Future as a Team Physician: Herodicus to Hereafter. *Clinics in Sports Medicine*, 2007, 26(2), pp. 285-304.
99. Wikimedia photos: official website. <https://www.wikimedia.org/> (Retrieved: 06.04.20-05.02.21).

Summary

DANUBE CIVILISATION'S INNOVATIVE CONTRIBUTION TO EUROPEAN SCIENCE, MEDICINE AND PUBLIC HEALTH

Series:

In Search of Health, Eternal Youth and Immortality – Innovative Contribution of the Thracian-Pelasgian Civilisation

The current book is written for various audiences with interests in history, medicine, public healthcare, pharmacy, natural and political sciences, development of innovative technologies, economics, etc.

The introduction, **FUTURE STRATEGIC TRENDS IN MEDICINE AND PUBLIC HEALTHCARE, AND THEIR CURRENT SUCCESSES HAVE SOLID ROOTS IN THE PAST**, outlines the relevance of our research. The knowledge of humanity has accumulated and evolved in the course of several millennia. In the First Economic Wave people developed farming and agriculture. Secured food supply freed time and resources to develop sciences, medicine and public health. We briefly review the evolution of the Thraco-Pelasgian medicine, which is the most ancient in Europe (fig.1). It was continued by the medicine of Bulgarians who established two of the earliest medical universities in Europe – in Preslav 885 AD and Ochrid 886 AD.

Universal healthcare was developed in the Second Wave of the Industrial revolution. True to the long vanguard academic tradition in medicine in Bulgaria, Prof. Dr. Tz. Vodenicharov founded the Faculty of Public Health at the Medical University of Sofia. Of particular note is the research of Prof. Dr. E. Shipkovenska in the field of preventative medicine. Some studies, which she has coordinated and managed, have contributed to the development of the Ottawa Charter for Health Promotion of the World Health Organisation (WHO). Their contribution to contemporary Public health is reviewed in detail in Chapter 2.

Another impressive achievement in the field of medicine is that of I. Raev, who invented the “Bulgarian Cure” for Encephalitis Lethargica during the global epidemic (c. 1915–1930). His innovative therapy cured hundreds of thousands of people around the globe (fig. 2). Of particular note is the research by P. Dimkov and Dr. D. Erebanov who cured many patients with tumours, tuberculosis and other life-threatening illnesses. Prof. Dr. D. Paskov discovered the ground-breaking phytomedicine Nivalin for the treatment of cerebral paralysis. Nowadays, it is also used as an anti-Alzheimer drug. All of these great inventions were based on medicinal plants.

Now, during the Third Wave of the IT revolution, medicine is evolving towards personalised medicine, based on an individual's genetic profile. People are becoming more environmentally and health conscious. Evidence-based medicine helps contemporary scientists evaluate the traditional medical knowledge of the Thraco-Pelasgians and find treatments for our contemporary illnesses. A remarkable decades-long body of research was done by Prof. Dr. D. Pamukoff who founded the Applied Phytotherapy Scientific Centre at the Ministry of Health in Bulgaria in 1975. It was described by B. Griggs in her book *Green Pharmacy: A History Of Herbal Medicine*. Extensive research of medicinal plants was carried out at the institution. Hundreds of thousands of patients were cured of diseases with a high degree of complexity, including life-threatening and disabling illnesses, many of which were considered incurable. Based on his experience, Prof. Dr. D. Pamukov developed and applied over 250 recipes. He is the author of eight clinically-approved phytomedicines recognised as inventions: for the treatment of asthma in children and adults (Broncho Pam), ovarian disorders, uterine fibroids and polycystic ovaries (Disovario Pam), epilepsy in children and adults (Epi Pam), enuresis nocturna in children and adolescents (Enureso Pam), for the reproductive system (Afro Pam), for gallstone disease and biliary dyskinesia (Cholo Pam), for peptic ulcer disease (Gastro Pam) and atrophic gastritis with or without ulcer, biliary pancreatitis and liver dysfunction, accompanied by reduced choleretic action (Gastro Pam "A"). He created technologies for four bath preparations: Derma Pam, Artro Pam, Seda Pam and Seda Pam I. After independent clinical trials in several countries, they were registered as medicinal products and commercialised. It should be noted that the clinical trials have shown no side effects, an additional positive factor improving the quality of life of patients. His innovations have been awarded with over 30 international prizes from different countries around the world.

Medicinal plants have been used by humanity for millennia and have helped its survival throughout its long history. They are valuable for prophylactics and therapy of men and women with delicate health like elderly people, aiding their active longevity. Pollen analyses demonstrate that the use of some medicinal plants dates back to the remarkable Danube civilisation.

The story of the earliest European highly developed culture is an impressive one. Chapter 1 discusses the **ORIGINS OF THE DANUBE CIVILISATION – THE EARLIEST HIGHLY DEVELOPED CULTURE IN EUROPE: ECOLOGICAL FACTORS, AGRARIAN TECHNOLOGIES, NUTRITION AND CLOTHING. COSMOGONY AND RELATIONSHIP WITH MEDICINE**. As we are aware, ecological factors play an important role in human history. In fact, archaeological excavations demonstrate that the earliest humans in Europe lived in the area where later the Danube civilisation developed – the first *Homo erectus* (1.6 to 1.4 million years ago in the Kozarnika Cave) and the first *Homo sapiens* (45 to 47 thousand years

ago in the Bacho Kiro Cave). Analyses of pollen columns demonstrate that during Greenland Ice Core Stages G1-1c–1e (15500–13500 BP) climate was relatively mild. A wide variety of plants, used as a source of food and early medicines, was found in the Maritza River valley. The evolution of human culture was a long one (fig. 3, 6, 7, 12 and 16). The Danube civilisation developed near the largest freshwater basins in Europe at the time – the Danube River (fig. 4) and the Black Sea, which at that period (to 5th millennium BC) was a lake with remarkable size. Favourable climate and fresh water contributed to the development of the first agrarian and farming technologies, improving nutrition (fig. 5 and 6). We are reviewing their evolution in detail in Chapter 1.

At the time of the Danube civilisation, temple complexes aligned with the solstice, as well as the equinox, were created. Their purpose was related to the creation of the ancient calendars reviewed in Chapter 4. They contributed to timely agricultural activities, ensuring reliable crop production and food supply.

The style of the clothes of the first Europeans during the epoch of the Danube civilisation was very interesting (fig. 3 and 8). Rulers, who at the time were also priests and medics, usually wore intricate colourful clothes with fine jewellery from Dentalium, Spondylus, malachite, gold etc., symbolising their high status in society. They were leaders in the earliest chiefdoms. In the Cosmogony of the oldest Europeans, the Goddess Mother was at the centre of the creation of the world and life. Her main colours were red, associated with childbirth and white – with purity. Green was the third symbolic colour used by the ancient rulers–priests–medics for ceremonial purposes. It was linked to the power of the medicinal plants. Certain cults were developed at the time, as evident from archaeological artefacts. Some of them are still celebrated today in many European countries, which inherit the culture of the Danube civilisation. Midsummer nights' festivities of the medicinal herbs are celebrating medicine and health since ancient times.

The symbolism of the March holidays is unique. It is linked to cults associated with the ancient Goddess Mother – Mar. They celebrate nature's rebirth and fertility, accompanied with sacred health-giving rituals. Remarkably, these holidays have lasted for thousands of years until today. They are still celebrated in Bulgaria. The rituals and the colour symbolism – red and white, of the cult adornments “martenitzy”, worn by people in March, were associated with the Goddess Mother in the Danube Civilisation. Perhaps, some of the original meaning of these esoteric practices has been lost through the ages.

In Chapter 2, we analyse in detail the **REIGN OF RULERS – MEDICS, NATURALISTS AND PRIESTS, REFERRED TO AS “THE TWO GOLDEN MILLENNIA”. ORIGINS OF THE FIRST SCIENCES IN EUROPE.** R. Virchow, one of the fathers of Public Health Science, observed that medicine is a social science, and politics is nothing else but medicine on a

large scale. "If medicine is to fulfill its great task, then it must enter political and social life... The physicians are the natural attorney of the poor, and social problems should largely be solved by them."

The Thraco-Pelasgian naturalists, priests, kings and queens, who ruled during the epoch of the Danube civilisation, were also medics who lived up to the ideal of R. Virchow. Their power was based on their charisma (fig. 13). According to M. Webbers' definition, their authority rested on their individual personality. By virtue, they were set apart from ordinary men. They were treated as endowed with supernatural, superhuman or at least specifically exceptional powers, knowledge and qualities. These as such were not accessible to the ordinary person but were regarded as of divine origin or as exemplary. On this basis, the individuals concerned were treated as leaders. Due to their position in society, the rulers–priests–medics contributed to the development of public health, urban planning, preventative medicine, hygiene, medicine and sciences. The period was named "the golden millennia". We review some innovations of the epoch which contributed to improved quality of life and relative longevity of the population.

People lived in peace during the golden millennia, according to analyses by M. Gimbutas. The aim of the ancient rulers–priests–medics to live in balance with the Goddess Mother led them to study nature's laws. They established the first natural sciences: medicine, phytotherapy (herbal medicine), agronomy, botany, animal husbandry, veterinary medicine, physics, astronomy, materials science, architecture, etc. These sciences first appeared in Europe in the Neolithic epoch, according to current data, in the 7th millennium BC during the most ancient civilisation of the Thraco-Pelasgians (also known in historical science as the Pelasgians).

As a result of empirical experiments during the period of the Danube civilisation, a number of innovative technologies were developed. According to contemporary hypotheses, the two technological innovations – the furnaces for ceramics and for copper melting developed simultaneously. Ancient jewellers and smiths created not only copper tools and decorations but also the oldest gold and bronze objects in the world (fig. 3 and 13). An early form of writing was developed to aid religion, trade and communications (fig. 7, 14, 26 and 27). We analyse them in detail in Chapters 2 and 3.

The population of the Danube civilisation as a whole lived in relative prosperity according to the standards of the epoch. It should be noted that living conditions were improving incrementally with the development of the innovative technologies of ancient Europe (fig. 12). In the book, we reveal how some tools used in medicine, domestic tableware, crafts and farming have a striking resemblance to contemporary ones (fig. 9, 10 and 11).

The millennial progress of the first civilisation in Europe made a significant contribution to the development of the world culture.

Chapter 3 analyses **DANUBE CIVILISATION'S DEVELOPMENT: ADVANCING ECONOMY, INNOVATIVE TECHNOLOGIES, WRITING AND SOCIAL ENVIRONMENT, FAVOURING THE EMERGENCE OF PUBLIC HEALTHCARE.** We review the evolution of key technologies and early industries of ancient Europe. These include the development of the earliest Neolithic flint mining industry. The oldest salt production centre in Europe was in Provadia (6th millennium BC). It had refined the lifestyle of ancient people, aiding food preservation and all-round annual supply of food. The evolution of manufacturing technologies was remarkable. It contributed to around threehundredfold improvement in productivity – from 10 tonnes annually from one salt furnace installation to more than 10 tonnes daily. That came as a result of an increase in demand due to trade relations, which are evident through artefacts. Provadia became the oldest European fortified city (fig. 15). Some of the objects discovered during excavations, such as Spondylus, were from the Aegean Sea region, an evidence for interregional trade during the epoch.

The oldest gold objects in the world were found in Hotnitza, Durankulak, Varna and other locations in present-day Bulgaria. The Varna Necropolis treasure is the largest prehistoric treasure of the era (fig. 17). More than 3,000 gold objects were found there. That amount is far greater than all of the gold found from the Chalcolithic period around the world.

The ancient technology of jewellery making is remarkable. Each part of the beads is created at 1,000° C. The ancient jeweller had the ability to draw the metal in the form of wire, cut it into fine particles of one gram, pierce them and string them on a thin gold thread. This is how an exquisite jewel was created for a prominent leader of the ancient society, combining the roles of physician, scientist, astronomer, priest and ruler, who we will discuss later. The ancient golden treasures of the Thraco-Pelasgians demonstrate in-depth knowledge of metalworking techniques as well as intricate skills of master jewellers, unmatched anywhere else on the planet during that period, based on our current knowledge. A number of excavated objects demonstrate knowledge in the fields of mathematics and astronomy.

The development of copper mining and manufacturing during the Chalcolithic period was equally impressive. The largest prehistoric mining centre in the world was discovered in Mechi Kladenetz (Ai Bunar) near Stara Zagora. According to operational estimations more than 3,000 men were involved in the extraction of copper ore. Nearby a prehistoric Thraco-Pelasgian copper smelter was built for the production of copper objects (5th millennium BC). Production analysis by researchers of the Chalcolithic copper mines show that 1,000 tons of pure metal could be obtained from the excavated ore, a huge amount for the era. It was exported to a large region of Southeast Europe. Some items made of copper, extracted from the ore in the area of Mechi Kladenets, have been found as far as Volga River.

The Danube civilisation developed an impressive mining industry. The Balkan-Carpathian metallurgical region became the first and the most active zone in the world in the 5th millennium BC. During the second half of the Chalcolithic period, copper was extracted from around 60 mines on the territory of contemporary Bulgaria. Many large mines functioned on the neighbouring territories, which were also part of the Danube Civilisation. All of them further contributed to the flourishing of the earliest European civilisation.

Large-scale production and trade operations contributed to early arithmetic operations. The reliance of the earliest European civilisation on agriculture had led to the development of calendars in order to mark the duration of the agricultural periods. Such artefacts are found in Slatino, Karanovo, the Magura Cave and other locations (fig. 20 and 23). According to H. Haarmann, Gh. Lazarovici, M. Merlini, H. Todorova and other researchers, there are around 970 artefacts with 1,200 symbols from the Danube civilisation found on clay tablets, clay seals, vessels, anthropomorphic statuettes, petroglyphs etc., containing the earliest recorded writing in Europe known at the moment (fig. 18, 19 and 25). Probably future excavations would add new artefacts. These inscriptions are mainly dated to the period from 6th to 4th millennium BC. Similar artefacts are found in many places in several countries, associated with the Danube civilisation – mainly in Bulgaria, Serbia, Romania, Moldova, Ukraine, etc. Among the finest examples are the Gradeshnitsa script, Bulgaria (fig. 25) and Tartaria tablets, Romania (fig. 18). In Bulgaria, scripts with symbols are also discovered in Karanovo, Slatino, Stara Zagora, Veliko Tarnovo, Durankulak, Ruse, etc.

The significant number of artefacts with a complex system of symbols demonstrates that an ancient European civilisation existed on the Balkan Peninsula, which developed the earliest script in the world known to date (fig. 26 and 27). It had more than 700 symbols. We review interpretations of some key symbols of the Danube civilisation. Many written signs adapt naturalistic and abstract motifs from earlier cultural periods. They exhibit a direct continuity of certain basic motifs from the Palaeolithic and Mesolithic cultural environments.

According to the National Archaeological Institute with a museum at the Bulgarian Academy of Sciences, two unique exhibits of European and world importance deserve special attention. The first is an engraved bone fragment from the Kozarnika Cave – the oldest graphic appearance on a bone in Europe, dated c. 1.1 million years ago. The second is an engraved rock fragment – the earliest graphic appearance on a stone (petroglyph) in Europe, from the Dark Hole Cave, dated c. 50,000 years ago. Therefore, it is not surprising that the ancient European script originated in this area. Over the millennia, images and symbols have evolved and become more complex.

Researchers find similarity between runes and symbols of the Danube script from the Neolithic and the Eneolithic periods. Both scripts are

characterised by their sacredness. At the same time, according to research, more than twenty symbols of the Danube script are similar or visually identical to contemporary letters from the Cyrillic and Latin alphabets – A, B, D, Ж, З, М, Н, О, П, Р, Т, Х, Ц, V, etc. It is known that according to Roman historians, e.g. Pliny the Elder (Plin. Nat. VII. 57.2222), the Latin alphabet originated from the Thraco-Pelasgian Etruscan alphabet. We present detailed analysis on the topic in Chapter 3 and in the Conclusion.

Chapter 4 is about the **ORIGINS OF PUBLIC HEALTHCARE, HYGIENE, URBAN PLANNING AND ARCHITECTURE IN EUROPE** during the remarkable Danube civilisation. The main determinants of health, analysed by WHO, as well as by modern scientists in the field of public health and social medicine, are the environmental and living conditions in settlements. Water is a key environmental factor. Fresh water is used for hygiene, drinking and household needs in residential and in public buildings, as well as in urban areas. There is scientific evidence that these determinants, combined with better nutrition, lead to an overall improvement in public health. The first European human settlements of the Danube civilisation were always built near freshwater sources – usually rivers or lakes. They were often combined with springs, situated at the locations chosen for settlements (fig. 30 and 33). With time, complex urban structures were developed.

Karanovo was inhabited more or less continuously from the early 7th millennium BC to the early 2nd millennium BC. The Karanovo culture served as the foundation of the East Balkan cultural sequence. The cultural layers at the Karanovo Tell are used as a basis for the European Balkans' prehistoric chronological system, including that of the Danube civilisation (fig. 32).

Slatina, c. 6000 BC, had palisades – wooden defensive walls. It was an ancient megapolis, developed on around 300,000 square metres (300 decares). Excavations have uncovered evidence of early hygiene facilities – waste disposal landfills. Based on findings of fire purification practices, discovered during archaeological excavations, it can be assumed that in many settlements the waste was incinerated, which contributed to early disinfection.

Public hygiene and life in Slatina were based on a social structure of shared ideas and responsibilities. They were manifested in different ways – from the use of a common freshwater source by all residents to the jointly created complex of concentric wooden walls, physically and symbolically uniting all of the houses and households in one consolidated territorial and social structure.

The oldest prehistoric city in Europe is Provadia (c. 5500 BC). It was fortified with stone walls and a moat (fig. 31). The gates were flanked by stone bastions, later replaced by L-shaped stone structures, the earliest found in Europe. Nearby was its industrial zone for 'white gold' (salt) production on an area of at least 5,000 square metres (five decares). According to V. Nikolov,

who is leading the research, based on the evidence we can conclude that in the era of the Danube civilisation the “industrial neighbourhoods” were separated out from the settlements. In another location outside the city was situated the ancient necropolis. This urban organisation rationally contributed to the improvement of the quality of life of residents. The inclusion of the unique ancient city Provadia in the UNESCO World Cultural and Natural Heritage is expected in the near future.

The world’s largest paleohistorical necropolis known to science was created in c. 5300 BC near Durankulak. It has functioned continuously for more than a millennium. One thousand two hundred and four tombs from the Neolithic and Stone-Copper Ages have been discovered. It is the largest prehistoric structure of its kind in the world. In addition, the earliest stone houses in Europe are found in Durankulak (fig. 34). Their living space ranged from 80 m² to 170 m². Most of the streets were several metres wide. The “urban plan” of the town was strictly observed.

According to the international community, Plovdiv is the oldest city in Europe, which has been continuously inhabited to this day. Its urban system developed from intensive relations between several Neolithic settlements starting from c. 6th millennium BC.

The Yunatzite Tell (c. 5000 BC) was developed on 100,000 square metres (100 decares). Remains of a significant for the epoch fortification wall, were found in the western periphery of the city. Its height was up to 2.80 metres, its width was around 3.50 m and its length, discovered to date – 25 m. The wall was made of compressed clay, enhanced at particular levels with gravel layers. The fortification system was reinforced by a trench up to 4 metres deep, situated outside of the city wall. The “citadel” was in use for more than 500 years until c. 4200 BC.

The settlement structure has similar characteristics to the structures of towns, which emerged in the Near East around 2,000 years later. Symbols from the Danube script are engraved on some of the vessels, discovered there. Similar symbols are found in Slatino (near Kyustendil), Durankulak, Stara Zagora, Ruse, etc.

Ancient Europe had urban plans with various schemes, including a circular one (e.g. the early Neolithic settlement of Slatina in Sofia). Of interest is a settlement near Ruse (5th millennium BC), which is among the first cities in Europe and in the world, built according to a preliminary architectural plan. Its urban plan was rectangular. It had an outlined city centre with a wide square. Its two main streets, aligned with the directions of the world, intersected at right angles, dividing the city into four separate neighbourhoods. Its initial fortification system consisted of a deep (with a depth below the level of the Danube River) and wide (over 2 metres) ditch filled with water from the river. It was further enhanced by a shaft with a fence of wooden stakes. The next fortification which was built, turned the settlement into an inaccessible island with a single entrance on the south, probably with a drawbridge.

The urban plans of the first European cities of the Danube civilisation laid the foundations of the urban plans of the poleis, built later in the Antiquity period.

Of interest is the architecture of the religious complexes of the Danube civilisation (fig. 21, 22, 36 and 37). Many of them were early astronomical observatories and medical centres. Dolnoslav is among the most significant complexes of the epoch. It was built on a location with magnetic anomalies. Perhaps, the magnetic fields were used in therapeutic methods, as evident from later practices of Thraco-Pelasgians at Samothrace. Studies show that all of the anomalous points in the temple centre were located inside the 27 sacred buildings. The altars were erected exactly at these points. This fact is indicative of the level of knowledge of the ancient European rulers–priests–medics.

Living conditions are an important determinant of health, according to the World Health Organisation (WHO). The houses in the ancient urban areas of the Danube civilisation were often with two-storey architectural design, with three or even four rooms on each floor. The rural settlements usually consisted of one-storey houses. The Neolithic houses in Stara Zagora (6th millennium BC) are among the best preserved from the era. Their walls, plastered with fine clay, were well insulated, as the screed was applied seven times during repair works. Each room had its own fireplace, rationally located on the northern wall. The heating facilities in all rooms had chimneys carrying out the smoke over the roof. These amenities contributed to better quality of life and improved human health. Contemporary analyses presented by WHO prove that home heating reduces the risk of respiratory, infectious, cardiovascular and other diseases.

The houses had windows which allowed sunlight and fresh air in the rooms. Perhaps they were protected with wooden shutters during cold periods. The exteriors and interiors of the houses were painted mainly with white paint (fig. 38). Some were decorated with red paint or ochre and were beautified with straight ribbons, volutes and other geometric ornaments.

In the 7th millennium BC the functional division of the premises took place in one-storey houses. In the 6th millennium BC, a new tendency appeared. The living space was separated from the workshops and the warehouses. They were located on different floors in the same house or in separate buildings with different purposes.

The construction and the functions of buildings became more complex over time. While the average size of a house was around 8 x 5 metres, in urban settlements, there were large buildings up to 30 m long. Excavations in Karanovo revealed the foundations of more than 25 Neolithic one-bedroom houses with living space from 21 m² to 53 m² and two-bedroom houses with sizes ranging from 49 m² to 63 m². There were also more spacious houses. For example, in Slatina district in Sofia (end of 7th – beginning of 6th millennium BC), there were houses with an area of 117 m², 147 m², and

maybe one with over 250 m². They were among the largest buildings in the Danube civilisation. Our review shows that buildings of similar size are found in Durankulak, the Yunatzite Tell and other towns and cities. They were with the sizes of contemporary large family homes.

Artefacts show that the homeware in the Danube civilisation's houses consisted of tripod chairs, tables, chests, beds, textiles and other items. It is noteworthy that the shape and the function of tableware, many vessels as well as equipment used during the Danube civilisation are reminiscent of contemporary ones, which is proof of a sustainable millennial tradition in Europe (fig. 10, 11, 16, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 52 and 53).

Chapter 5 analyses the **ORIGINS OF MEDICINE IN EUROPE**. The oldest human presence in Europe to date has been discovered on the territory of Bulgaria: *Homo erectus* (The Kozarnika Cave, Belogradchik Municipality), dated between 1.4 and 1.6 million years ago, as well as the earliest life of *Homo sapiens* (The Bacho Kiro Cave, Dryanovo municipality) – c. 45,000 to 47,000 years ago. It is believed that early obstetrics and therapeutic activities were carried out by the first people. The need for first aid for injuries, bites or pain has gradually led to the emergence of more medically experienced members of early societies. Based on the above facts, we can conclude that the most ancient medicine in Europe has originated here.

Medicine is a system of medical knowledge, the application of which in practice contributes to the prevention of diseases and to the provision of medical care to the sick and injured. Its empirical knowledge has evolved over the millennia.

Medicinal plants have been used in the therapy of illnesses and injuries since the dawn of humanity. It is known that people in the early societies used the gifts of nature – wild fruits, nuts, roots, etc. It can be assumed that during the consumption of certain plants, people began to observe their medicinal effects. At the same time, they have enriched their knowledge by the observation of the beneficial effects of some botanical species on the health of living beings around them. We review pollen analysis of medicinal plants that were known to the ancient Europeans during the Palaeolithic era, the longest epoch of human history. It is important to note that modern research shows that even during Greenland Ice Core Stages G1-1c–1e (15500–13500 BP) the climate in the Thracian Plain was suitable for life, unlike in other parts of Europe. Researchers believe that temperatures were relatively moderate for most of the year and there were probably four seasons. Plant taxa could have supported subsistence over at least three seasons of the year – spring, summer and autumn. The recovery of plant macrofossils as well as pollen grains indicated that, far from a largely treeless grassy steppe vegetation, there were stands of trees and bushes as well as a rich wetland flora. Analysis of over 70 plant taxa showed that 20 taxa had documented use exclusively for food, 14 for exclusively medicinal use and 14 for both uses.

We further analyse the application of certain botanical species in different ages by the Thraco-Pelasgians and by the Bulgarian traditional medicine as well as modern pharmacy, phytotherapy and nutrition.

According to H. Todorova and I. Vaisov, prehistoric stone mortars with pestles appeared as early as the late Palaeolithic (dating to c. 45000 to 10000 BP). They were used for the processing of food and medicinal plants (fig. 42). These devices were widely used after this era and were among the main Neolithic tools. During the Neolithic, the first ceramic vessels appeared, in which wine (medical wines), oil (medical oils) and aqueous extracts of medicinal plants, including decoctions and infusions, were probably prepared. Based on artefacts, it could be assumed that gargles and inhalations were also applied. Also, based on archaeological evidence, it can be assumed that some tinctures, such as vinegar extracts, began to be made during this era.

Fine marble mortars with pestles for medicinal plant crushing and grinding (5th millennium BC) were found in the Varna “golden” necropolis, where ancient rulers–priests–medics were buried with their precious personal possessions for the afterlife. A small mortar and vessel set from the same period was discovered in the area of Kazanlak. Their miniature size and fine craftsmanship suggest that their most probable functions were to process and store medicinal plant powders for personal use, too (fig. 43). A well-preserved ceramic infusion tea cup from the same era, which looks remarkably contemporary is exhibited at the same location (fig. 46). Among the museum finds in Bulgaria, there are spatulas as well as small Neolithic spoons made of bone and other fine materials (fig. 44). The dimensions of the latter are similar to those of the utensils in contemporary tea sets. They were probably used as measuring spoons for medicinal plant dosing and for decoctions’ and infusions’ homogenisation. They have had a similar application in all epochs to the present day.

The Archaeological Museum in Veliko Tarnovo exhibits a Neolithic ceramic kettle, which was used to heat water and prepare suitable medicinal plant water extracts – decoctions and infusions. In shape and in function, it is reminiscent of today’s kettles for tea infusions (fig. 10 and 11). The teapot for extracts of medicinal plants from the Historical Museum – Nova Zagora also looks contemporary (fig. 45). Clay cylinder seals, vessels and models of buildings with written hieroglyphic characters dated to the most ancient European culture as well as exquisite jewellery made of gold and other precious materials, can also be seen in a number of museums. Photographs of many of these artefacts are presented in the book. They demonstrate the sophisticated culture of the Danube civilisation and its innovations.

The earliest *Homo sapiens* remains were found in the Bacho Kiro Cave (fig. 28, 29 and 49). Thousands of artefacts support the hypothesis that the longest tradition in Europe in the field of medicine – phytotherapy, was first developed by modern humans *Homo sapiens* during the Palaeolithic era on

the territory of present-day Bulgaria. Then, medicine gradually spread to many European areas. During the Danube civilisation, it progressed as a natural science based on empirical evidence from observation and experience.

Based on thousands of artefacts and literary sources from Antiquity, we can conclude that the Thraco-Pelasgians were the first to develop European medicine as a systematised reliable knowledge, which even today can be experimentally verified and convincingly explained. In this chapter, we analyse how Bulgarian traditional medicine accurately preserved most of the unique ancient knowledge of the Thraco-Pelasgians. The thread of its millennial existence dates back to the Palaeolithic, contributing to the longest experience in the treatment and prevention of diseases on the old continent.

Fine bone needles from the Neolithic and the Eneolithic periods with a striking resemblance to contemporary ones were found in a number of locations (fig. 49). Probably some of them were used to close wounds after serious injuries or after early surgeries. Bone needles, a flint knife and other tools, some made of gold, were found among the inventory of an ancient ruler–priest–medic from the Varna necropolis, discussed in Chapter 6.

The development of technologies and the production of copper tools increased the range of instruments used for surgical interventions. Trepanned skulls from the Eneolithic period (c. 5th – 4th millennium BC) have been found in the Devetashka Cave, in a necropolis near Ruse and in other locations. According to V. Vassilev and P. Boev, the trepanation of skulls was widespread. It provides evidence for the development of certain surgical techniques.

Other interventions from the period of the Danube civilisation as well as from later cultures are also interesting. Artificial cranial deformations for deliberate modification of the skull into an elongated shape were found during excavations. For example, such a pattern of deformation from the 6th millennium BC was found in the village of Samovodene near Veliko Tarnovo. It is exhibited at the Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with a museum at the Bulgarian Academy of Sciences. Some studies suggest that the purpose of the intervention, according to the beliefs of the era, was to acquire a visual resemblance to some ancient deities from the stars. According to one theory cranial deformations were performed to signify group affiliation or to demonstrate high social status in many societies around the globe. It is known that in a number of cultures a person with an elongated head was thought to be more intelligent, of higher status, and closer to the world of the spirits.

Of particular interest are the finds of the earliest dental prostheses in Europe discovered at the prehistoric necropolis near Durankulak (fig. 50). They have been studied in detail in the Anthropology Section of the Institute of Experimental Morphology and Anthropology at the Bulgarian Academy of Sciences. Thousands of years later, similar unique dental prosthetic appliances were used by the Etruscans in the 1st millennium BC.

The similarity between the prehistoric dental prosthetic appliances of the Thraco-Pelasgians and those of the Etruscans is not a coincidence, according to ancient historians. Helanic (Helanic. Fr. 71 c) writes that Lemnos – Sinteida Island was inhabited by the Tirsens of Troy. They were called Pelasgians and were expelled by the Greeks. After settling in Italy, they adopted the name Etruscans. Herodotus confirms the information (Her. VI. 136–137). Pliny the Elder also testified that the ancient Thraco-Pelasgians settled in Etruria. The Roman scholar affirms in the chapter “The Inventors of Various Things” in Natural History (Plin. Nat. VII. 57.2222) that the letters were brought to the Latins by them. Strabo gives the following information about the origin of the knowledge and culture of the Tirsens and Etruscans (Strabo. VII fr. 49): The brothers Jason and Dardan lived on Samothrace Island. Dardan moved to Ida (in the area of Troas). He named the city Dardania and taught the Trojans the sacred Thracian knowledge and mysteries that took place on Samothrace Island.

According to studies by the Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with a museum at the Bulgarian Academy of Sciences, the development of the European anthropological types began during the Neolithic and the Eneolithic periods. According to the research published in the work *The Neolithic Age in Bulgaria*, the anthropological type of the Neolithic population in the area was predominantly of Mediterranean type. According to V. Vassilev, a number of studies confirm that the Balkan Peninsula is the homeland of the Mediterranean sub-race. At the same time, the Dinaric sub-racial type, linked to the Noric sub-type, characterized by tall stature, developed here, too.

In Chapter 6, **SEEKING HEALTH AND LONGEVITY: ORIGINS OF PREVENTIVE MEDICINE**, we trace the roots of the Mediterranean Diet based on a number of artefacts from the epoch of the Danube civilisation. Evidence demonstrates that it was established in the culture of the Thraco-Pelasgians as early as the 7th millennium BC. The Mediterranean diet was included by UNESCO in the “Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity” in 2013. One-year pilot study shows that the Mediterranean diet promotes epigenetic rejuvenation. Researchers measured the changes in the epigenetic age of 120 elderly healthy subjects, assessed by Horvath’s clock. According to a number of studies the Mediterranean diet contributes to low cardiovascular mortality. It has beneficial effects on patients with arterial hypertension. Furthermore, it contributes to reduced prevalence of *type 2* diabetes mellitus, low incidence of Parkinson’s disease, Alzheimer’s disease, rheumatoid arthritis, cancer and other noncommunicable diseases.

We analyse the elements of the Mediterranean diet. It is interesting to note that experimental studies conducted by I. Dobrev, G. Tomov and R. Ivanov with replicas of Neolithic ceramic vessels prove that they were used for cheese production (fig. 51). The artefacts suggest that yogurt was also known

during the epoch. In 1905, the Bulgarian researcher S. Grigoroff discovered the microorganism that causes fermentation in order to produce Bulgarian yogurt. He originally described the lactic acid bacteria as *Bacillus A*. Later, the microorganism was named "*Lactobacillus bulgaricus*". Today, the official name of the bacterium is "*Lactobacillus delbureckii* subsp. *bulgaricus* Grigoroff". I. Mechnikov is a Russian bacteriologist and immunologist, who received the Nobel Prize (1908) in recognition of the creation of the „phagocytic theory” of immunity. He learned about the research of the young Bulgarian and developed a theory. According to I. Mechnikov, the disabilities of old age are the work of phagocytes transformed from defenders against infection into destroyers of healthy tissues by autotoxins derived from putrefactive bacteria residing in the colon. As a major source of intoxication, they contribute to premature aging of the body. Almost at the time of his nomination for Nobel Laureate, I. Mechnikov published his theory that *Lactobacillus bulgaricus* prevents the retention of pathogenic bacteria on undigested food (1907). He stated that the remarkable longevity of many citizens of Bulgaria who lived to the age of 100 was due to the combination of daily consumption of yogurt and their active, healthy lifestyle, based on physical regular work “whatever be the weather... life in a peaceful environment in which the air is pure... going to bed early and rising early, bathing daily with water neither too hot nor too cold...and mental stimulation.”

Investigations show that probably, there were certain similarities in that respect with the lifestyle of Thraco-Pelasgians during the Danube civilisation. In this chapter we analyse the individual components of the diet of the ancient Europeans, who lived during the Danube civilisation. We conclude that their diet consisted of a diverse, well-balanced combination of nutrients, antioxidants, natural phenols, probiotics, anti-inflammatory molecules and other biologically active substances. They improve the functions of many systems in the human body, contributing to longevity in good health. At the same time, the complex medicine of the Thraco-Pelasgians included additional methods, which improved their quality of life. Evidence demonstrates that some of the appropriately selected medicinal plants they have used slow down or reverse the effects of aging, restoring youthful vigour. We analyse some of them.

Of interest to contemporary medicine is a man, a long-lived ruler, naturalist, and physician, with a gold sceptre, from the Varna Eneolithic necropolis. He is the earliest famous medic in Europe (fig. 55). Equipment and tools with application in prehistoric medicine and religion were placed on his left side. The gold tools used by the medic–priest during his lifetime and the symbols of his power were considered to be sacred and buried with him (fig. 56). New ones were made for his successor. Remains of the life achievements of the Thraco-Pelasgian rulers–priests–medics, who contributed to the emergence of the earliest public health on the continent, have been found at the same location, near Durankulak, Dolnoslav, Ruse and other settlements. During the

Danube civilisation and in later epochs in Southeast Europe medics combined the roles of spiritual, scientific, and political leaders. According to data known to date, the tradition has lasted around four to five millennia. Some legendary rulers–priests–medics from Antiquity – Orpheus, Thrake, Zalmoxis, and other, gained immortal fame for thousands of years and are renowned even today.

According to an anthropological study, the ruler–medic from the Varna necropolis was around 45 to 50 years old, with a height of around 180 cm and an athletic physique. Both the man's height and his age were impressive compared to the statistical data. The average age of the people buried during this era was around 30 years. Their average height was around 160 cm for men and 148 cm for women.

The relative longevity of the ancient physician is a remarkable achievement of the medicine of the Danube civilisation. Interestingly, 5,600 to 5,300 years later, in the Middle Ages, at the beginning of the 11th century, the average life expectancy in Western Europe was around 24 years. It is almost twice lower than that of the ruler from Varna and around 6 years shorter than that of the population of the Danube civilisation. At the dawn of the progress of contemporary medicine in the early 19th century, the average life duration was around 36 years. The ancient Thraco-Pelasgian physician, who lived thousands of years ago, was also long-lived by the standards of the early 19th century.

Based on the artefacts from the epoch, it is logical to conclude that the Varna long-lived ruler–priest–medic maintained his health with complex medical natural methods, including diet and physically active lifestyle, incl. hunting. Phytotherapy also had positive contribution – in those days, and for millennia, it was the main method of disease treatment and prevention.

In Chapter 7, **SUDDEN DECLINE OF THE DANUBE CIVILISATION. POPULATION MIGRATIONS, CULTURAL AND MEDICAL EXCHANGE WITH MESOPOTAMIA, EGYPT, CENTRAL AND WESTERN EUROPE**, we review contemporary analysis about the events of the Great Flood. It is prudent to assume that the natural disaster occurred c. 4427–4341 BC, given the subsequent decline of the Danube civilisation after this period. According to researchers, the city, inhabited by the population buried in the “Golden Necropolis of Varna”, is currently under water. It is most likely that the flood occurred after the spectacular rich burials of the medics–priests–kings, among whom is the remarkable long-lived ruler, discussed in the previous chapter. This period marks the heyday of the Danube civilisation (fig. 56 and 59). According to a 2007 radiographic analysis of the “Antiquity 81” program, the burials took place in the middle of the 5th millennium BC. (Manolakis, L. 2008). Additional analyses were later made by the universities of Oxford and Durham, UK. Studies from 2018 – dating analysis with carbon-14 (C-14), as well as with carbon and nitrogen isotopes, on 71 samples, determine the origin of the necropolis to 4596 – 4516 BC and the end of its use – 4427–4341 BC (with 95.4% probability).

Underwater archaeological expeditions discover settlements from the epoch of the Danube civilisation, which are carrying many secrets, among which is the Noah Plate with prehistoric symbols predating the natural cataclysm. Following that catastrophic event, the largest lake in Europe turned into a sea, named today the “Black” Sea.

With the inflow of a huge amount of water from the Mediterranean Sea, the level of the Black Sea basin rose by around 120 to 200 metres. In the chapter we analyse in detail the cataclysm. Some people who were away from the area of the disaster managed to survive and migrated inland. They had suddenly lost their loved ones, homes, lands, crops and livelihoods. Vital problems arose, such as the lack of fresh water for people and livestock. Migration of large groups of people in different directions began. Based on anthropological and genetic studies as well as on cultural artefacts, we follow the main migration waves in Chapter 7.

The main group of people went to Western Asia and southeast to Mesopotamia. According to anthropological research by C. Brace, other large groups travelled to Egypt. Other groups of ancient Europeans went to the central and western parts of the continent, mainly via the route along the Danube River. All of them travelled long distances searching for fertile land areas with large freshwater basins, similar to the largest sunken prehistoric European lake and the Paradise lost forever (fig. 61).

In the Conclusion, **PHOENIX RISING – THE THRACO-PELASGIAN CIVILISATION LIVES ON. INNOVATIVE CONTRIBUTION TO EUROPEAN MEDICINE, HEALTHCARE AND CULTURE**, we review the processes after the natural cataclysm.

A. Fol, K. Porozhanov, P. Detev and a number of prominent classical historians prove that the Thracio-Pelasgians from the Antiquity continued the tradition of the Danube civilisation. A number of anthropological and genetic studies as well as archaeological, social, and cultural artefacts, confirm that fact.

Plovdiv is the oldest city in Europe, which has been continuously inhabited since the era of the Danube civilisation to the present day. We also review other examples in this part of the book.

It seems that the Great Flood has weakened the ancient Europeans for some time, but their civilisation re-emerged in a remarkable way. A famous passage from Herodotus (Her. V. 3–4) states that the Thracian nation was the largest in the world, after the Indians. In his observation, Thracians had many names according to the countries they inhabited separately. “Their customs converge almost everywhere and in everything” (Herodotus, History, V, 3-4). Based on this statement, we can conclude that in the Antiquity the Thracians were the largest ethnic group in Europe, as the Indians were in the known to the historian part of Asia. According to Al. Fol the Thracian population during that era numbered up to one million people.

Thracians (Thraco-Pelasgians) should be used as a unifying term for the ancient population in Southeast Europe and Asia Minor, which has its own specific economic, cultural and socio-behavioural stereotype. This population actually inhabited a vast area around the edges of the two continents separated by the Bosphorus and the Hellespont. The Danube civilisation was situated in the same territory.

Thracians had plumbing, baths and other hygiene facilities. Today, examples of their amenities in the field of public health are found in the current capital of Bulgaria – Sofia, known in that era as *Serdica*. According to archaeological evidence, the facilities were renovated and developed from the Thraco-Pelasgian era – 2nd millennium BC, until the sunset of the medieval Bulgarian kingdoms in 14th century. Another example is *Hisarya* (*Diocletian*, *Vetus Augusta Aria*, *Termeitisina* and *Toplitsa*), which originated during the Danube civilisation in the 5th millennium BC. The later Thraco-Pelasgian settlement became part of the *Odryian* kingdom. Healing and religious sanctuaries were built around its mineral springs. The impressive cult buildings near *Starosel* also date from this period. A number of discoveries, for example, from *Seuthopolis*, the capital of the *Odryian* kingdom, testify to the sophisticated level of public health facilities of the Thraco-Pelasgians.

According to analysis by K. Porozhanov, the *Odryian* Kingdom (5th century BC) emerged as the first and the oldest large European empire. It was situated on a significant territory, mainly occupied by Thraco-Pelasgians. Today we admire the gold treasures of its rulers, testifying to the greatness of the Thracian culture. Its ancient tradition of precious metals craftsmanship, originated from the Danube civilisation (fig. 3, 13 and 17).

Phrygia is also a famous ancient Thraco-Pelasgian kingdom with a remarkable history and culture. *Strabo* (*Strab.* VII. 3) writes that the *Phrygians* were a Thracian tribe. According to *Herodotus* (*Her.* VII. 73), they first inhabited the southern area of the Balkan Peninsula under the name of the *Brigi*, then migrated to Asia Minor via the Hellespont. The successor of *Phrygia* is the *Armenian* state – 6th century BC.

The Roman historian *Pliny the Elder*, in the chapter “The Inventors of Various Things” in his *Natural History* (*Plin. Nat.* VII. 57.2222), writes that the letters were brought to the Latins by the Etruscan Thraco-Pelasgians, as we discussed. He states that letters have been in use for all eternity. As we have seen in this book, the prominent Roman historian has serious grounds for his claim. According to contemporary analyses, most of the symbols of the Thraco-Pelasgian alphabet (20 letters) are found in the first written system of the Danube civilisation, which appeared around 5500 BC. Archaeological discoveries indicate that it is the oldest in the known ancient world known to science so far. Like other civilisational achievements, it has been rationalised over the next millennia, maintaining its connection to its roots. We review in detail that lengthy process in the book.

The direction of east-west migration processes by Thraco-Pelasgians is emphasized by many ancient historians. For example, a fragment of Helanic (Helanic. Fr. 71 c), states that Lemnos – Sinteida island was first inhabited by the Tirsens from Troy. They were formerly called Pelasgians, named after their legendary handsome king Bello (Pelasgus), who took care of his people and taught them healthy diet among other medical knowledge. The Tirsens were expelled by the Greeks. After settling in Italy, they adopted the name Etruscans. According to contemporary research by J. Turfa and to Roman historians, the Etruscans have made significant, and in some cases perhaps the first, technical advances in the central and northern Mediterranean. Among their inventions are such developments as the development of the foresail for fast long-distance sailing vessels, the tie-beam truss in large wooden structures, surveying and engineering drainage and water tunnels, fine techniques of metal and ceramic production, and other innovations. In the field of medicine, they invented C-sections. The Etruscans crafted some of the oldest known dental prosthetics and appear to have made one of the earliest attempts at dental bridges. Gold and silver bands held together rows of teeth, filling a gap. They are similar to the earliest dental prostheses in Europe found at the prehistoric necropolis near Durankulak, which we are reviewing in the book.

Of interest is the in-depth study of the cultural heritage they have left and its interrelationship with our time, covered by the dust of millennia.

Ancient historians, like Diodorus of Sicily (Diod. VII), writes that the charismatic Orpheus, “who lived a generation before the Trojan War” (c. XIII century BC), was Thraco-Pelasgian ruler, scientist, poet and prominent religious leader in Antiquity. There is evidence of medical manuscripts written by Orpheus. Among them is “Magic Botany” – for the medical use of plants. His knowledge was passed on to his followers, who were his initiates.

The oldest surviving book in the world, consisting of 6 pages of 24-carat gold, is dated c. 600 BC (fig. 62 and 63). While around 30 gold pages have been found in the world, this is the first discovered fully preserved Orphic book. It is written in the Thracian Pelasgian (Belasgian) alphabet and was used in religious ceremonies. The book is related to the cult of the mysteries of Orpheus.

Europe’s oldest surviving manuscript, The Derveni papyrus (c. 340 BC) is an Orphic poem, a theogony concerning the birth of the gods. It is in the UNESCO Memory of the World Register. According to UNESCO, “it serves as a proof of the early dating of the Orphic poems offering a distinctive version of Presocratic philosophers. The text of the Papyrus, which is the first book of western tradition, has a global significance since it reflects universal human values.” One of its central aims is to confront the end of life, achieving longevity and immortality.

We learn about the remarkable achievements of the Thracians in the field of medicine and other sciences from the books of Plato, who was devoted to their mysteries. The philosopher examines in detail the progressive medical principles of Zalmoxis in his Charmides dialogue.

We also review their other innovative contributions in the field of medicine. Herodicus from Selymbria, a Thracian physician of 5th century BC, rendered his foundational theories on the use of therapeutic exercise for maintenance of health and treatment of diseases. He created a new therapy, which made use of gymnastics and is considered to be “the father of sports medicine”. He one of the tutors of Hippocrates. He also recommended good healthy diet, massage with essential oils as well as medicinal plant decoctions and infusions.

Thanks to translations of ancient books during the Renaissance such as “De materia medica”, some of the millennial knowledge of the Thraco-Pelasgians about the indications of certain medicinal plants, acquired during their longest medical practice in Europe, was studied in universities. The monumental work of Pedanius Dioscorides describes many of the medicinal plants, which the Thraco-Pelasgians applied to cure various diseases. We analyse some of the most significant ones in Chapters 5 and 6, and in the Conclusion we analyse their contribution to contemporary medicine. “De materia medica” has been translated into many languages and has been actively used by doctors and pharmacists to this day.

The Thraco-Pelasgians (Thracians) developed an innovative culture during the Danube civilisation, which laid the foundations of the earliest sciences, writing, medicine, urban planning and public health in Europe. Overcoming the twists and turns of fate, over the next millennia, they retained most of their advanced knowledge and continued the upward development of their culture. Numerous literary sources and artefacts confirm their significant contribution to the progress of the European civilisation.

РОКСАНДРА ПАМУКОВА-МАЙКЪЛСЪН

**ИНОВАТИВЕН ПРИНОС
НА ДУНАВСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
КЪМ ЕВРОПЕЙСКАТА НАУКА,
МЕДИЦИНА И ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ**

Поредица:

*В търсене на здраве, вечна младост и безсмъртие –
иновативен принос на цивилизациите
на трако-пеласгите*

ТОМ I

Българска
Първо издание

Редактор: Донка Танчева

Художник на корицата и обработка на илюстрациите:
Александрина Капитанова

Графичен дизайн: Даниела Василева
Коректор: Катя Тошева

Формат 70 x 100/16
Печатни коли 16

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113, ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 5

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-111-0

Настоящата книга е предназначена за читатели с интереси към историята, медицината, общественото здравеопазване, фармацията, природните науки, архитектурата, политологията, икономиката, иновативните технологии на древността и др.

Трако-пеласгите (траките) създават на Балканите и в съседните ареали иновативна, високоразвита култура, известна като Дунавската цивилизация. Тя по настоящите данни е възникнала през VII хил. пр.н.е. Епохата е определена от изследователите като „златните хилядолетия“, през които са управлявали владетелки и владетели, съчетали едновременно ролите на медици, естествоизпитатели и жреци.

През този период се поставят основите на най-ранните емпирични науки в Европа, сред които са медицината, градоустройството, хигиената и общественото здраве. В резултат се развиват редица иновативни технологии. Възниква и най-древната писменост на континента, състояща се от над 700 знака (с всички регионални варианти). Стотици литературни източници от Античността до нашето съвремие, както и хиляди артефакти, които са разгледани в книгата, потвърждават значимия принос на трако-пеласгите към прогреса на европейската цивилизация и медицина.

Съвременни проучвания, които се анализират детайлно, доказват, че медицината на трако-пеласгите и по-късно на българите е носителка на най-дългогодишния практически опит в Европа. Емпиричните наблюдения за действието на лекарствените растения са се предавали и обогатявали от поколения medici от древността през хилядолетията, за да създадат безценна обширна база знания за лечението на болестите и за тяхната профилактика.

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-111-0

9 786192 451110

Цена: 33.00 лв.